

RECENSIONS

- VICTORIS TUNNUNENSIS, *Chroniconcum reliquiis ex Consularibus Caesaraugustanis et Iohannis Biclarenensis Chronicon*, edidit Carmen CARDELLE DE HARTMANN. *Commentaria historica ad Consularia Caesaraugustana et ad Iohannis Biclarenensis Chronicon* edidit Roger COLLINS (Corpus Christianorum, Series Latina, CLXXIII A), Turnhout, Brepols Publishers, 2001, 160* + 160 pp.
- JOÃO DE SANTARÉM (BICLARENSE), *Crónica*. Edição crítica e introdução: Carmen CARDELLE DE HARTMANN. Comentário histórico: Roger COLLINS (Obras clássicas da literatura portuguesa, 106), Lisboa, Ediçôes Colibri 2002, 184 pp.

Presentem a continuació dos llibres de la professora Carmen Cardelle de Hartmann publicats recentment. El primer és la seva edició crítica de tres textos de caràcter històric d'enorme importància per als estudiosos de l'Antiguitat tardana: la crònica de Víctor de Tunnuna (CPL 2260), les *Reliquiae Chronicorum Caesaraugustanorum* (CPL 2267) i la crònica de Joan de Girona (dit de Biclara) (CPL 2261).

La publicació conjunta d'aquestes obres és justificada per l'estreta relació que hi ha entre totes tres i per la pròpia tradició textual, ja que sempre figuren plegades en els manuscrits, fins al punt que no es té esment que ni una hagi comptat amb una transmissió manuscrita independent.

El llibre s'estructura grosso modo en tres parts: una àmplia introducció en castellà (7*-157*), l'edició del text llatí (1-83) i un estudi històric en anglès obra del professor Roger Collins (95-148).

Tal com confessa la pròpia autora a las primeres pàgines, la finalitat que es proposa és doble: posar a l'abast dels estudiosos un text fiable i aclarir la complicada història textual d'aquestes cròniques. La part més important i de major substància de la introducció és, sens dubte, l'apartat dedicat a la transmissió textual de les obres (12*-94*). El nombre de manuscrits amb què comptem actualment es limita a nou: un de la segona meitat del segle XIII, quatre que féu copiar Joan Baptista Pérez al segle XVI (coneguts genèricament amb el nom de 'perezians') i quatre còdexs moderns que deriven directament o indirecta d'un d'aquests manuscrits de Pérez (concretament de l'exemplar de El Escorial). En el seu estudi sobre la tradició manuscrita la professora Cardelle repassa els vuit còdexs perduts dels quals es té notícia (13*-27*) i els nou conservats abans esmentats (27*-45*), i ens ofereix a més un elenc de totes les edicions aparegudes des que veié la llum l'edició princeps de Canisius el 1600 (45*-57*). Gran competència i rigor mostra l'editora en l'estudi de les relacions entre els còdexs (59*-76*), capítol en què, exclosos els manuscrits que són còpies de còdexs conservats o d'edicions i després d'estudiar les relacions entre les quatre còpies encarregades per Joan Baptista Pérez al segle XVI i les connexions existents entre la resta de còdexs, arriba a individualitzar tres manuscrits sobre els quals basa la seva edició: Madrid, Biblioteca General de la Universidad Complutense, *Fondo Histórico* 134, de mitjan segle XIII (U); i dos perezians: El Escorial, Biblioteca del Real Monasterio de San Lorenzo, & IV.23 (P-E), i un còdex de l'Arxiu Catedralici de Sogorb avui dia perdut, però del qual es conserva una reproducció fotogràfica a la biblioteca de l'Institut de Història del CSIC a Madrid, (P-S). Precisament una de les aportacions de l'edició de Cardelle és haver pogut emprar aquestes fotografies de l'anomenat còdex soriense que durant anys s'havien donat per perdudes i que aparegueren novament el 1998 (de fet els dos últims editors de Joan de Girona i de Víctor, Campos i Placanica respectivament, no van poder utilitzar-les).

D'altra banda, si el capítol dedicat a l'estudi de la tradició manuscrita és importantíssim per a l'establiment de l'edició crítica, no menys meritori és el capítol consagrat a la història dels textos (77*-94*). Articulat en tres parts, estudia la fortuna d'aquestes cròniques al llarg de l'Edat Mitjana, al segle XVI i la seva posterior difusió una vegada impreses. Cardelle posa de manifest com al segle XVI l'afany per conèixer les fonts manuscrites relatives a la història d'Espanya va empènyer l'atenció dels erudits cap a aquestes obres. Aquest fou el cas d'historiadors i estudiosos com Juan Vaseo, Florián Ocampo, Juan Páez de Castro, Jerónimo Zurita, Ambrosio de Morales i Joan Baptista Pérez. No obstant, malgrat el coneixement que d'aquestes cròniques tenien els eru-

dits espanyols de l'època, les obres no es van imprimir, sinó que es limitaren a circular en còpies manuscrites. La transmissió impresa d'aquestes obres arrenca de la còpia manuscrita que realitzà Andreas Schott del còdex P-E i que a través de Markus Welser arribà a les mans de Canisius, qui publicà la primera edició de les cròniques a la qual seguí tres anys després l'edició d'Escalíger. La primera edició pròpiament crítica de Joan de Biclara fou la de Flórez (1751), essent la de Mommsen la primera edició crítica dels tres textos plegats (MGH 1894). Precisament aquesta edició de Mommsen és la que ha marcat notablement la posterior de Campos (per a Joan de Girona) i de Placanica (per a Víctor de Tunnuna).

A aquest llarg capítol sobre la tradició textual (manuscrita i impresa), segueixen altres tres consagrats a cadascuna de les obres editades. En el dedicat a Víctor (pp. 95*-115*), Cardelle considera que la seva crònica, emmarcada en la disputa cristològica dels segles V i VI, fou redactada en data posterior al 568 o fins i tot al 575, i que el seu autor va morir poc després. El seu nom, Tunnunensis, faria referència a una ciutat nord-africana, Tunnuna, que en cap cas s'hauria d'identificar amb Tunis. Molt interessants són les suposicions sobre el fet que Joan de Girona va poder conèixer a Constantinoble l'ancià Víctor abans de morir, i que precisament el bisbe africà li pogué facilitar una còpia de la seva crònica, exemplar que Joan s'hauria endut a Hispània i del qual arrencaria tota la tradició manuscrita conservada (que és únicament hispana). Aquesta hipòtesi explicaria la inexistència de manuscrits de Víctor fora de la Península Ibèrica i també l'escassa difusió de la crònica entre els autors occidentals (només en féu ús Isidor).

Pel que fa a les *Reliquiae Chronicorum Caesaraugustanorum* (115*-124*), es tracta d'unes anotacions marginals que es troben a P-E al costat del text de Víctor i en una única ocasió al costat del de Joan, tot i que Cardelle pensa que també es trobaven en d'altres manuscrits. L'editora descarta que aquestes notes siguin restes de la crònica escrita per Màxim de Saragossa (hipòtesi plantejada el 1874 per Hertzberg i acceptada per Mommsen, qui precisament per aquest motiu les anomenà *Reliquiae Chronicorum Caesaraugustanorum*). Cardelle creu que les anotacions no són les restes d'una crònica perduda, sinó que algú es limità a completar el text de Víctor amb una o dues llistes consulars, i fins i tot conjectura que hauria estat el propi Joan de Girona qui afegí aquestes notes marginals amb posterioritat a la redacció de la seva crònica. Partint d'aquestes consideracions, Cardelle anomena aquestes notes *Consularia Caesaraugustana*.

Quant a la crònica del Biclarense (124*-143*), l'editora creu que fou escrita l'any 602. La data contrasta amb l'opinió de la majoria dels estudiosos. En efecte, atès que la crònica de Joan de Girona conclou l'any 590 i que la pràctica usual dels cronistes és continuar la seva obra fins a l'any en què escriuen, la 'communis opinio' és que la crònica fou redactada el 590. No obstant, la data topa amb un obstacle: el fet que en tots els manuscrits les notícies sobre l'emperador Maurici i sobre el papa Gregori el Gran endarrereixen la composició fins el 602. En aquest punt dues havien estat les actituds preses pels estudiosos. Mommsen i Campos consideraven que les notícies sobre Maurici i Gregori el Gran eren interpolacions, mentre Díaz y Díaz les justificava i intentava compaginar ambdues dates adduint una recensió el 602 obra d'un monjo de Biclara, recensió de la qual hauria arrencat tota la tradició manuscrita. Enfront d'aquestes dues opinions, la interpolació i la recensió, la hipòtesi de Cardelle es mostra summament enginyosa. La crònica hauria estat escrita pel propi Joan de Girona el 602, tot i acabar dotze anys abans del període en què escriu. Cardelle argumenta a favor d'aquesta idea dient que la crònica presenta un pla ben definit, ja que no es limita a la mera acumulació de dades històriques com la resta d'obres del gènere, ans al contrari, mostra el triomf del poder central enfront de les forces disgregadores, així com el de l'ortodòxia enfront de l'heretgia, representat tot això, pel que fa referència a Hispània, en la figura del rei Recared. Així doncs, a la mort d'aquest rei (desembre del 601), el Biclarense hauria compost la seva crònica potser també fins i tot en un intent de contenir la possible aparició de forces disgregadores envers el nou sobirà, Liuva II, fill de Recared. En relació als desajustos que presenta la cronologia de Joan, Cardelle creu que en bona part remunten al propi cronista i que no són errades en el procés de transmissió manuscrita de la crònica. Es justificarien per la manca de fonts escrites per part de l'autor, així com per la llunyania que el separava dels esdeveniments narrats. Pel que fa a la debatuda qüestió de la ubicació del monestir de Biclara, Cardelle s'inclina per la pàtria catalana, tal com seria d'esperar després del bandejament de Joan a Barcelona i el seu posterior nomenament a bisbe de la seu de Girona, la qual cosa indicaria que en tornar de Constantino-

ble va estar a la Tarraconense i no tornà a la seva Lusitània natal. La toponímia avala aquesta idea, ja que el monestir de Biclara hauria estat localitzat a Vallclara (lloc que ja va identificar Vaseo al s. XV) tal com demostrà Joan Coromines al llibre *Tópica hispérica* en 1972 (p. 176) [dades a les quals s'hauria d'afegir també, del propi Coromines, l'*Onomasticon Cataloniae*, vol. 7, 408-411]. Cardelle rebutja la idea de Menéndez Pidal que localitzava el susdit monestir a l'actual Béjar, en la Lusitània. (En aquest sentit, Cardelle recull la identificació que Menéndez Pidal féu de 'Bíclaro' i de l'actual 'Béjar', però desconeix en quina obra de l'erudit espanyol apareix aquesta afirmació, ja que cita a través de Díaz y Díaz (tal com reconeix a 126* n. 244; i també novament a 38 n. 44 de l'edició portuguesa). El passatge en qüestió es troba en el pròleg a la *Historia de España* dirigida pel propi Menéndez Pidal, t. III: *España visigoda*, Madrid, Espasa-Calpe, 1940, p. XXIV, nota 1; cita que pot llegir-se també a la nova edició de l'obra, totalment refeta per nous autors, però que conserva el pròleg originari de Menéndez Pidal, *Historia de España*, t. III, vol. 1, Madrid, Espasa-Calpe, 1991, p. XXXI, nota 1).

La introducció es clou exposant els criteris seguits per l'editora a l'hora de reconstruir el text. Atès que els manuscrits que ens han conservat els textos són recents (el més antic, el de la Universitat Complutense, remunta al segle XIII, mentre que els altres són del segle XVI), la professora Cardelle opta per intentar reconstruir l'arquetip del qual ha partit tota la tradició conservada, no els originals. A més, intenta respectar la grafia de l'arquetip, partint del coneixement que tenim avui dia de l'anomenat llatí tardà (en aquest sentit, rebutja la regularització 'clàssica' pròpia d'edicions anteriors). El text que fa servir com a base per a la seva edició és el transmès pel manuscrit U. Finalment, l'estudi introductori es tanca amb una àmplia bibliografia (146*-157*).

L'edició pròpiament dita presenta la particularitat d'incloure entre el text de Víctor i el de Joan de *Consularia Caesaraugustana*, que apareix en cursiva per a diferenciar-lo dels texts de Víctor i de Joan, publicats en rodona. Ultra l'aparat crític, l'autora ens n'ofereix de fonts i de testimonis, a més d'incloure els passatges citats per Vaseo, perquè permeten reconstruir el còdex Alcobacense perdut. Les qüestions textuais especialment conflictives, mereixedores d'una explicació més detinguda, són discutides a l'apartat *Notas críticas*, on l'editora mostra la seva habilitat i competència. (pp. 85-94).

Segueix a l'edició un estudi històric en anglès del professor Roger Collins, un dels més importants especialistes de la història de l'Alta Edat Mitjana (95-148). El comentari del professor Collins deixa de banda la crònica de Víctor, atès que aquesta ja té un bon estudi a l'edició de Planica, i s'ocupa dels *Consularia Caesaraugustana* i de la crònica del Biclarense. És, sens dubte, el colofó idoni per a aquesta excel·lent edició.

* * *

El volum *João de Santarém (Biclarense), Crònica*, publicat a Lisboa, deixa de banda Víctor i els *Consularia* i s'ocupa únicament de Joan de Girona. S'hi troba una introducció, el text llatí de l'edició de Brepols, una traducció i el comentari històric de Roger Collins, tot en llengua portuguesa. No obstant, aquest volum no es limita a ser una mera traducció al portuguès de la part consagrada a Joan de Biclara en el volum del *Corpus Christianorum*, sinó que en alguns aspectes ve a ésser un excel·lent complement de l'esmentada edició. En aquest sentit, la introducció que presenta el volum de Lisboa és molt més àmplia, ja que, tot i centrar-se només en Joan de Biclara, ofereix alguns capítols inexistents en l'edició de Brepols. La introducció s'obre amb un excel·lent capítol sobre les cròniques de l'Antiguitat Tardana (11-36), n'ofereix una panoràmica històrica i un elenc de les seves característiques. Hi segueix un estudi de la vida i l'obra de Joan de Biclara que és, en aquest cas sí, la traducció al portuguès del publicat en l'edició de Brepols. No obstant, el capítol relatiu a l'obra del Biclarense es clou amb un estudi sobre la seva llengua, estudi que tampoc no es troba en l'edició del *Corpus Christianorum*. En l'apartat de particularitats lingüístiques de la crònica (104-118), Cardelle destaca l'estil concís de Joan de Girona, caracteritzat per una sintaxi molt simple, en què amb prou feines apareix subordinació i on escassejen les floritures retòriques.

Arribats en aquest punt, voldríem fer unes petites puntualitzacions. Es tracta de corregir algunes errates o omissions que en absolut resten gens ni mica de rigor al magnífic treball d'edició duta a terme per la professora Cardelle. A l'apartat de les edicions impreses de les cròniques, els

textos de Víctor i Joan foren incorporats a la *Patrologia Latina* de Migne en els volums 68 i 72, publicats, segons la professora Cardelle, els anys 1866 i 1878 respectivament (51*; la informació es repeteix a l'edició portuguesa però només referida a Joan de Girona, 60). En realitat es publicaren uns quants anys abans, exactament el 1847 (vol. 68) i 1849 (vol. 72). Els anys que cita la professora Cardelle són els de la segona edició. L'errada és comprensible pel fet que el propi Migne publicà segones edicions (o, per ser més correctes, reimpressions) sense especificar-hi que ho eren, per la qual cosa en ocasions l'investigador que consulta els volums de la *Patrologia* pot fer servir una reimpressió sense saber-ho. De fet, la primera edició dels 217 volums de la *Patrologia Latina* sortí a la llum entre els anys 1844 i 1855 (uns anys després, entre 1862 i 1865, es publicaren els quatre volums d'índexs). D'altra banda, la p. 58* de l'edició de Brepols (i la p. 66 de la versió portuguesa) fa una relació de totes les traduccions dels textos editats. En aquest sentit, Cardelle apunta l'existència d'una única traducció de Víctor a una llengua moderna, concretament a l'italià (Placanica, 1997), mentre que Joan ha gaudit de major fortuna, ja que ha estat traduït en tres ocasions: dues al castellà (Álvarez Rubio, 1943, i Arias, 1948), i una a l'anglès (Wolf, 1990). Es cita fins i tot que alguns passatges de Víctor i Joan han estat traduïts al búlgar (1958). Malauradament, Cardelle desconeix la traducció de la crònica de Joan de Biclara al català obra de Jaume Fàbregas al volum *Escrips de bisbes catalans del primer mil·lenni*, Barcelona, Edicions Proa, 1992, 225-238 (Clàssics del Cristianisme, 27). Segons això, la traducció més actual (fins a l'aparició de la versió portuguesa de la pròpia Cardelle, evidentment) no és la de Wolf (1990), com creu Cardelle, sinó la de Fàbregas (1992). Pel que fa a les errates, deixant de banda les tipogràfiques gairebé inevitables en qualsevol llibre imprès, a la p. 12*, en parlar dels còdexs desapareguts, es diu que són "A, S, O i T", sèrie que hauria de canviar-se per "A, So, O i T". Com una errata s'ha d'interpretar també la referència que apareix a la p. 43* (p. 57 de l'edició portuguesa) sobre els anys de vida de Canisius que certament no foren 1557-1682, sinó 1548-1610. Passant al terreny de la bibliografia, per a les referències que es fan en l'aparat de fonts als concilis visigòtics, concretament al III Concili de Toledo, s'utilitza l'edició de Vives (Barcelona-Madrid 1963). El llibre és certament tot un clàssic i ha ajudat en nombroses ocasions tots els que estudien aquest període a causa de la comoditat que suposa tenir en un volum de format reduït tots els concilis visigòtics. No obstant, ateses les limitacions des del punt de vista textual de l'edició de Vives, es troba a faltar en la bibliografia l'edició crítica dels concilis visigòtics de Félix Rodríguez en els volums de *La Colección Canónica Hispana*, edició que inicià Gonzalo Martínez Díez. Les actes del III Concili de Toledo es poden llegir concretament al volum V (*Concilios hispanos: Segunda parte*), Madrid, CSIC, 1992, 49-148. Com es pot veure, es tracta de petites correccions.

Aquests comentaris són merament secundaris i no afecten en el més mínim l'edició dels textos ressenyats, edició que, hem d'insistir-hi una vegada més, ens sembla brillantíssima i que satisfarà amb escreix les expectatives del filòleg més exigent.

En summa, la professora Carmen Cardelle ha dut a terme de forma brillant l'estudi i l'edició d'aquests tres textos històrics de l'Antiguitat tardana, acomplint amb escreix els dos objectius que es plantejava en el prefaci del llibre, ja que ens ofereix un text crític amb plenes garanties i aconsegueix portar llum sobre la història textual d'aquestes cròniques. A més, el comentari històric de Collins facilita la pinzellada final a aquest magnífic treball.

Pel que fa a Joan de Girona, hem d'insistir que ambdós volums són totalment complementaris i necessaris per a qualsevol que a partir d'avui vulgui apropar-se a la figura i a l'obra del bisbe de Girona.

Salvador Iranzo Abellán

Ramon ORDEIG I MATA, *Diplomatari de la catedral de Vic. Segle XI* (Sèrie Documents, 2), Vic, Patronat d'Estudis Osonencs - Arxiu i Biblioteca Episcopals 2000, XVI i 208 pp.

Ja completada l'edició dels documents vigatans anteriors a l'any 1000, que fa anys havia emprès Eduard Junyent i Subirà i que en temps més pròxims havia completat l'editor del llibre

que ens ocupa, toca ara el torn als del segle XI, amb la qual cosa segueixen a bon ritme les aportacions catalanes al coneixement d'aquell segle, que fins fa poc encara semblava una mar desconeguda i basardosa. El sentit de continuïtat entre els documents anteriors i els posteriors a l'any Mil, resulta ben explícit pel fet que el primer dels ací publicats porta el número 652. Diguem, encara, que aquest i els tres que el segueixen són complements d'aquells, descoberts després de l'edició dels mateixos. Per això, pròpiament, l'aplec del segle XI comença a la pàgina 5 sota l'epígraf de *Documents del segle XI*, el primer dels quals ja té el núm. 655.

Val a dir, de bell començament, que el conjunt dels documents vigatans transcrits en aquest llibre només inclou els del primer terç del segle XI (el darrer és datat el 19 de juny del 1030); i més interessant encara, que l'aplec presenta unes característiques ben individuades: la base és, certament, constituïda per aquells documents, per assegurar-se la possessió dels quals la gent del poble anava i va a cal notari: actes de compra-venda, donacions, permutes, heretaments. El tenor textual és normalment formulat mitjançant mostres notariales ben congudes, entre les quals predomina la de *Per hanc scripturam*, sense que hi manquin, de tant en tant, les de *Manifestum enim quia placuit...* (58/692 o la variant de *Certum quidem et manifestum est...*, 41/695), o la d'*Ego... et ego... supignoratores (donatores/venditores) sumus...* (47/701).

Però hi ha un altre pla de documentació, el vinculat a l'església de Vic o més personalment al bisbe; per cert al bisbe Arnulf es refereix l'exemplar d'epístola formata, que podria ésser considerada el seu passaport per a la peregrinació a Terra Santa l'any 1005 (36-37/670); no manquen diplomes que fan referència a cases comtals o a llurs titulars, com la darrera voluntat de Bernat de Conflent. I encara hi ha una altra font d'informació, que salta més enllà del pla estrictament personal, repercutint en la història de tota la comunitat; de l'esmentat bisbe Arnulf, consta que participà en l'expedició catalana contra Còrdoba el 1010, que tornà ferit de guerra i que morí de les nafres en el castell de Calonge, on féu testament (61-62 i 63-64), expedició a la qual consta per aquests documents que també haurien assistit dos germans barcelonins, Elias i Gotmar/Gondemar, fills d'Estege, els quals moriren en l'operació bèl·lica (67-71/720-722), documents que permeten de conèixer els noms d'altres participants en aquella expedició militar, que amb més sort tornaren i pogueren donar testimoni de les darreres voluntats dels dos difunts esmentats; i aquesta és una informació concreta, que assenyala dates precises i localitzacions de les referides accions bèl·liques.

El present conjunt documental ens innova, doncs, des dels fets més normals de la convivència, fins a aquells que més han pogut influir en la trajectòria general d'aquella societat.

Contemplat des de la perspectiva de l'interès global, el present recull és realment ric; si, d'una banda, som informats d'una razzia sarraïna del 1003, que encara el 1020 era resumida amb la frase «vastata est civitas Minorisa destructeque sunt ecclesie et a fundamentis evulse, ita ut non remanserunt in eis volumina librorum sive instrumenta cartarum» (144/809); de l'altra coneixem alguna de les conseqüències mortals de l'expedició contra Còrdoba el 1010; i som, també informats d'una altra expedició el 1013, en la qual «domnus Reimundus comite et domna Ermesinda comitissa volunt pergere contra Spania cum comitis, episcopis, vicescomitis, cum omnium exercitu illorum, maximis et minimis» (86/741/1-3); un dels expedicionaris, Guitart, dictà un «brevum testamentum» (*ibid.*, 4), i per document d'aplicació sabem que «sic obiit, sic fuit lanceatus sive perforatus» (92/747/19); foren, doncs, anys de violència aquells dos primers decennis del nostre segle XI, en què calgué assegurar la frontera de ponent, i, en tant que la situació podia afectar l'església de Vic, tenim en el present recull ben documentades les decisions preses per bisbe i capítol.

D'una banda, el 30 d'abril del 1015, havent rebut dels comtes una «terra erema, partim culta partim inculta... in ultimarum finium ipsius marchiarum... contra Spania» (99/754/6, 10-11 i 19), delimitaven la contrada dins la qual destacaven els tres turons de Calaf, Calafell i Ferrera, i la posaven en mans del levita Guillem amb l'encàrrec de «ibidem munitiones construas... agricultores ibi obducas ad habitandum et ad excolendum opus rusticum» (100/754/7-9); val a dir que el levita Guillem ja havia fet l'aprenentatge de colonitzador a Aguilar de Segarra i, ultra la zona de Calaf, encara li seria encomanada la de Tous (171/837), tot i que en aquest cas, l'església de Vic hagués de defensar els drets seus i els de Guillem, ja qualificat de canonge (201-203).

Aquells eren temps en què calia fer el cor fort en la pròpia defensa «contra Spania», que ací significa «terra de moros», però també era necessari de prendre decisions no pas fàcils; car, si d'una

banda, defensar els béns de l'església contra les depredacions dels senyorets feudals devia entrar dins una certa normalitat (i ací en donen testimoni l'avís proclamat per un sínode de Narbona del 1022) (150-151/816), devia fer-se més costa amunt amenaçar amb excomunió una persona determinada, si no restituïa un alou a la seu de Barcelona (204-205/879). Però en aquella inicial trentena d'anys del segle XI, cap acte de govern no degué ésser tan difícil com la supressió de la comunitat femenina de Sant Joan de les Abadesses, la situació insostenible de la qual segueix essent tothora ben viva en el record popular (el lector pot veure en aquest volum la notícia bibliogràfica que resumeix l'article de Marcel Miquel i Fageda, en el qual segles més tard sembla ressonar encara la mala fama); després de la petició conjunta del bisbe de Vic, Borrell, i del comte Bernat de Besalú, la decisió inapel·lable era presa a Roma els anys 1016-1017: la comunitat femenina era suprimida, les monges disperses i la institució encomanada a una comunitat de canonges augustinians; el dur i serè document papal és ací transcrit (118-119/778).

També ens passen davant els ulls textos jurídics en els quals podem copsar graduacions diverses de coneixement (fins a arribar al domini) de la llengua llatina. Ja he esmentat l',epistola formata' per al bisbe Arnulf; afegim-hi l'acta d'elecció de successor a favor de l'aleshores encara diaca Borrell, que seria una bona base per a estudiar la influència d'un comte (extensible als altres casos?) en una elecció episcopal (66/719); però on potser l'intent de confegir un text més elevat es pot trobar és en la introducció i d'alguna manera en tot el testament de l'ardiaca Sunifred, escrit l'any 1011, on hom també pot veure la riquesa material d'un elevat dignatari de l'església de Vic (76-79/730).

Col·locats en el pla de la cultura escrita, assenyalarem la presència d'un ,Ricolfo, caput scole', de Vic, és clar (32/685/línia 6 del final), i la repetida d'un seu successor ,Guifredus, caput scole' (95/751/3 i 130/792/4-3 del final); el Gibert gramàtic és més representat en la nostra documentació (125/785/7; 133/795/línia darrera; 153/818/2 del final; i 168/833/línia última); els llibres documentats són més aviat escassos: un *Prosarius* (130/792/9), el *Liber Iudiciorum* (136/799/6 del final i 160/825/línia darrera) i uns innominats ,alios libros' (161/825/1); assenyalarem la transcripció completa de quatre constitucions de Pau i Treva, del sínode de Vic 1029 (205/880); i el detall que, almenys una vegada, l'escrivà Seniofredus repetí la seva signatura amb caràcters grecs (172/837/5 del final). Una vegada almenys compareix el cèlebre jutge barceloní Bonfill Marc (140/804/13).

La lectura d'aquests centenars de documents produeix en el lector la sensació agradable de cosa acuradament ben feta; essent però obra humana permet de trobar algunes grafies, davant les quals el lector resta amb el dubte de si els originals diuen allò que ell llegeix, o s'hi ha interposat la tendència, tan humana, a entrebancar-se: ,supracripta < suprascripta (27/679/8); condicione < condiciones (39/693/11); atques < atque (100/754/12); loca... cultui, mancipata < loca... cultui mancipata (118/778/9-10); optimi < optimis (118/778/4 final); lascive < lascivie (119/10); sententiam < sententia (119/16). La llista no sé si és exhaustiva, car no l'he cercada a dretes.

Com tampoc no he cercat la de mots catalans, presents en gairebé totes les pàgines, fora dels que hi ha en els documents inicials, repescats del segle X, en els quals ja s'hi troba llengua catalana; dues vegades la preposició ,a': ,donator sum a Domino' el 996, en sentit plenament actual, que és l'invers de l',a' llatina (1/652/1 i 6); Senfret (*ibid.*, lín. 5); el pronom ,que' en sentit actual: ,locum que dicunt' el 997 (2/653/4 i 3/654/9, 10, 12); i el substantiu comú ,orient' emprat dues vegades en el document 654, línies 5 i 8 (el DCVB només el documenta en Jaume I prop de tres segles més tard). De la presència de paraules catalanes en els documents del segle XI només en dono alguna mostra, ja que la llista completa es podria fer inacabable: ,esporas', desconegut del DCVB (78/720/29); ,ipsa font que dicunt de salice' (84/139/9, any 1013; al DCBV la font només arriba amb Llull); es repeteix i confirma ,orient' (85/740/5; 93/749/5 i etc., anys 1013 i 1014; al DCVB, amb Jaume I); ,ab' (amb) (87/741/1, any 1013; en el DCVB, fins a Ramon Muntaner); ,prads et rocas' (89/744/6, any 1013; al DCVB, fins a Llull); ,ipsa resclosa et ipso glevario et ipso rego et caput rego et ipsas molas' (98/753/3-4, any 1015; al DCVB, resclosa fins al 1080; glevar fins al 1083); ,sponna' (99/754/3 final, any 1015; al DCVB fins a Andreu Febrer e Eiximenis); ,pecia I de maliolo' (111/768/3, any 1016; al DCVB, 1043); ,cinglo' (128/789/7, any 1018; al DCVB 1150); ,non decebré te... ne ten decebré ne ten tolré ne no to tolré' (128/790/2 i darrera); ,mea caldera cum suo cremasculo' (129/791/3 del final, any entre 1015-1018; al DCVB, ,caldera'

és contemporània: 1016); ,litto I de drapos' (130/791/8 i 9; any entre 1015 i 1018; drap, fins a Lull en el DCVB); ,blad' (130/971/24, any com l'anterior; en el DCVB 1074); ,Prat Narbones' (132/794/5: el ,prat' equival al ,vilare' llatí: 133/796/6); ,mancoso I et migo' (139/803/12, any 1019; al DCVB ,mancús' ha d'esperar els *Usatges*; ,mig', fins a Lull); ,Udalard defunct' (155/821/4, any 1022; ,defunt', al DCVB, fins al 1329); ,mul nostre' (158/823/10, any 1022; al DCVB, ,mul', fins al 1030; ,nostre', fins al s. XIII); ,estadals iiii de cera' (158/823/18-19, any 1022; al DCVB, 1268); ,Argemir mulner' (ibid., 27, any 1022; al DCVB és desconegut i ,molner' només com a llinatge); ,alnes vii de trapo tolsà' (185/855/9, any 1025; al DCVB, alna, fins al s. XIII; ,tolsà' és només conegut com a llinatge, sense datació); ,riba' (192/865/7, any 1027; al DCVB, fins a Jaume I); ,Seniofret ferer' (193/866/5, any 1027; al DCVB, fins a Lull); ,davant ipso solarío' (198/873/6, any 1028; al DCVB, fins a les *Homilies d'Organyà*); ,complantar' (206/881/4, any 1029; desconegut del DCVB). Repeteixo que la llista segurament podria ésser molt més llarga, car no respon a cap intent d'exhaustivitat; però és més que suficient per a adonar-se de com aquests i semblants documents enriqueixen la història de la llengua catalana.

Molts altres aspectes interessants podrien ésser subratllats amb profit, com és ara el fet que en les primeres pàgines els antropònims consisteixen sempre en una única paraula; el 1013 compareixen dos antropònims compostos units per ,de': Mir de Comellas, Sendredus de ipso Campo (86/741/8), Ego de Sancti Aziscli (*ibid.*, lín. 4 del final de pàgina); set anys més tard ja compareix nom i cognom en la forma actual: Guillermi Bianchi (145/6). L'herència es reparteix a parts iguals: ,equalitatem divideant' (87/742/9). En les transaccions de terres a Barcelona, consta la mida en dextres de cada peça (51/707); a Vic només es troba una vegada (132/794).

La indicació de detalls interessants podria ésser gairebé interminable. Però cal posar punt final dient que aquest primer fascicle sobre el segle XI vigatà és un plat exquisit presentat de forma que fa goig de llegir; esperem els següents, convençuts que, si en el primer hi ha hagut alguna petita falla, en els següents augmentarà, si és possible (és obra humana), l'exigència de qualitat.

* * *

A tall, diria hom, o escaiguda de tot aquest bé de Déu, Ramon Ordeig, després de recordar-nos que els dos arxius de l'església de Vic, el Capitular i el de la Mensa Episcopal, conserven a hores d'ara més d'un miler de documents en pergami del segle XI, ens fa a saber en les pàgines introductòries (VIII-XIV), que ja des dels segles medievals hom es basquejà per la seva conservació mitjançant compilacions com el *Liber dotationum antiquarum*, i que els dits fons han estat utilitzats des del segle XVII per una rècula d'estudiosos que, encapçalats per Joan-Lluís de Montcada i per Pèire de Marca, s'enriqueix amb els noms de Jaume Pasqual, Jaume Caresmar, Jaume Villanueva (que informà d'una aleshores recent troballa de documents antics, amagats en un forat darrere un armari de l'arxiu vell), Jaume Ripoll i Vilamajor, Pròsper de Bofarull i Mascaró, Josep Gudiol i Cunill, Paul F. Kehr, Anselm M. Albareda, Josep M. Font i Rius, Eduard Junyent i Subirà i Raimon d'Abadal i de Vinyals, el treball dels quals té plena continuïtat en tot un estol de recercadors en plena feina. I que sigui per molts anys!

Josep Perarnau

Antoni BACH I RIU, *Diplomatari de l'arxiu diocesà de Solsona (1101-1200)* I-II. (Col·lecció diplomataris, 26), Barcelona: Fundació Noguera 2002, 832 pp..

Ja fa uns quants anys que la Fundació Noguera es dedica a la publicació de textos documentals. La seva tasca ha de ser més que valorada, ha de ser estimada. Sobretot en un territori com el català on la seva absència hauria incrementat massa la sensació de buit i indiferència envers aquests tipus d'edicions. Les seves publicacions semblen dotar d'una certa coherència l'edició de textos documentals, o almenys hauria de ser així. Al marge d'editar dins la col·lecció «Diplomatari» tots els documents dins uns llibres que es poden reconèixer a simple vista pel seu color bla-

vós, el seu interior però, ens depara una amalgama sovint excessivament creativa de propostes d'edició. Aquesta sensació la tornem a tenir en el diplomatarí que mossèn Antoni Bach i Riu, amb la col·laboració de Ramon Sarobe i Huesca, ens acaben d'oferir. Ens trobem massa sovint edicions fonamentades a partir de criteris un pèl improvisats, seguint criteris aleatoris d'inèrcia productiva, de qualitat sí, però excessivament mancats de coherència. D'aquesta tasca d'unificació de criteris la mateixa Fundació Noguera se n'hauria d'encarregar, però no passa.

La nostra primera observació passa per reclamar d'una vegada per sempre una línia de treball, tan flexible com es vulgui, però coherent, amb uns principis bàsics per a l'edició dels textos documentals, podent presentar, així, tot l'enorme embalum de documentació altmedieval catalana, sota unes mateixes directrius. De fet, ja l'any 1995 la Direcció General del Patrimoni Cultural i el Servei d'Arxius de la Generalitat encarregà a Pere Puig i Ustrell la tasca d'unificar criteris a l'hora d'editar els pergamins documentals. L'autor reeixí en escriure en oferir un seguit de receptes per a la bona edició, però tot i així, no ha estat gaire seguit. No sabem per què. La manca de l'esforç de Pere Puig és que no ens diu gaires coses sobre quins serien els elements essencials per a una bona introducció d'una col·lecció de pergamins. Potser per això encara els editors de textos naveguen debades.

En el cas del diplomatarí de Solsona ens trobem davant una edició un xic desigual. D'una banda un gran volum de documentació editada, un total de 615 documents entre el 1101 i el 1200, bona part d'ells originals i els altres recuperats gràcies a dos cartorals que es conserven a l'Arxiu Diocesà de Solsona. D'altra banda una introducció força coixa, que sembla més aviat els apunts presos per a la redacció definitiva de la introducció que hauria d'haver estat. Hauria de ser principi per a editors i diplomates, la presentació adequada de la documentació. I aquesta presentació, creiem, cal que respongui a uns principis de diplomàtica general fonamentals: l'anàlisi de les formes dels documents, l'estudi de la tipologia documental i una síntesi sobre la història de la institució que els ha generat. Requisits que en la introducció del diplomatarí de Solsona s'acompleixen, però massa reduïdament. I de forma un xic dispersa.

La introducció comença amb una síntesi sobre la conjuntura històrica. Amb la conversió de l'església de Santa Maria de Solsona en un priorat augustinià a l'entorn del 1080, començarà la posició rellevant de la nova institució en l'ordenament territorial i en la feudalització dels territoris de frontera. Especialment important serà la seva relació directa amb els comtes d'Urgell i amb els bisbes urgellencs. De la documentació d'aquest primer període, és a dir, del 1080 fins al 1100, però, se'n parla vagament, i de forma confusa. El fet és que tota la documentació conservada a l'Arxiu Diocesà de Solsona, anterior al 1100, ja fou editada per la revista «Urgellia», però no se citen les fonts adequades i cal anar a expurgar aquestes revistes i veure exactament què hi ha i com està editat. Tampoc no resulta gaire clar quin és el volum real de documents anteriors al 1100. En principi sembla que són uns 408, dels quals només 161 farien referència directa a l'església i al patrimoni de Santa Maria de Solsona. Aquests 161 serien anteriors al 1070. Entre el 1070 i el 1100 no entenem quants n'hi ha. A més d'aquesta documentació editada dins la revista «Urgellia», caldria tenir en compte l'edició del *Cartoral de Roca Rossa* a cura de J.M. Pons i Guri i alguns pergamins inèdits de l'AHN i de l'ACA, inclosos en la present edició.

A continuació hi ha un apartat amb el títol *Distribució Geogràfica*, on es realitza una enumeració alfabètica d'un extens repertori de topònims i localitats, on la canònica de Solsona tenia possessions i n'extreia un cens. En altres diplomataris s'ha estilat la inclusió d'un mapa amb la localització de tots aquests topònims, que en aquest cas no haguera estat malament. En finalitzar l'apartat s'apunta que «caldría afegir-hi algunes parròquies del Penedès [de] les quals es conserven els documents en el nostre arxiu», i ja foren publicats per l'autor en un volum editat pel Servei d'Arxius de la Generalitat l'any 1987. Malauradament aquest era el lloc per referir aquestes altres parròquies, i en tot cas, si es fa referència a un altre volum caldría posar la cita bibliogràfica sencera.

Tot seguit trobem un apartat titulat *Classes de Documents*. No estem d'acord en parlar de 'classe', quan parlem de documents, sinó més aviat de 'tipus' o de 'tipologia', terminologia en tot cas més estesa entre diplomates. Però és una qüestió més aviat d'estil. A la llista que ens ofereix d'aquests tipus documentals, però, ens hi manca una mica de definició d'allò que entén l'autor per cada concepte. Per exemple hom podrà observar que diversifica entre donacions a la canònica,

donacions ,post mortem' i donacions personals. És que no hi ha donacions ,post mortem' a la canònica? Aleshores en aquest cas on les hauríem de col·locar? Hom tendeix a diversificar entre donacions simples, donacions ,reservato usufructu' i donacions a tinença o cartes precàries. Les donacions simples serien aquelles realitzades gratuïtament (si és que existiren mai), o aquelles, en les quals el document no explicita cap tipus de contraprestació. Les dues altres variants sí que preveuen un intercanvi desigual. Estem en ple feudalisme i és obvi que darrere la donació sempre s'hi amagui algun tipus de compensació. Hem de suposar que és el que l'autor entén dins la tipologia dels arrendaments.

El problema que tenim és que la terminologia documental dels s. X-XII no parla mai d'arrendament, sinó que precisament l'interpretem a partir de conceptes com ,carta precària' o ,donacions'. Fins que a mitjan s. XIII aparegui el concepte d',emfiteusi', reprès del dret romà, hom no pot assegurar que aquell document sigui un arrendament al cent per cent, encara que se'n malfiti. Volem dir, en definitiva, que caldria que l'autor definís tant el concepte ,arrendament' com totes les altres donacions que proposa, atès que la presentació en els termes actuals no roman molt clara. Tampoc no estem molt d'acord a parlar de ,compres del monestir', atès que no sabem quines eren les condicions reals de venda que portaven el venedor a oferir la peça de terra o vinya a la canònica de Solsona. Volem dir que aquesta de Solsona no era una empresa, i per tant no tenia un departament de compres, sinó en tot cas d'adquisicions regulades per un règim feudal que primava més la renda que s'extreia del concepte immoble o moble, que no pas la ,compra' de la possessió. La canònica adquiria drets, no pas capitalitzava possessions.

Un cop repassada la tipologia documental, fa un breu excurs sobre les característiques d'aquests documents, dins un apartat titulat *Encapçalament i Escatocol*. Tornant a parlar de terminologia, ja que es parla d'escatocol, hom podria parlar de protocol per a l'encapçalament dels documents. La descripció és excessivament sumària. Comença a més amb una frase que caldria perfeccionar. L'autor ens diu: «La diplomàtica tenia les seves normes segons la classe del document i també un costumari, que en la nostra documentació era fruit de l'ambient monacal i catedralici» (15). La diplomàtica no ,tenia', atès que és una disciplina nascuda a finals del s.XVII. En tot cas hom podria parlar d'*ars dictandi*, *ars scribendi* o *ars notariae*. Doncs això, l'*ars notariae* o *ars dictandi*, tenia les seves normes segons el tipus (ja hem dit que ho preferim a classe) de document i també un formulari (en comptes de costumari), que en la documentació presentada «era fruit de l'ambient monacal i catedralici». La idea és interessant. Molt probablement els canonges de Solsona i els escriptors de la seva àrea d'influència seguirien uns formularis semblants que seria engrescador d'estudiar. En tot cas, però, atès que la idea pressuposa que efectivament hi ha una ,especificitat' en el redactar dels escriptors de l'àrea solsonina, caldria haver determinat en quines fórmules, en quines clàusules, en quina manera de datar, són peculiars aquests documents, i sobretot, demostrar que són «fruit de l'ambient monacal i catedralici» i no pas d'influència de cancelleria comtal o d'altre tipus, per exemple.

Al final de l'apartat l'autor parla de les datacions i a continuació parla de clàusules de sanció, incloent-les, sembla, en l'escatocol, i no és el cas. La sanció sempre es trobaria inclosa en el text o el context del document.

Un subsegüent apartat ens parla dels *Actors dels documents*. No és freqüent en diplomàtica veure parlar d'actors, i sí més aviat d'autors. Cal especificar a més que s'acostumen a diferenciar els diferents autors dels documents, aquells que són autors de l'acte jurídic i aquells que són autors materials de la redacció del document. En el present cas l'autor de la introducció només ens parla d'autors d'actes jurídics. A la llista d'autors que presenta observem que distingeix entre ,feudataris' i ,terratinents'. Per sobre d'aquests hi hauria comtes i nobles. Aleshores aquests feudataris haurien de ser tractats com a senyors mitjans, i els terratinents com a emfiteutes? La idea sembla clara, però la documentació permet realment distingir entre uns i altres? De la mateixa manera és difícil identificar-los quan apareixen com a destinataris o beneficiaris dels actes jurídics. D'aquesta manera l'autor de l'edició distingeix entre ,aloers o feudataris' i ,vassalls'. Bé, en un règim feudal tothom és més o menys vassall del seu senyor immediatament superior. I certament no és fàcil dirimir qui és simplement ,vassall', entès com a pagès, i un feudatari. En aquest apartat, a més, desapareixen els terratinents.

A continuació hom podrà trobar una llista dels preposits o prebosts que estigueren al capdavant de la canònica de Solsona entre el 1079 i el 1200. En aquesta però apareixen sovint noms repetits que no sabem si es tracta de personatges homònims o de la mateixa persona que deixa la prepositura durant un temps i la reprèn més endavant. Caldria haver precisat més aquesta llista, atès que pot ésser una eina molt útil per a datar documents sense data o de lectura difícil. Tot seguit l'autor ens parla de dos tipus de documents, les concòrdies i els testaments. Ens ha cridat l'atenció una afirmació al voltant dels testaments (18), en què l'autor diu que «la major part dels testaments que hi ha en aquest fons documental tenen una referència amb l'església de Solsona o amb altres esglésies que en depenien, o la documentació de les quals ha vingut a parar en aquest fons; aquests testaments, pervinguts a l'arxiu de la canònica, són fets entre particulars i no tenen relació directa amb l'església de Solsona». Hem de suposar que malgrat que els testaments no explicitin una donació directa a la canònica de Solsona, la seva presència al fons de l'Arxiu Diocesà no és per res gratuïta, i que en tot cas caldria connectar aquest document amb un element en transacció, que més tard acabarà formant part dels drets jurisdiccionals de la canònica. D'altra banda cal precisar que un testament no es ,fa' entre particulars, no es tracta d'un document sinal·lagmàtic sinó unilateral.

La introducció continua amb un petit comentari sobre mesures i monedes que apareixen en la documentació, seguint amb una ràpida valoració sobre la redacció dels documents i una breu nota sobre els escriptors (els autors materials del document). Quatre apreciacions sobre problemes de transcripció que ha trobat l'autor, però sense precisar en cap moment quins criteris ha seguit. No es tracta només de presentar una breu casuística dels problemes que hom pot trobar, sinó d'especificar quina línia de treball se segueix.

Tot plegat acaba amb una, ara sí, àmplia consideració sobre els *Cartorals* I i II de l'Arxiu Diocesà de Solsona, que han servit de base per a complementar els originals que conserva l'arxiu. Observa l'autor que un treball complet sobre aquests cartorals encara està per fer, i que caldria recuperar més endavant tota la documentació posterior a la cronologia dels presents dos volums, d'igual manera que confrontar els documents copiats amb els originals anteriors al 1101. El cartoral I es confeccionà al voltant del 1218, essent preposit Bernat III, i el cartoral II vers el 1328. L'existència de dos cartorals pot obeir a una divisió feta en tres administracions del territori de Solsona (vers el 1153), però l'autor admet que encara cal avaluar més circumstàncies històriques, que permetin d'entendre per què es realitzà aquest segon cartoral.

Una darrera observació ens alerta de les possibilitats que encara amaga l'Arxiu Diocesà de Solsona, ja que encara resten inèdits tots els pergamins dels fons de monestirs així com tota la documentació del s. XIII, que servirien, i esperem que serviran, per a completar els documents ja publicats.

Valorem a continuació les transcripcions efectuades per l'autor amb la col·laboració de Ramon Sarobe. Si bé la introducció dels dos volums del diplomatar de Solsona ens ha semblat en línies generals desigual, les transcripcions són més que acceptables. Cert és que a distància, i sense veure els originals hom pot fer poques suposicions i perilloses apreciacions sobre paraules que semblarien mal transcrits i en l'original en canvi apareixen d'aquesta manera. Ens abstindrem doncs de valorar en aquest sentit.

En línies generals direm que els registres són força extensos, malgrat que alguns potser es queden un xic curts. També és cert que hi ha uns límits editorials clars en la tria del registre més o menys llarg. Pensem que l'ideal seria un registre el màxim de complet possible. Aquesta necessitat no és tant pel professional, que malgrat llegir el registre, ràpidament anirà a confrontar-ho amb el text del document, sinó pel no professional, poc avesat o habituat al llatí documental i que vol accedir a aquesta documentació. Per aquest motiu la inclusió d'un mínim d'aparat crític en la documentació, hauria satisfet els dubtes del professional i hauria facilitat la comprensió al no professional. Trobem a faltar-hi una mica més de comentari diplomàtic al voltant de documents problemàtics. Documents sobretot amb datacions poc clares o simplement sense data. En alguns documents amb problemes de datació veiem que l'editor ha posat una nota a final del document amb un breu comentari sobre la problemàtica.

En canvi sí que trobem notes a peu del document. Aquestes però segueixen una terminologia poc usada. Quan hom troba un espai malmès al document, aquest es designa com a ,trecat'. En aquests casos no s'acostuma a posar una nota, sinó més aviat a reconstruir mitjançant el signe “±”

i el nombre de lletres que podrien faltar. En cas que l'espai sigui molt llarg, i de més d'una línia, hom hi posa tres puntets.

D'altra banda veiem que quan un document es conserva en el pergamí original i també es troba transcrit en un dels cartorals, no sabem quin dels dos ha utilitzat el transcriptor. Suposem, una mica per principis lògics, que ha seguit el text de l'original, però en aquests casos de multiplicitat de fonts, hom acostuma a col·locar un asterisc al costat de la font emprada.

En alguns (pocs) casos la documentació de Solsona relativa als anys entre el 1101 i el 1200 ja ha estat prèviament editada. Sobretot fou Joan Serra i Vilaró, qui en una abundat bibliografia sobre el Solsonès, ja s'havia avançat a la feina. Vegeu-la al volum relatiu al Solsonès de la *Catalunya Romànica*. En alguns documents hem vist que se cita l'edició feta per Serra i Vilaró, però la referència bibliogràfica és potser massa breu per a allò que una edició crítica requereix. A més no existeix una bibliografia de referència en els dos volums del diplomatarí, ni després de la introducció ni al final de les transcripcions, mancança que trobem important.

Ens volem aturar amb deteniment en algunes datacions. De tothom és sabut que els darrers anys els problemes de la cronologia utilitzada en època medieval han fet un tomb important cap a la desesperació. Tot sembla indicar que ens movem entre maresmes d'inconcreció i dubte, i que el que fins ara havia semblat Encarnació no era res més que Nativitat. Dos treballs han de ser atesos, d'una banda un estudi publicat a la revista «RVBRICA» de la Universitat de Barcelona, volum VII (any 1998) de Josep Baucells, intitulat *La cronologia a Catalunya en general i a Barcelona en particular* (7-99), i d'altra el capítol dedicat a la cronologia, escrit per Gaspar Feliu, de *Els pergamins de l'arxiu comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer*, publicat per la Fundació Noguera l'any 1999 (p. 143-216). Si bé és cert que el primer se centra exclusivament en la documentació del comtat de Barcelona, el segon estudi abraça estadísticament tot Catalunya, però analitza amb detall les cronologies emprades als comtats de Pallars i d'Urgell. En tot cas, el treball de Gaspar Feliu ens alerta que probablement allí on hem trobat indicada una datació segons l'any de l'Encarnació, i que fins ara s'havia entès l'any que començava el 25 de març (amb les variants florentina i pisana), probablement indica en realitat l'any de la Nativitat del Senyor, i per tant que començaria el 25 de desembre. A manca d'un estudi més concret, l'alerta és terrible. Terrible perquè, si es confirmés, ens veuríem obligats a canviar moltíssimes datacions errònies, a repassar-ho tot! En el cas del diplomatarí de Solsona, l'alerta encara no s'ha tingut en compte, i nosaltres tampoc la tindrem, de moment. Si fem referència al tema de la cronologia és per un parell de fets que volem destacar.

D'una banda, per als documents datats segons el rei franc Felip I (1060-1108), caldria haver especificat quina data d'inici s'utilitzava. L'autor del diplomatarí ha datat els documents redactats sota el regnat de Felip I a partir del 29 d'agost, data, aparentment, de la mort del seu antecessor Enric I. Aquesta datació havia estat acceptada fins ara per Adriano Cappelli (i així ho indica al seu manual de cronologia) i d'altres autors com Monsalvatje i Manuel Mundó. Tanmateix Josep Baucells repren la datació del 4 d'agost, com a data d'inici del regnat de Felip I, acceptada per Campillo, Flórez, Villanueva i Cebrià Baraut. En aquest sentit, un o altre inici poden fer variar considerablement la data dels documents situats en el període crític entre el 4 i el 29 d'agost, podent variar d'un any amunt o avall la data correcta. Tampoc no s'ha tingut en compte la proposta de Manuel Mundó de considerar el 24 de juny com a data convencional per al canvi d'any a partir del rei Robert (996-1031). No és que apostem per una o altra data, sinó que és obligatori indicar en la introducció o en els documents, quin criteri de datació s'ha seguit, per evitar incomprendiments i dubtes.

Un altra consideració a fer és que l'autor de l'edició ha utilitzat sempre, per als altres reis francs (Lluís VI, Lluís el Jove, Felip II), la data de la mort de l'antecessor per a les datacions segons els reis francs, sense considerar la data del 24 de juny com a dia del canvi. En aquest sentit, advertim de dos documents que haurien d'ésser analitzats amb més deteniment. El doc. 279, datat per l'autor el 3 d'abril del 1138, diu així: «III nonas aprilis, anno XXX regni Ledovici». Aquest any trenta es correspondria al 1138, i per tant a gairebé nou mesos després de la mort de Lluís VI. En aquests casos hom pot entendre que l'escriptor encara utilitzi la datació pel rei difunt, per descoïxement de la seva mort, per exemple, però al cap de nou mesos potser ja començava d'ésser hora que ho sapigués. En tot cas, malgrat que l'error d'escriptor sempre cal que sigui considerat, pensem que es podria tractar de Lluís el Jove, i per tant l'any 30 del seu regnat correspondria al

1167. S'hauria de confirmar amb dades històriques, és evident. Un cas semblant passa amb el doc.420. L'autor s'adona que hi ha quelcom d'estrany a la datació, i ja ens adverteix entre parèntesis que la data del 27 de març del 1172 és dubtosa. El document diu: «hoc VI kalendas aprilis, anno XXXV Ludovici regni». Sabem que el rei Lluís VI regnà només 29 anys, i acceptem que encara ens podríem trobar documents datats en l'any trentè per desconeixement de la mort del monarca, però trenta-cinc anys seria admissible? L'autor en nota explica que l'escrivent podria haver afegit un numeral de més a les desenes, i en realitat volia dir vint-i-cinc en comptes de trenta-cinc. Bo i admetent aquest cas, aleshores la data del document seria el 1133. Nosaltres pensem, emperò, que potser es tracta d'un altre document on l'adjectiu 'junioris' pel rei Lluís desapareix, com en el cas anterior, i que tranquil·lament podria ésser datat l'any 1172. De nou però, ens haurem de remetre a dades històriques per polir aquesta verificació.

Creiem poder precisar les datacions d'altres documents del diplomatarí de Solsona. El doc. 1, datat a la primera meitat del s. XII, es podria col·locar entre el 1151 i el 1161, atès que hi apareix el prebost Guillem, el qual consta en la llista de prebosts de la introducció. El doc. 4 es pot datar el 14 d'abril del 1101, si hi apliquem una encarnació florentina, la qual encaixaria amb la data del rei franc. El doc. 19, del 8 de maig del 1102, hauria de ser posat en el 1103, atès que es precisa el quaranta-tresè any del regnat de Felip, i estem parlant del 8 de maig, i no pas de data posterior al 4 d'agost o al 29 d'agost. Els docs. 25 i 26 poden ésser datats segons una encarnació pisana, que encaixaria perfectament amb l'any del regnat, essent tots dos del 1103 i no pas del 1104. El doc. 46 consta de l'any 45è del rei Felip, és a dir, entre el 1104 i el 1105, mai entre el 1105 i 1106 com proposa l'autor. El doc. 50 encaixaria una encarnació florentina amb la data del rei franc, essent del 23 de novembre del 1106, i no pas del 1105. El doc. 200, malgrat que presenta un buit per mala conservació del document, just a l'inici de la datació s'hi pot llegir 'idus', i així el podrem posar sense por entre el 6 i el 13 de desembre del 1125, en comptes de dir simplement desembre del 1125. El doc. 327 es troba datat a mitjan s. XII, però figura en el document el prebost Gauspert, que en tot cas, mai serà posterior al 1151, segons la llista dels prebosts que trobem en la introducció. El doc. 435 és col·locat el maig del 1174, però el text fa així: «in mense madii, feria IIIª post Pentecosten»; la Pasqua de l'any 1174, segons la cronologia de Cappelli, escaigué el 24 de març, per tant Pentecosta escaigué el dia 12 de maig, i la 'feria IIIª', és a dir, el dimarts de la setmana de Pentecosta de l'any 1174 fou el 14 de maig.

Una darrera consideració al voltant de les datacions. Caldria contrastar els documents pontificis (documents 366, 367, 368, 369, 372, 373, 374 i 375), datats només amb els anys extrems del pontificat d'Alexandre III (1159-1181). No sabem (l'aparat crític no ens ho diu) si s'han consultat els *Regesta Pontificum Romanorum a condita Ecclesia ad a. p. Chr. n. 1198*, 2ª ed. (WATTENBACH), Leipzig 1885 i 1888 de P. JAFFÉ i S. LÖWENFELD, per verificar si es pot precisar més la data, bo i atenent que en algunes d'aquestes *Litterae* hi apareix la data tòpica, de manera que, seguint l'itinerari del papa es podria potser concretar una mica més.

La documentació editada, conjuntament amb la que hem citat al principi, ens ofereix un panorama esplèndid per l'estudi de la consolidació del feudalisme en els territoris recentment conquerits. L'ampli espectre de personatges que intervenen permet a la vegada una visió de conjunt força fidedigna. Al marge de les consideracions crítiques que hem formulat fins al moment, que són simplement intents de purificar detalls en la mida del possible i en base a les humils possibilitats que la nostra opinió ofereix, cal valorar sempre de forma més que positiva l'edició i la notícia de la documentació dels s. X-XII, en un territori com el català, curull de material encara per editar. Per aquest motiu hem d'ésser exigents amb les publicacions i que l'alt nivell que presenta l'edició de textos en territori català es pugui continuar millorant i perfeccionant.

Pensem, al voltant del paper de la canònica de Solsona, que no s'hauria de veure tant el seu paper vertebrador, allí on disposava de possessions i drets, sinó de totes les altres persones que apareixen en la documentació, circumstancialment inclosos en la xarxa de la canònica, però que a la vegada teixien xarxes paral·leles. I en aquestes xarxes paral·leles hi eren inclosos tots aquells 'vassalls' i 'terratinents' que compareixien en la introducció, però que malauradament no són ni la meitat dels que probablement hi havia.

Antoni UDINA I ABELLÓ, *Els testaments dels comtes de Barcelona i dels reis de la Corona d'Aragó. De Guifré Borrell a Joan II* (Textos i documents, 33), Barcelona, Fundació Noguera 2001, 416 pp.

Ni que només sigui per la particularitat de la documentació aplegada en aquest llibre, és explicable que ell també susciti un major interès del lector i del crític; cal només recordar que, tal com demostra l'estudi introductori, un plec de documentació semblant fou elaborat per a ésser llegit amb tota l'atenció possible pels nou compromissaris de Casp (i per tots els qui paral·lelament es capficaren en el gran afer).

Tal com és normal en els volums publicats per la benemèrita Fundació Noguera, també el que ens ocupa ofereix al lector un tríptic, format per una considerable introducció (9-66), per la transcripció dels testaments comtals i reials (67-391) i per una taula onomàstica única d'antropònims i de topònims (393-416).

Les pàgines introductòries comencen explicant la gènesi del llibre, iniciat en l'actual volum d'ACA, *Generalitat*, G-235, en què, amb motiu de l'interregne dels anys 1410-1412, aquella institució féu copiar «els testaments dels sobirans catalanoaragonesos des del comte Ramon Berenguer IV fins a Martí el Jove» (9), i completat amb d'altra documentació, com tota la relativa a comtes anteriors a la donació del regne d'Aragó al comte de Barcelona (documents 1-12, pp. 69-103), i la posterior a l'Interregne (documents 52-55, pàgines 382-391). La majoria, però, de les pàgines introductòries, és dedicada a un *Comentari històric i jurídic* de les peces (11-61) i completada amb bibliografia (63-66).

Cal, però, tenir en compte que en els seus cinquanta-cinc documents el present recull no aplega només aquells en els quals els comtes (o els comtes-reis) manifestaven davant notari llurs darreres voluntats (tal com sembla prometre el títol), ans també documentació complementària derivada d'aquells, com la donació de Tossa, testamentàriament assignada pel comte Miró al monestir de Ripoll, però només feta efectiva pels marmessors el 996 (73-74, en document que suara havíem pogut llegir publicat de nou, traduït i àmpliament estudiat per Mario Zucchitello en el seu llibre sobre Tossa, resumit dins ATCA, XXI (2002), 886, núm. 16.647).

Tots els nostres comtes i reis manifesten en els testaments, amb major o menor claredat, els punts que els pesen en la consciència. Destaca en aquest sentit el testament definitiu de Jaume I, car ultra l'aspecte personal, forneix dades importants sobre actuacions seves en tant que rei, cosa que convida a controlar (ofereixo la feina al col·laborador Jordi Bruguera) si dues de les puntualitzacions biogràfiques han estat o no recordades en el *Llibre dels fets*. Es tracta de la justificació donada pel rei en consciència pel fet d'haver privat de llurs senyorijs en el Regne de València un nombre considerable de cavallers, que no havien complert les condicions de la repoblació i sobretot les del vassallatge, i havien deixat el rei a l'estacada, contra totes les obligacions de fidelitat, en els moments difícils de la conquesta inicial a l'hora del setge i rendició de Xàtiva (145; segurament hi hagué reclamacions dels interessats, o potser el rei reconeixia a l'hora de la veritat que n'havia fet un gra de massa: 160); o potser recordava que en el darrer alçament d'Al-Azraq, els sarraïns havien fets presoners alguns servidors de la casa reial vora Llutxent i Alcoi (161). L'altre 'detall' es refereix a les obligacions de financiació dels ports de Portvendres i de Cotlliure, aquest establert pel rei, obligacions que, mort ell, passaven i gravaven el seu hereu al Rosselló, l'infant Jaume, futur Jaume II de Mallorca (144-146). Eren documentats en altres fonts els fets narrats en el testament i en cas que la resposta fos positiva, coincideixen o dissenteixen les narracions? Pel primer codicil, sabem que a l'hora de la veritat suprema, la consciència del rei era turmentada pel fet de no haver complert la condició amb la qual el papa li havia concedida la dècima per a la conquesta o reconquesta o la pacificació del Regne de València, la d'expulsar-ne els sarraïns; ho encarregava a l'hereu (157, que tampoc no la compliria); és, per exemple, conegut el detall de la solemne confirmació del dit compromís, davant l'altar major de la Seu de València? No cal dir que, almenys al darrer moment, i en el segon codicil, ja del juliol 1276, arribaria la voluntat de restituir deutes o quantitats il·legalment exigides (159-160).

Però més enllà dels problemes personals de consciència, dos temes de gran importància en la història dels Països Catalans són directament tocats per les voluntats darreres aplegades en el present llibre. D'una banda, la no sé fins a quin punt explicable i fins a quin punt inexplicable, voluntat de Jaume I de distribuir els seus regnes i terres entre els seus dos fills, els infants Pere, futur Pere el Gran de Catalunya-Aragó, i Jaume, futur Jaume II de Mallorca; d'una banda el testament del 1272, justificava la divisió justament en la previsió de la perfecta unió entre els dos fills: «Immo, si aliquis vel aliqui voluerint divisionem mittere aut dissensionem inserere in regnis, terris et dominationibus nostris, ipsi filii nostri sint in unum...» (143): qui li havia de dir a Jaume I, que una dotzena d'anys més tard no serien pas els estranys, ans el mateix fill Jaume qui s'oferiria al papa a substituir el seu germà en la corona catalano-aragonesa gràcies a la Croada contra Catalunya, tal com demostra el document acabat de publicar per Giulio Battelli, resumit en les *Notícies bibliogràfiques* d'aquest volum; l'altre aspecte digne d'ésser subratllat és la forma com aquell regne de Mallorca o el títol de ‚rex Maioricarum‘ compareix en la titulació reial posterior a Jaume I; Pere el Gran es limità a intitular-se ‚rex Aragonum‘, potser per evitar que dins l'enumeració de tots els títols hom vegés l'absència d'aquell; el 1287, en canvi, Alfons II, després de la reintegració consecutiva al fracàs dels croats en la Croada contra Catalunya, s'intitula ‚rex Aragonum, Maioricarum et Valencie‘ (179), titulació repetida pel seu germà i successor, Jaume II en el primer testament del 1291 (177); després del Tractat d'Anagni, que encaminava la solució d'aquella gran crisi, el títol de Mallorca torna a desaparèixer, fins que retorna amb Pere el Cerimoniós el 1354, però amb seqüència diferent: ‚rex Aragonum, Valentie, Maiorice...‘ (227).

Quant al tema de la successió en la sobirania damunt els regnes i terres de la Corona a l'hora de Casp, és absolutament nítid el testament de Jaume I (que té la importància afegida d'ésser la voluntat fundacional de la Corona en la seva situació jurídica definitiva i bàsica); i a fi que ningú no pugui pensar que l'exposició d'aquestes pàgines és d'alguna manera inventada i a fi de contribuir a la clarificació d'un ‚compromís‘ que segueix essent un ‚compromís‘ per a autors que no arriben als documents bàsics, no em resisteixo a transcriure la part del tercer i últim testament de Jaume I, del 26 d'agost del 1272, que determina el mecanisme de la successió, pàgines 150 i 151 del llibre: la seva importància crec que justifica no sols la seva transcripció ‚in extenso‘, ans encara la disposició que permeti de copsar la determinació reial i real de posseïdor de dret successori:

Hipòtesi 1 o descendència masculina legítima:

«...si, quod absit, predicti filii nostri, infans Petrus (II de Catalunya) et infans Iacobus (II de Mallorca) et filii eius seu descendentes ab eis in recta linea legitimi masculi, sine filio vel filiis masculis decederent»;

Hipòtesi 2 o descendència masculina il·legítima:

«volumus et statuimus ac mandamus quod regna predicta omnia et comitatus omnes predicti et villa Montispesulani cum toto eius dominio et omnia predicta alia que eis dimittimus, ut supra continentur, devolvantur ad Iacobum predictum filium nostrum et dite dompne Theresie [Gil de Vidaurre], si tunc vixerit, et si mortuus fuerit, ad filios eius legitimos masculos seu descendentes ab eo in recta linea, legitimos masculos, revertantur. Et eo Iacobo sive filiis eius vel descendentes in recta linea ab eodem legitimis masculis in casu predicto defficientibus vel si decederent sine filio vel filiis legitimis masculis, volumus et statuimus quod omnia regna et comitatus predicti et Monspesulani et terre predicte omnes devolvantur ad Petrum filium nostrum et dompne Theresie antedictae, si vixerit, vel ad filios eius seu descendentes ab eo in recta linea legitimos et masculos tunc extantes»;

Hipòtesi 3, o descendència femenina legítima:

«Quo Petro filio nostro ac descendentes ab eo, ut dictum est, defficientibus vel decedentibus sine filiis legitimis masculis, regna et comitatus predicti et villa Montispesulani cum suo dominio et predicta omnia devolvantur ad filios legitimos masculos illustri regine Castelle, dompne Yolant, filie nostre, cuius filiis legitimis masculis defficientibus, quod absit, [151] predicta omnia devolvantur ad legitimos filios masculos dompne Constancie, filie nostre inferius memorate; et filiis ipsius Constancie legitimis masculis defficientibus, devolv-

vantur predicta omnia ad filios legitimos masculos dompne Elisabet, filie nostre, regine quaque Ffrancie antedictæ»;

Hipòtesi 4, o descendència masculina directa en general:

«Et defficientibus, quod absit, omnibus predictis, ut supra dictum est, volumus et statuimus quod predicta omnia devolvantur ad illum qui nobis erit proximior in linea parentele, qui tamen fuerit legitimus et masculus et descendat recto gradu de genere nostro» (150-151).

No crec que es pugui demanar més claredat: prescindint de la hipòtesi núm. 4, mai no contemplada a l'hora de determinar qui havia d'ésser rei de la Corona catalanoaragonesa, la persona masculina, en la qual s'havia de concentrar la titularitat sobirana damunt tots els regnes i terres de la Corona, havia d'ésser determinada per aquest ordre de prioritats:

1. la de la successió biològica masculina legítima (aquesta era la situació del comte Jaume d'Urgell, besnét del rei Alfons el Benigne (1327-1336), i encara d'algun altre, com el comte de Dénia, nét de Jaume II);
2. si manqués el primer supòsit, la determinació de l'hereu hauria d'anar per la successió biològica masculina il·legítima (aquesta era la situació de possibles successors d'algun fill natural tant de Jaume I com de Jaume II, i, cal suposar, de l'infant Frederic, nét de Martí l'Humà);
3. en cas que manqués tant la successió biològica masculina, legítima com la il·legítima, la successió podria seguir el camí de la línia femenina legítima (no sembla que fos prevista la successió per línia femenina il·legítima); (aquesta era la situació del pretendent Anjou, nét de Joan I pel camí de la seva mare encara vivent, Violant d'Aragó, filla de Joan I i de Violant de Bar; i la de l'infant de Castella, Fernando de Trastámara, nét de Pere el Cerimoniós pel camí de la mare de Fernando).

La ,iniquitat de Casp', per dir-ho amb una expressió que s'ha fet cèlebre, consistí a desestimar el dret prioritari de tots els altres pretendents i a fer saltar al primer pla de la llista el qui per la situació objectiva de la derivació biològica, només podia ocupar el darrer lloc.

Qui féu aquell joc de mans? L'únic que podia donar aparent legitimitat a la jugada era Benet XIII; i resulta que existeix la narració de Luís Panzán, notari de l'infant de Castella en els moments de la successió, recordant que el resultat de les declaracions i constatacions dels comissaris de Casp, fou enviat a Benet XIII, a Peníscola, per mans de Felip de Malla, i que allí el consell papal decidí que les conveniències de Benet XIII anaven pel camí de Fernando de Trastámara, és a dir, pel de l'Infant de Castella, tal com aleshores era anomenat (cf. ATCA, XII (1993), 442-444). Els compromissaris de Casp eren uns simples jutges d'instrucció i tota la parafernàlia del Compromís no fou altra cosa que la posada en pràctica, com si diguéssim l'assaig general, de la ,via compromissí' excogitada per Benet XIII per a posar fi al Cisma d'Occident (fins i tot la denominació de ,compromís' porta a una de les sortides previstes per al dit Cisma)', excogitada per Benet XIII per posar remei a favor propi a la duplicitat o triplicitat de papes i de respectives obediències existents en l'Església Romana entorn al 1410.

Iniquitat o no, aquesta és la veritat del Compromís de Casp: un tapabruts que permetés a Benet XIII decidir la successió d'acord amb les seves conveniències, salvant la cara amb uns compromissaris que donessin a la conveniència personal una mà de pintura del color de la justícia.

Creuria àdhuc que fins al darrer moment els compromissaris en general cregueren que tenien la darrera paraula i que aquesta aniria pel camí de les previsions exposades més amunt. N'és prova meridiana, la pàgina preparada amb l'esborrany de la Sentència de Casp, publicada a tall d'il·lustració en l'article dedicat a la dita sentència en la Gran Enciclopèdia Catalana, on el nom de la persona, a favor de la qual estava a punt de recaure la sentència, és ratllat de tal manera que és impossible de llegir-lo. Vol dir que, abans no arribés la ,Sentència de Peníscola', la ,Sentència de Casp' anava pel camí de tenir un altre final, que la decisió de Peníscola trasbalsà.

És evident que en aquella situació i en el seu desenllaç incidiren un gran nombre de filies i de fòbies, d'interessos de tota mena, personals i institucionals, com també hi incidí el curs dels esde-

veniments durant els anys de l'Interregne; però el nucli jurídic del problema era determinat amb la claredat màxima en la pàgina de Jaume I.

Les recensions de documentació antiga, publicades en aquestes pàgines, han estat sempre molt atentes a l'aparició de paraules catalanes. En aquest cas, sempre atenent-nos a les grafies ofertes per l'editor, trobem ja el 911 una ,fava', que deu ésser un pas entremig (els filòlegs l'explicaran) entre ,fascia' i ,fexa/feixa' (62, línia penúltima); no gaire més tard, però el mateix 911, surt un ,torrent' (72, línia 14 del final de pàgina); el 993 tenim un ,vachas cent' (doblement interessant, perquè hom esperaria la xifra romana .C.: 79, línia 22); ja el 1076 compareix un ,escundir' en el sentit de ,desentendre's': «non se voleat inde escundir per sacramentum...» (81, línia 11 del final).

Un conjunt documental de la importància del que ens ocupa hauria d'ésser presentat amb aquell màxim de condícia, que exigeix d'evitar totes les faltes en el text editat: dissortadament no és aquest el cas actual, on podem llegir, per exemple, ,fratrum proxime Ihesu Christi' < ,fratrum Penitentie Ihesu Christi' (147/21/17), ,singulis diebus proprio' < ,singulis diebus perpetuo' (163/24/26), ,facere proprio < facere perpetuo' (ibid., lín. 29-30), ,octuagesimo susceptio' < ,octuagesimo septimo' (174/28/5), ,Deo proprio' < ,Deo propitio' (177/30/5); quan en una trentena de pàgines hom troba, sense cercar-les, tals relliscades (sense comptar les faltes, diguen-ne gramaticals, de llatí), és natural que hom es pregunti sobre la validesa d'aquesta edició d'uns documents que, per la seva importància, mereixien d'ésser publicats de manera totalment satisfactòria.

És de doldre, perquè el planteig de l'editor era molt encertat i la feina posada en la publicació d'aquest volum molt d'agrair.

Josep Perarnau

Diplomatari de Sant Pere i Santa Maria d'Ègara Terrassa 958-1207. Edició a cura de Pere PUIG I USTRELL, Vicenç RUIZ I GÓMEZ, Joan SOLER I JIMÉNEZ (Diplomatari, 24), Barcelona, Fundació Noguera 2001, 600 pp.

Si els volums de la col·lecció *Diplomatari* acostumen a presentar la forma de tríptic, en aquest la dita estructura no sols és visible, sinó que hom s'adona que tant la introducció, signada només per l'editor principal (31-208), com les taules finals (509-587), sense que arribin a eclipsar la importància del bloc central constituït pels dos-cents vint-i-dos documents (209-507), assoleixen una qualitat que, sobretot en les pàgines introductòries, arriben a la categoria de monografia vàlida per ella mateixa.

Hí trobem, en efecte, una presentació, també ella exposada en tríptic: ens passa, efectivament, davant els ulls en primer lloc l'esdevenir històric de les esglésies antigues, ubicació d'una seu episcopal visigòtica que costarà d'oblidar, convertides després en parròquia, tot seguit en priorat de Sant Ruf d'Avinyó, i ja en temps posteriors als documents d'aquest volum, en col·legiata, per a tornar els darrers segles a parròquia: seu almenys titular, parròquia, priorat, col·legiata, parròquia, quatre paraules que sintetitzen dotze segles d'història d'una institució important (27-71), com important és el seu diplomatar, la trajectòria del qual és exposada amb considerable detall, encara major per als moments de perill com els dels anys 1936-1939 amb motiu de la contrarevolució i la guerra civil, i arriba als treballs entorn del mateix realitzats fins als darrers anys del segle XX (71-124); a partir d'ací assistim a una exposició detallada del contingut dels documents d'acord amb llur tipologia jurídica, des de les butlles papals o les concessions comtals i reials fins a les donacions personals i a les fundacions piadoses, passant per un enfilall on es troben si no totes les situacions importants de la vida, poc se'n deu faltar (124-161), exposició que desemboca en un estudi diplomàtic dels documents, en el qual entra tant llur l'estructura interna com les anotacions que hom afegí als pergamins al llarg dels segles i la llista dels escrivans i la dels priors de Santa Maria d'Ègara (161-190); el tríptic introductori és completat amb pàgines de bibliografia general i dels fons documentals (191-203) i amb la presentació de la metodologia (204-208).

El contingut documental del volum ha estat àmpliament presentat i resumit en una de les seccions de la introducció acabada de recordar (124-161) i el meu intent de concentrar les dites pàgines no tindria sentit. Faré, en canvi, una observació que, possiblement, assenyalara una línia interpretativa. El contacte amb els volums de la sèrie «Diplomataris» de la Fundació Noguera, als quals aquest anuari dedica una atenció constant, com també ho fa en el present, m'ha fet adonar del detall que, tot i ésser volums de materials diguem-ne homogenis, cadascú té característiques individuals que li donen personalitat. Els tres volums de documentació comtal del segle XI (cf. ATCA, XX (2001), 714-718), tenen, per la seva mateixa naturalesa, característiques de contingut que els personalitzen; podem dir el mateix de la publicació de documents osonencs del mateix segle, la recensió dels quals hom pot veure en aquesta secció.

El volum egarenc n'és una altra mostra; com en els esmentats, també en el que ens ocupa la documentació entorn decisions privades és com una plana dins la qual destaca una muntanya, a Egara la seu (no goso a dir-ne l'antiga seu' perquè en els primers documents segueix essent allí, amb tota la seva força institucional); llegits els texts s'ha anat formant dins meu la convicció que no seria perdre el temps estudiar la vivència o supervivència de la Seu d'Egara fins al pas a priorat augustinià de Sant Ruf d'Avinyó; seria una petita recerca, que no té el seu lloc en una recensió i per això em limitaré a donar-ne alguna referència. Els documents inicials d'aquest conjunt (del 958 ençà), tot i arribar dins un context ,franc' i de Marca Hispànica, cent cinquanta anys després que la Seu d'Egara era sepultada en el passat visigòtic, es refereixen a aquesta Seu com si fos present, tal com demostren els documents núms. 3 i 4 del recull, on trobem, respectivament, «domum Sancti Petri apostoli, qui est situs in sede Egarensis» (213/3/1-2) i «Sancta Maria, que est sita (in) sedis Egarensis» (215/4/2); la llista es podria allargar gairebé a cor què vols: 216/6/2; 219/7/8; 223/10/2; 229/15/3: era el 1005; trenta anys després sembla com si se n'hagués perduda la memòria, car la seu ja no és esmentada el 1037: «domum Sancti Petri Apostoli, cuius ecclesia fundata est Egarensis» (249/32/2-3), però en atansar-se el final del segle XI, tot porta a pensar que reneix amb força el record de l'antiga Seu: «...terminio... sedis Egara...» (303/74/3); era el 1088 (303/74/3); «Sancti Petri Apostoli, que vocant Sedis Egara» i encara «in terminis Terracie prope sedis Egara» (308/78/3 i 309/78/2); però heus ací que el 1096, en la dotalia de Sant Miquel de Sorbet, el bisbe de Barcelona l'esmenta així: «infra terminos Sancti Petri Egarensis ecclesia» (318/85/7-8); però la ,seu' és ben arrelada i quatre anys després torna a fer acte de presència en la documentació: «Sancto Petro sedis Egarensis» (323/89/1-2) i encara l'any sobre: «Sancte Marie sedis Egarensis» (327/91/4); almenys en la documentació d'aquest volum, aquesta és la darrera alenada de la ,seu'.

El 1110, de forma gairebé necrològicament premonitòria, hom ja només parla de «Sancto Petro Egara», i el 1112 arribava el cop definitiu, quan en l'acta de consagració i dotació de Santa Maria, el bisbe de Barcelona fa constar, jo diria que amb tota la intenció, que la «domus Dei in honore... genitricis Dei Marie» és ubicada (i fixem-nos en la frase): «iuxta ecclesias parrochiale sancti Petri, in loco eodem ubi antiquitus Egarensis sedes erat constructa»: Santa Maria era una senzilla església, Sant Pere era parròquia i de ,sedes', ara res de res, car només ho havia estat ,antiquitus' (339/99/8-11). La parròquia duraria poc, car només un any després arribava la decisió del bisbe de Barcelona, de donar a Déu i a l'abat de Sant Ruf d'Avinyó les tres esglésies terrassenques de Santa Maria, Sant Pere i Sant Julià (343-346/104): sorgia el priorat i, cal suposar, la canònica de Sant Pere.

Aquest sí que seria un pas d'àmplies conseqüències, sense cap dubte per a la institució eclesiàstica de Terrassa, però també en d'altres camps, un parell de les quals són copsables en la nostra documentació: aquells canonges avinyonencs segurament havien fet més estudis que els nostres clergues del segle XI, arribaven amarats d'herència doctrinal i literària augustiniana i sabien més llatí; l'herència teològica i literària del patriarca Agustí ressona per exemple en l'acta d'autodonació o de professió en la comunitat (quan aquesta encara era a Sant Adrià de Besós) i en particular en frases com «spondeo, ipso qui dedit velle dante Deo...» (333/96/13).

Quant al domini del llatí, potser podria assenyalara la diferència entre les pàgines 328 i 330, documents 92 i 93, redactats encara a Sant Adrià de Besós, pel mateix escriptor Pere, prevere i canonge, que en redactar el primer tingué presents, almenys en part, els mòduls tradicionals (els copiats en els primers documents del recull, com «Manifestum est enim...»; «Ego... et ego...

donatores (vinditores) sumus...»; «Per hanc scripturam...», etc.); en escriure el segon, en canvi, demostrà un notable domini de la llengua; i aquest domini no sols té, per a la nostra documentació, efectes positius, ans també és possible d'assenyalar-ne un de relativament negatiu. El llatí dels escrivans terrassencs, com els de la Catalunya vella en general durant el segle XI (la Nova era encara Hispània, terra de sarraïns), era com una bella i vella túnica, que el nou romanç català foradava a cada instant i deixava testimoni no sols de com parlava la gent, ans també de la incapacitat dels dits escrivans a dir en llatí allò que la gent li deia en català; en canvi, amb els canonges augustinians el considerable degoteig de mots catalans oferts pels primers cent vint documents d'aquest aplec pràcticament s'estronca i ja només de tant en tant ens n'arriba alguna gota escassera.

És natural que, tractant-se del cartulari de Sant Pere i Santa Maria d'Egara, aquestes esglésies amb les institucions que hi eren ubicades siguin el pal de paller de la documentació del volum, però això no vol dir que no hi trobem elements d'interès més general en un moment en què s'acabava d'imposar el sistema dels intermediaris feudals, del qual a 455/188 tenim una informació impagable: la forma com es repartien els emoluments uns senyors i un batlle. Salvada sempre la capacitat humana d'error, constatem que el 1035 compareix en la designació d'homens el nom doble és a dir, nom i cognom, en aquell cas ,Raimundo Maieri/Compano Maieri', és a dir, si no m'erro, Mäger (247/30/2); immediatament després compareix ,Bernardus Marcucio', signatura penúltima de 250/32, i hom es pregunta si és el barceloní. Un any després, ,querimonia' equival a acusació judicial (251/34/11); una dotzena d'anys més tard trobem establiments de terres o vinyes (261/42/10 del final). El 1057 trobem un preu precís: «sextarios II de ordeo valebunt mancusos IIII de auro ad ipso die» (262/43/12). Amb el feudalisme es multiplicava la violència i per això calia la *Confirmatio pacis et tregue sive Pacti Domini*, el 1063 (272/50). Encara el 1075 establir-se ,ultra alveum Lubricato' devia ésser una proesa que calia fer constar per escrit (291/65/4-5). El 1093 (o el 1092) devia ésser any dolent (i ben segur que no era el primer): ,isto anno malo' (315/83/5). Dos anys després ja és documentada la canònica de Sant Ruf a Sant Adrià de Besòs (315/84), i el futur metropolità de Tarragona, sant Oleguer; segurament per incompatibilitat amb la carolíngia o aquisgranesa de la Seu de Barcelona, el 1113 la dita canònica seria traslladada pel bisbe just a Santa Maria i Sant Pere de Terrassa, tal com ja sabem (343-348 i 363-366). Els anys 1096 i 1112 serien consagrades respectivament les esglésies de Sant Miquel de Sorbet (Viladecavalls) i de Santa Maria d'Egara (317/85 i 339/100). El 1137 els caps de casa de Santa Perpètua de Mogoda eren almenys setanta-tres (372/124). El 1144 un matrimoni s'alliberava de la ,remença' per quatre morabatins i quatre sous (375/126) i només un any després hom imposava que l'herència d'un masover anés «uni tantum de infantibus» (377/127/19): s'hi manifestava la institució de l'hereu. En un altre pla, hom té la impressió que certes actes de devolució de béns eclesiàstics són resultat, més o menys tardà, de la lluita de les investidures (389/137, 392/140, 419/157, 420/158, 430/165, 442/177).

Si ens preguntem per les dades relatives a llibres i a texts, ens caldrà reconèixer que de llibre pròpiament dit només sembla haver-n'hi un: aquell en el qual un donant volia que «in libro memoria eius scribatur» (436/171/7); n'hi ha un altre de citat sovint encara que de forma implícita, el *Liber iudicum*, del qual eren consignades frases, a tall de principis jurídics, en nombre de documents; en el primer cas, el principi citat diu: «Res donate et in presenti tradite sunt, nullo modo repetantur a donatore» (266/47/1-2; cf. 314/83/2-3); trobem frases semblants a 298/70/1; 299/71/1; 316/84/1; 321/87/1; 380/130/1-3; 433/168/5-6: era el 1169 i ja es devia començar de fer sentir la reintroducció del ,ius commune'. Enllà d'això, només coneixem els noms d'un ,Berillus grammaticus', de la Seu de Barcelona (267/47/8), d'un ,Guillelmus Levite, qui et caput scole' de la mateixa Seu (299/70/3 del final) i d'un ,Berengarii, levite, qui et capitibus scole' (339/100/2 del final; 346/104/4 del final). I en una concòrdia de convivència entre pares i pubills, el darrer es compromet a ensenyar «uni filiis nostris magisterium tuum, et ille doceat tecum alio fratri suo» (455/188/14), un ,mestratge' que sembla ésser el d'un ofici, altrament suposo que parlaria de ,docere litteras'.

Amb molta satisfacció declaro que la lectura d'aquests centenars de documents deixa la sensació de feina ben feta, feina que és explicada amb detall en l'estudi introductori i ha comportat comprovacions repetides, des de la primera transcripció de Mn. Fortià Solà i Moreta (206-207);

que els curadors de l'edició en rebien tot l'elogi. Algunes lectures, però, també han deixat interrogant, com ,diversi generi' per ,diversi generis' (321/87/8), ,tanum' < ,tantum' (,inter tantum', entretant: 341/102/2 del final); el document de 344/104 genera tres dubtes: ,omnis' al final de la línia 3: «et Filius eius omnis pacificus» < «et Filius eius Rex pacificus»; a la línia 11, ,Precedenti' no té sentit, car no mira al passat, sinó al futur i, doncs, ,Procedenti vero tempore' = amb l'avenç del temps; i entre les línies 10-11 , religione' < ,religioni'; a 384/132/14 ,dilecte in Domino fili[o]' si la transcripció amb la ,o' final fos literalment correcta, gramaticalment ho seria sense la ,o'; 386/134/9: ,usque du' < ,usque dum'; 481/208/1-2: ,alii fratris' < ,alii fratres'; i 485/211/14 del final: ,contradictione aliquam' < ,contradictione aliqua'; de cap manera no dic que siguin faltes, dic només que són entrebancs de lectura, certament no buscats ni a l'hora d'escriure i a la de llegir; si els originals diuen allò que diu el text, perfecte; i en cas contrari seran només la prova que el gran treball d'editar aquesta documentació (dins el qual han de pesar molt els de vegades llargs, minuciosos i enriquidors regests) és obra humana i per tant sotmesa, com tota, a la possibilitat d'error; i s'adveraria en aquest cas, amb tota veritat, que les lectures acabades d'esmentar de cap manera ni rebaixen ni entelen el gran mèrit d'una feina ben feta, i completada per la taula final (515-587); i un apèndix amb nou documents d'altra procedència.

Per tota la feina, els col·laboradors de l'edició són dignes de tot l'agraïment, certament del meu.

Josep Perarnau

Un cartoral de la canònica agustiniana de Santa Maria del Castell de Besalú (segles X-XV). Edició a cura de Josep M. PONS I GURI i Hug PALOU I MIQUEL (Diplomatari, 28), Barcelona, Fundació Noguera 2002, 171 pp.

Tal com ens té acostumats la Fundació Noguera, també l'edició d'aquest cartoral ens presenta una introducció (9-18), el cos del volum format per la transcripció dels documents (21-118), completat amb la *Relació cronològica dels documents del cartoral* (119-130) més un *Apèndix documental* (131-133), i l'*Índex onomàstic* (135-163).

Les pàgines introductòries s'enceten amb la descripció del ms. 406 de Barcelona, Col·legi d'Advocats, definit pels autors com a «recull documental preparat per a defensar les immunitats, preeminències i exempcions de la canònica agustiniana de Santa Maria del Castell de Besalú i les de la congregació canonical de Sant Ruf, de la qual formava part» (10-11), realitzat durant la segona meitat del segle XV. La feina dels editors ha consistit a transcrure els cinquanta-sis documents dels segles X-XV, amb tots els complements exigits per una edició d'aquest tipus; no cal dir que són nombroses les dades que aquells documents ofereixen sobre Besalú i el seu comtat i sobre l'adscripció de Santa Maria de Besalú a la família canonical agustiniana de Sant Ruf d'Avinyó (13-16). Al final de la introducció hi ha llista de fonts tant manuscrites com impreses (17-18). Afegim-hi que en algun moment, els mateixos texts permeten de saber quelcom més de les fonts en què s'ha basat l'actual aplec, com quan l'escrivà del primer document fa constar que en redactar el present recull tenia davant els ulls tant una ,carta antiqua' com un llibre previ a l'actual, car la llista de signatures podia haver estat molt més extensa: «Et multi alii [signa apposuerunt], qui sunt in carta antiqua ultra quam in libro» (23/1/línies 4-3 del final del text); ell, tot i conèixer l'existència de documents més antics, es limità a transcriure allò que trobava en un llibre, que ell tenia per original, del qual el seu era còpia.

La finalitat del recull, a la qual ens acabem de referir, determina la fesomia del conjunt. A diferència dels que els darrers anys han estat publicats amb tanta d'abundància per la mateixa Fundació Noguera o per d'altres, constantment presentats als lectors en aquesta mateixa secció del nostre anuari, el que ens ocupa no inclou les acostumades quantitats de documentació privada, de compravendes o d'establiments, de donacions o de testaments, ans només instruments relatius a Santa Maria, Sant Miquel i Sant Genís del castell de Besalú. El sentit de l'aplec es fa progressivament diàfan a mesura que llegim els documents; els primers, en efecte, són (amb alguna excepció privada) donacions dels comtes locals i de llurs successors els comtes de Barcelona i reis d'Aragó

fins a Pere el Catòlic del 1213; immediatament, sense solució de continuïtat, trobem la dotzena d'escrits papals en forma de butlla o de breu, confirmant esglésies de Besalú i llurs béns i col·locant-los sota protecció apostòlica (66-92, núms. 28-39, d'alguna forma completats amb la certificació dels onze privilegis papals a favor de la congregació de Sant Ruf: 78/34); amb els segles XII-XIII arriba una novetat: la de la presència i protagonisme d'aquesta congregació canònica, a la qual pertany el priorat de Besalú: les repetides proteccions papals i reials a la dita família religiosa recobreixen la casa besuldunenca i la protegeixen d'ingerències exteriors; aquestes tenen un nom, que es va engrandint en la nostra documentació dels segles XIII-XIV, el del bisbe de Girona (i en mesura molt menor, el del metropolità de Tarragona) i llur pretensió de controlar o de practicar o exigir els drets episcopals o metropolitans a la casa de Besalú des del moment que el seu bisbat propi no arribava a la majoria d'edat.

Ens trobem, doncs, davant un aplec de documentació, realitzat per iniciativa privada sense cap validació notarial, destinat a proporcionar raons d'autodefensa davant possibles intents episcopals d'ingerència en el camp eclesiàstic, o d'altres en l'àmbit senyorial dins el propi territori. En aquest sentit deu constituir com el centre del recull l'autèntic o fals decret del metropolità de Narbona, establint que per a la visita de Sant Vicenç de Besalú el bisbe gironí només té dret a ésser hostatjat «de septem equitaturis et totidem sociis» (30, dues línies darreres); i que de Girona han de rebre el crisma també les esglésies de Sant Genís i de Sant Miquel i llurs sotmeses (31) (la referència a ‚pacem et treugam‘ (línies 10-9 del final de pàgina) permetria de datar-lo amb una certa precisió, almenys quant al ‚terminus a quo‘? O pot ésser significatiu el fet que una altra referència a la ‚pace et treuga‘ es trobi en la confirmació de drets atorgada per Ramon Berenguer IV el 1136 o 1137, 59/23/12-13); o potser és immediatament anterior al breu d'Alexandre III (76-77), que precisaria de forma molt més detallada els drets del bisbe de Girona?

No cal dir que, ultra aquest punt bàsic, el conjunt que ens ocupa és generós d'altres informacions, evidentment en antroponímia contemporània, en particular en l'antroponímia dels escriptors; en relació a aquests, potser és significatiu el fet de trobar en els primers documents clara referència als coneguts mòduls de *Magnum mihi et satis licitum esse videtur...* (24/2/1), *Ego... donator sum...* (31/5/1-2; 33/6/1-2), o *Certum quidem et manifestum est...* (38-39/10/, línies darrera i primera, respectivament), o encara *Manifestum est nobis quia placuit...* (53/19/2), mòduls que, en canvi, o són abandonats o només seguits amb certa llibertat en la redacció del document.

En un altre camp, em pregunto si podria tenir importància per als actuals estudiosos de la servitud pagesa el fet de trobar en el doc. 11, del 999, la frase «et est alodium meum cum hominibus et feminabus, quae ibi sunt, vel futuri sunt» (40/línies 6-4), frase repetida en el mateix document: «mansum meum de Carreria, qui est alodium meum similiter, cum hominibus et feminabus, qui ibi sunt vel futuri sunt...» (41/1-2), quan tant els documents anteriors com els posteriors només feien constar les edificacions (casus, casalibus...) o les plantacions (arboribus pomiferis et inpomiferis...) d'una propietat, sense esmentar les persones.

L'any 1027 compareixia tres vegades el mot ‚acaptiri‘ (56/21/18-21 i 24), que el DCVB només coneix en la variant ‚acaptiri‘ del 1392. En el camp del llenguatge, prenem nota de la grafia ‚Olibà‘ (49, 51 i amb abast general 150), tal com, si no recordo malament, hom havia propugnat des d'aquestes pàgines.

Aquesta recensió no es pot acabar sense donar als dos autors el testimoniatge de llur feina ben feta: la lectura dels instruments és agradable perquè en general els texts llatins deixen el regust de ben transcrits, tot i que en algun cas encara es deixi veure la inqüestionable proclivitat humana a l'error, com en ‚Desidorium‘ en començar la important butlla de Benet VIII erigint el 1017 el bisbat de Besalú, ‚incipit‘ coincident i correctament transcrit en la pàgina 66; encara a la p. 91, línia 12 del final, ‚apparent‘ ha d'ésser ‚appareat‘. Però els pocs casos discutibles confirmen la qualitat del text ofert, pel qual, sumat a tota l'altra feuada, editors i Fundació Noguera són dignes de tot elogi.

Josep Perarnau

Dietmar von HUEBNER, *Frühe Zeugnisse prämonstratensischer Choraltradition. Kommentar (1126-1331). Studie zu Offiziumsantiphonen des Prämonstratenserordens*. Band I. Kommentar.

Band II. *Tabulae*. Band III. *Exempla*. München, DVH -Verlag, 2001, VIII i 596, XX i 659, i XVI i 451 pp.

L'objectiu confessat del llibre del prof. von Hübner no és l'estudi exhaustiu de la tradició del cant en l'orde premonstratenc, ans només el de les seves singularitats en el cant antifonal, i encara limitat al període indicat en el títol. Per tant, l'atenció aquí dedicada a tal estudi es justifica per la presència dels premonstratencs en les terres catalanes i assenyaladament en el monestir de Bellpuig de les Avellanes, justificadament famós per l'eclosió de l'escola històrica del seu nom, durant el segle XVIII i abans de la seva extinció. Les particularitats, doncs, estudiades pel Dr. von Hübner amb tanta d'atenció com encert, ressonaren durant segles en l'aire de la Catalunya Nova i bé mereixen que amb aquestes pàgines contribuïm a salvar-les de l'oblit.

L'estructura de l'obra és clara: hi ha una introducció amb cinc capítols (A), una primera part dedicada a l'estudi de les fonts, distribuïda en sis capítols (B), i una segona dedicada a l'estudi de l'antifonari en tres capítols, el darrer dels quals se subdivideix en quatre apartats (C); després vénen la conclusió (D), les notes del text -desenvolupades sovint com aclariments i excursus- (E), la llista d'abreviatures (F), la bibliografia (G) i les taules: de llocs (H), de persones (I) i de matèries (K).

Un primer capítol introductori passa revista a la història de l'orde premonstratenc, sobre el fons de les diverses comunitats regides per la regla augustiniana i les reformes sobrevingudes al llarg del temps, amb especial atenció a la reforma de sant Norbert, fundador de l'orde (5-25).

El segon capítol és dedicat a l'estudi de la litúrgia de l'orde, ja que, segons l'autor, «una història adequada del moviment canonical i implícitament dels premonstratencs és la història de llur litúrgia». A part de certs costums i cerimònies pròpies de l'orde, corresponents també a certs costums dominicans, l'autor recull les divergències entre el *Gradual* i l'*Antifonari Romans* i el *Gradual* i l'*Antifonari Premonstratencs*, tant pel que fa a les festes del temps com a les festes dels sants (26-121).

El tercer capítol és dedicat al calendari litúrgic, i en concret al santoral. L'autor recull d'antuvi les festes litúrgiques de l'Església universal -romana- medieval: festes del Senyor, de la Mare de Déu, dels àngels i dels sants. Després, i amb el mateix ordre, les festes del calendari medieval premonstratenc, indicant amb cura les fonts de cada informació (121-204). El capítol quart resumeix l'estat de la recerca sobre el cant dels canonges augustinians, no sense oferir dues llistes de fonts, la de vint-i-un manuscrits establerta per Raphael van Waefelghem, i una altra d'ampliada per l'autor fins a trenta-sis manuscrits, que transmeten el *Gradual* i el *Missal* de l'orde (204-211). El capítol cinquè precisa la problemàtica pendent i traça el programa de l'estudi (211-212).

Després de la introducció, doncs, són donades les fonts utilitzades per von Hübner: llista de biblioteques amb indicació dels manuscrits consultats -no hi ha cap biblioteca hispànica i això és dit ací a tall de simple constatació-, sigles dels diversos còdexs, descripció dels mateixos, stemma, variants i corrupteles, i examen crític de llur valor i de les relacions que es poden establir entre ells (213-250). També són recordats els còdexs i edicions de l'ofici diví de l'església llatina universal (250-251) i les edicions dels tonaris antics, amb llurs sigles (251-253), així com les fonts i edicions útils per a l'estudi de les diferències del cant premonstratenc, sigles suplementàries incloses (253-256), les edicions litúrgiques (256-257) i les himnològiques (257), sempre amb les sigles corresponents.

En la segona part l'autor entra directament en matèria, no sense oferir primer un resum històric de l'evolució del cant occidental (258-280), i algunes generalitats sobre l'antifonari de l'ofici diví (280-284). Estudia primer la salmòdia (284-291), després les diferències (291-300), les antífones (300-314) i finalment les 'versiones corales' (314-322). No caldria ni dir que l'estudi és, en aquesta segona part i en les conclusions que la clouen, rigorosament tècnic musical i amb referència a les particularitats tècniques del cant, que anomenem gregorià, emprat en la litúrgia catòlica.

Aquest és el contingut del volum primer. El segon (*Tabulae*) és un corpus de les antífones de l'ofici diví premonstratenc ordenat alfabèticament i amb un aparat de fonts i de característiques musicals, imponent. El tercer volum (*Exempla*) ofereix una selecció del corpus antifonal premons-

tratenc, a través del qual hom pot percebre adequadament les particularitats musicals desenvolupades per l'orde.

És evident que aquest treball va molt més enllà d'allò que diu l'autor. Tant per les fonts utilitzades i descobertes, com pel moviment que infon a una massa de bibliografia enorme, generalment desconeguda del gran públic culte i fins i tot de l'erudit, von Hübner ha remogut pregonament les aigües de la història de la música medieval i certament ha contribuït a un, d'ara endavant, possible ,corpus' de la música litúrgica premonstratena de forma decisiva.

Des d'aquestes pàgines saludem l'aparició d'aquests tres volums com una contribució particularment reeixida a un camp d'estudi estretament lligat amb la sensibilitat religiosa i artística de l'Occident llatí, i, doncs, de Catalunya, i a través d'ells tornen a ressonar entre nosaltres les mateixes melodies que hi foren cantades durant segles.

Jaume de Puig i Oliver

Domènec SANGÉS, *Els documents del segle XII (1101-1175) del fons de Guissona, conservats a l'Arxiu Diocesà d'Urgell*, dins «Urgellia», XIV (1998-2001), 167-313.

Aquest és el segon lliurament d'aquella documentació, car les primeres vuitanta-set peces foren copiades en el volum III d'«Urgellia», i presentades als nostres lectors en la recensió publicada dins ATCA, II (1983), 403-405.

Tal com és normal en les publicacions de documentació antiga, ens trobem davant un treball distribuït en tres parts: introducció (167-179), regest i transcripció dels nous documents (180-288) i taules finals (289-313).

La introducció ens presenta la qualificació i quantitatiu de cada grup documental: setanta-sis donacions, disset testaments, nou vendes, i quantitats molt menors d'altres actes jurídics com quatre definicions o liquidacions, tres ,convenientiae', etc. (168-179), amb particular atenció als preus i a les monedes emprades en les compra-vendes (171; cf. 174), i a les informacions relatives a la comarca: castells (173), quadres (174), la canònica i els seus priors (175-176), als nobles (176), a la dotalia desconeguda de Santa Maria de Lluçà (un cas de clonació amb la parròquia del Lluçanès, segles abans que la biològica fos inventada?) i a la presència de paraules catalanes en el text llatí dels documents (177-178).

Però per ventura és possible de veure d'altres dades en els cent vint-i-un documents que formen el cos d'aquest segon lliurament: entre els anys 1058 i el 1175, dates extremes de la present compilació, les terres de la Catalunya Nova foren afectades per un esdeveniment que, malgrat ésser format per actes, cada un dels quals podia ésser d'abast mínim, el conjunt fou més que de primera categoria: aquelles comarques anaren passant de sobirania de l'Islam a la de prínceps cristians i foren reintegrades a la cristiandat. Els capitans dels exèrcits, de vegades, o dels escamots, d'altres vegades, es consideraven senyors de la terra conquerida i s'atribuïen, amb raó o sense, el dret a percebre el delme de tota la producció dins el propi senyoriu. No és estrany, doncs, que nombre dels documents ací publicats consisteixi en restitució dels delmes a les institucions eclesiàstiques, primera de les quals Santa Maria de Guissona. Però l'onada de restitucions arribà després que el futur sant Ot, bisbe d'Urgell, hagué presa la decisió extrema de promulgar interdicte i excomunió damunt de tot el bisbat contra tots aquells senyors que es consideraven amos de les esglésies que tenien en les respectives demarcacions, amb el resultat que una quinzena ,anaren a Canossa'; era el 1104 (184/92). Per això, el document que segueix immediatament després de l'indicat, la dotalia de la Santa Maria de Llussà segarrenca, fa constar de forma explícita l'obligació de donar a l'església dedicada «omnes decimas omnium rerum nostrarum dominaturarum», i d'altres extrems com el que els cavallers locals «unquam amplius non mittamus clericum in hac ecclesia, nisi illum que episcopus nobis dederit» (185/93). Tot seguit es presentaven les restitucions de delmes; com a 188/95.

El text dels documents comença emprant els mòduls coneguts de *Manifestum est enim* (180/88), del predominant *Per hanc scripturam* (182/90; 183/91; 190/97; 191/98; 193/100;

195/102 i 103, etc.), sense que manqui el de *Ego... et ego... donatores sumus* (196/104): amb el pas del temps, els escriptors anirien dominant l'ofici i es refiarien de la pròpia inventiva.

Ultra els escriptors, figura un 'Odo, magister' (186/94/15) i sobretot un 'Esforcat', que, amb els seus pares, rep una peça de terra en alou, com a paga «ut teneat et nutriat eum et donet ei alimentum et faciat ei insignare ad clericatum usque ad .iiii. annos» un fill del donant (191/98/14-15); la importància de la dada salta molt més enllà de Guissona: els 'scolares' destinats a la clerecia i per tant a ésser tonsurats pel bisbe havien d'estudiar durant quatre anys i cal suposar que la matèria d'ensenyament devia ésser la gramàtica llatina, potser amb algun tema complementari.

Benvingut, doncs, aquest aplec documental, que informa de la vida del segle XII a Guissona i en una contrada més àmplia.

Josep Perarnau

Anscari M. MUNDÓ, *Les Bíblies de Ripoll. Estudi dels mss. Vaticà, Lat. 5729 i París, BNF, Lat. 6* (Studi e Testi 408), Città del Vaticano. Biblioteca Apostolica Vaticana, 2002, 401 pp.

L'estudi que presentem és el volum III d'una magna obra, impulsada pel qui fou Rector de la Parròquia de Santa Maria de Ripoll, Mn. Ramon Toneu, traspasat abans de la seva conclusió i a qui és dedicat el volum. Els altres dos volums corresponen a les edicions facsímil de les pàgines amb il·lustracions de les Bíblies ripolleses de Roma i de París: el primer (I) va aparèixer juntament amb aquest volum III («Codices e Vaticanis Selecti. Series maior», n. 86), i el segon (II) serà publicat ben aviat. El llibre representa la culminació de la recerca iniciada fa molts anys i menada a bon port per l'erudit Anscari M. Mundó i Marcet, i és prestigiat amb un pròleg de l'actual Prefecte de la Biblioteca Apostòlica Vaticana, don Raffele Farina sdb. L'altre prefaci és del Dr. Carles Riera, actual rector de Santa Maria de Ripoll.

L'autor aconsegueix demostrar —d'una vegada per sempre— l'origen ripollès de dues grans bíblies llatines conservades a Roma (Vaticà, lat. 5729) i París (BNF, lat. 6), conegudes, respectivament, durant molts anys com la Bíblia de Farfa i la Bíblia de Rodes. L'estudi conclou que aquestes dues bíblies, conservades íntegrament, foren produïdes a l'escriptori del monestir benedictí de Santa Maria de Ripoll la primera meitat del segle XI i que, per tant, han de ser anomenades amb propietat «Bíblies de Ripoll». A aquestes dues bíblies s'afegeix una tercera Bíblia ripollesa, molt fragmentària (els fragments es conserven a Barcelona, Montserrat i Banyoles), destinada a l'abadia de Sant Miquel de Fluvià, i que, per aquest motiu, és designada per l'autor amb aquest nom. Pel que fa a les altres dues bíblies, el mateix autor proposa d'anomenar «Bíblia de Ripoll» (i no de Farfa!) l'exemplar de la Vaticana i «Bíblia de Rodes» l'exemplar parisenc. Amb arguments definitius, bandeja la denominació de «Bíblia de Farfa», ja que es tracta d'un error de lectura (,farfe' per ,jn fine' en el foli 159v), -d'altra banda, bastant fàcil de cometre- i que hauria portat no pocs investigadors (Tommasi i Estiennot, entre d'altres) a situar la Bíblia de Ripoll en el monestir italià de Farfa i a datar-la l'any 1200.

De fet, en el capítol II del seu llibre, Mundó ressegueix les vicissituds de la Bíblia de Ripoll des que sortí del monestir català (segle XII) i abans que entrés a la Biblioteca Vaticana (inícis del segle XVII) passant abans per Sant Víctor de Marsella i Provença, així com les circumstàncies que portaren la Bíblia de Rodes a mans del mariscal de Noailles, primer, i, finalment, a la biblioteca del rei de França l'any 1740. En aquest punt (43-69), ell conclou de manera inapel·lable que, des del punt de vista històric, les tres bíblies (Ripoll, Rodes i Fluvià) han estat escrites al monestir de Ripoll. L'època de la seva producció és l'abadiat d'Oliba, és a dir, entre el 1008 i el 1047.

Si la primera part de l'estudi que presentem (23-70) és una contribució documentada i sòlida sobre l'origen de les bíblies ripolleses des del punt de vista de la història dels manuscrits i de les vicissituds que hagueren de sofrir, des de Ripoll, lloc de producció, fins a París i Roma, lloc de conservació, la segona part (71-202) analitza els continguts de les tres Bíblies ripolleses que ens han pervingut i conclou una vegada més el seu origen ripollès. La paleografia, la codicologia i la

crítica textual permeten, però, de donar un pas més i mostrar que la Bíblia de la Vaticana és posterior a la Bíblia conservada a París, si bé, en opinió de l'autor, «la transcripció i la decoració de les Bibles ripolleses... fou seguida i, en part, simultània» (88).

Aquesta és, certament, la gran aportació d'aquest estudi: la identificació dels copistes i il·luminadors (dibuixants i coloristes), tant d'il·lustracions com de caplletres i decoracions, que ornamenten les Bibles i en fan un punt àlgid en la història de la Bíblia a Europa. Sota la batuta d'Oliba, el treball de l'escriptori ripollès fou frenètic. Segons la hipòtesi de Mundó, en un temps molt breu, entre el 1010 al 1015, sis copistes haurien transcrit la Bíblia de Rodes, el 1017 estaria enllestida la Bíblia de Fluvià i cap al 1020 el monjo Guifré havia completat, tot sol i en uns quatre anys, la transcripció de la Bíblia de Ripoll, ampliant i corregint les gloses i els textos extrabíblics que s'havien copiat en la Bíblia de Rodes i que encara era a l'escriptori ripollès. Pel que fa als artistes que embelliren les Bibles, l'a. dóna els seus resultats en forma de quadre a la p. 162: quatre decoradors, a més dels copistes, haurien intervingut en la de Rodes, i també quatre haurien estat els il·lustradors d'aquesta Bíblia (entre els quals l'omnipresent Guifré). De fet, segons l'autor, Guifré hauria estat no tan sols el copista sinó el decorador i el responsable de la gran majoria de les il·lustracions de la Bíblia de Ripoll, així com d'una part important de les il·lustracions de Rodes. Així, doncs, Guifré, segons la hipòtesi proposada per Mundó esdevé un artista excepcional, ja que a ell són atribuïbles fins a una desena més de còdexs, a part de les Bibles, que l'autor ha anat identificant pacientment i que el monjo ripollès hauria escrit abans i després del treball amb les Bibles (79-82). El nom de Guifré de Ripoll, que apareix en el manuscrit d'ACA, *Ripoll*, 52, fol. 1v, amb obres de sant Gregori papa, s'afegeix, doncs, amb lletres de motlle al de Bonsom de Sant Cugat, del qual l'autor ha mostrat que, a final del segle X, copià una Bíblia en tres columnes (ACA, frag. 250).

A més de l'estudi dels manuscrits bíblics ripollesos i de la seva història, que és la primera aportació d'aquest estudi, i de la reconstrucció de la gènesi de les il·luminacions que s'hi troben –la segona i més específica contribució del seu autor–, hem d'esmentar un tercer camp: el textual, és a dir, l'estudi del text bíblic com a tal i dels textos extrabíblics que l'acompanyen. L'autor dedica el capítol IV de l'obra (98-130) a tractar-lo. És sabut que les Bibles ripolleses contenen el text de la Vulgata, si bé són de notable interès els textos dobles d'Ester, Judit i Tobies, presents en la Bíblia de Rodes, copiats dues vegades (segons la Vulgata i segons la *Vetus Latina*). El cas més interessant és el del Salteri, que és doble a Rodes (gal·licà i «iuxta Haebreos») i simple a Ripoll (només aquest darrer, el salteri traduït directament de l'hebreu). A més, la Bíblia de Rodes conté un colofó a Ester, atribuït per l'autor amb bons arguments a Cassiodor, i que és una prova de les excel·lents fonts manuscrites de què disposava l'escriptori de Ripoll. Els llibres o fragments provinents de la *Vetus latina* han estat tipificats, en l'edició de Beuron, com a pertanyents a una 'recensió catalana'. De manera semblant, i pel que fa al text de la Vulgata, no pocs autors afirmen que les Bibles ripolleses representen un tipus de text que S. Berger anomenà «texte languedocien» i que potser seria millor d'anomenar «text catalanooccità», ja que circulà a banda i banda del Pirineu, a cavall entre els textos hispànics i de Teodulf i els textos francosaxons i d'Alcuí.

Aquesta és una conclusió que encaixa amb allò que observà H. Quentin en la seva obra sobre el text de la Vulgata (Roma, 1922): les nostres Bibles contenen un text eclèctic, barrejat, que combina lliçons de procedències diverses, si bé hi domina la influència d'Alcuí, sobretot en el cas de Rodes. Resta molt més dubtosa la relació de les Bibles ripolleses amb un hipotètic substrat hispànic, que hauria fixat el bisbe Peregrí en el segle V. Aquesta opinió de Teófilo Ayuso (vegeu 122 n. 6) és més aviat peregrina! Les fonts ripolleses vénen del món carolingi (on és viva la influència de l'hispanoromà Teodulf, nascut probablement a la Tarraconense), tot i l'evident rerefons de gust hispànic detectable en alguns elements extrabíblics. L'autor repassa aquests elements i altres característiques de les Bibles: títols dels llibres, esticometria, anotacions «sàvies» de tipus exegètic, ordre dels llibres, divisions internes, cànons d'Eusebi, transcripció d'escrits apòcrifs (Pregària de Manassès, Confessió d'Esdras i Carta als Laodicencs, tots ells habituals). D'altra banda, hom subratlla la gran quantitat d'unitats literàries extrabíbliques (312!) que converteixen les Bibles de Ripoll en «unes enciclopèdies sagrades» (109). El cas més esclatant són els Salmes, amb 34 textos introductoris, provinents del còdex o còdexs bíblics dels quals són copiats, de les col·leccions específiques amb materials introductoris i dels còdexs patristics

propis. Jeroni i Isidor són els autors recurrents, i això és un indicatiu de les influències hispàniques; en canvi, no ho és, al meu entendre, el pròleg de *Proverbis*, que, originat en Peregrí, ara ja s'ha escampat massivament més enllà de l'àmbit hispànic. Curiosament, els cànons priscil·lians que precedeixen les cartes de Pau només es troben a la *Bíblia de Ripoll* i no en la més primitiva, la de Rodes. Aquest, i d'altres detalls, farien pensar que el text-base del qual copia Rodes és més aviat carolingi, d'Alcuí, i que Ripoll ha introduït més elements de tipus hispànic, tant textuals (Rodes té una segona mà amb lectures d'aquest tipus) com extratextuals. Remarquem encara la pervivència d'elements molt antics que ja es troben en l'*Amiatinus*, el gran còdex de Northumbria del segle VIII, pròxim a Alcuí, o forjats en els segles IV-V i que han resistit (i resistiran!) el pas dels segles: les sis edats del món o les genealogies (vegeu 116-118). Finalment, el caràcter enciclopèdic de les *Bíblias* no en descarta l'ús litúrgic, testimoniats per l'abundància de càntics i himnes bíblics, professions de fe i sobretot el *Capitulare Evangeliorum*, semblant al de la *Bíblia d'Urgell* (Rodes) o idèntic a la recensió romana (Ripoll).

La quarta aportació d'aquest estudi és l'extensa Bibliografia sobre el tema (175-202), gairebé exhaustiva pel que fa als aspectes artístics, però que, en relació al text, presenta algunes llacunes. Citem, a tall d'exemple, l'obra de P. Riché i G. Lobrichon (*Le Moyen Age et la Bible* [Bible de tous les temps 4], Paris: Beauchesne 1984). Després de la Bibliografia, segueix una Concordança dels textos, bíblics i extrabíblics (203-221), que ajuda a copsar les semblances i diferències entre Rodes i Ripoll. Aquí cal corregir la indicació relativa al *Salteri* de la *Bíblia de Ripoll* (208), que no és el gal·licà sinó el «iuxta Haebreos» (en canvi, correctament, a les 102 i 108). Tanca el llibre una *Descripció iconogràfica de les Bíblias de Ripoll* (pp. 223-315), que és una explicació acuradíssima de les escenes il·lustrades de les Bíblias, amb una *Taula de les làmines i dels folis reproduïts en els volums I i II* (317-327), és a dir, els llibres dedicats a les *Bíblias* de Rodes i Ripoll, respectivament. L'Apèndix dona un resum de les conclusions de l'obra traduït a cinc llengües (italià, francès, anglès, alemany i castellà) (329-371). El lector encara es pot adular amb un grapat de làmines que recullen manuscrits de Ripoll i d'altres procedències, esmentats en el decurs de l'estudi (373-403). Malauradament, l'obra es presenta despullada d'índexs (citacions, d'autors i temàtic). Un altre inconvenient afecta les pàgines de la *Concordança*, en les quals la part tocant al lloc és sovint il·legible per un desencaix entre les columnes i el tall provocat per l'enquadernació.

En resum, l'obra que presentem és esplèndida i necessària. L'autor hi ha recollit les seves recerques sobre les *Bíblias* de Ripoll efectuades durant més de sis dècades, com ell mateix explica (18). Només A. M. Mundó podia escriure aquest llibre –i em consta que tenia moltes ganes de fer-ho!–, i oferir unes conclusions, prou fonamentades, a l'estudi de les dues Vulgates catalanes més importants. La saviesa i l'erudició del Dr. Mundó s'han agermanat amb la tenacitat de Mn. Toneu. Rector que fou de Ripoll, i amb la generositat del bisbat de Vic, en la persona del Dr. Josep M. Guix, pastor de la seu d'Oliba. Els tres volums projectats seran un monument esplèndid a dues peces excepcionals en la història cultural d'Europa. La nostra felicitació i el nostre reconeixement al Dr. Mundó, que ha pogut culminar aquesta obra, la importància de la qual queda prou expressada en una de les seves primeres frases: «Les Bíblias ripolleses són un motiu d'orgull per a Catalunya en el període més significatiu de la seva formació com a poble, quan aquest, al trencall de l'any 1000, començava a entrar, amb fesomia pròpia, en el moviment cultural de les nacions europees» (17).

Armand Puig i Tàrrach

Homilies d'Organyà, facsímil del manuscrit, edicions diplomàtica i crítica d' Amadeu-J. SOBERANAS i Andreu ROSSINYOL amb un estudi d'Armand PUIG i TÀRRECH (Els nostres clàssics, B, 20), Barcelona, Editorial Barcino, 2001, 338 pp.

Davant la nova edició de les *Homilies d'Organyà* de l'Editorial Barcino és possible que hom es preguntés per què, si ja teníem les edicions crítiques de Maurice Molho i Joan Coromines. Naturalment que aquesta estranyesa sorgida a cop calent resulta una mica ingènua: si els qui n'han tin-

gut cura, A.-J. Soberanas i A. Rossinyol, l'han feta, és perquè consideraven que les anteriors (afegint-hi les edicions diplomàtiques més antigues de J. Miret i A. Griera) eren evidentment perfectibles, tot i que no ho manifesten clarament enlloc. Si, a més, pot sobtar d'entrada que l'edició d'un text tan breu com les *Homilies d'Organyà* doni per a un llarg volum de més de tres-centes pàgines, tot queda aclarit i justificat quan comprovem que molt més de la segona meitat del llibre conté un extensíssim i molt erudit estudi d'A. Puig sobre l'estructura i les fonts de les *Homilies*, inexistent fins ara amb les seves característiques.

El llibre, doncs, té una primera part de caràcter filològic i lingüístic i una segona de caràcter històric i hermenèutic. I podem avançar, sense temor d'exagerar, que tenim ara la monografia més completa, fins al moment, sobre les *Homilies d'Organyà*.

En la introducció a la primera part del llibre trobem una molt més afinada història del descobriment del manuscrit de les *Homilies* que féu Joaquim Miret i Sans, amb una nova datació d'aquell descobriment, establerta ara al 1905 en lloc del 1904, com es creia fins ara. Totes les noves precisions aportades són fruit d'un nou i acurat estudi del manuscrit 3937 de la Biblioteca de Catalunya, que conté els papers de Miret, i del procés d'adquisició del manuscrit per la Biblioteca l'any 1913.

En la descripció del manuscrit, així com en les consideracions sobre el seu copista i l'època de la seva còpia, els autors segueixen plenament les opinions de J. Alturo i M. Molho: les *Homilies* són un cas d'arcaisme gràfic, de lletra postcarolina documentària amb elements protogòtics, que cal situar a l'inici del segle XIII.

L'apartat dedicat a la grafia és l'únic que tracta d'aspectes lingüístics de les *Homilies*. Els autors diuen que un estudi lingüístic de tot el text no és el seu propòsit, sinó tan sols de fer una tria de trets gràfics que podrien desconcertar el lector poc familiaritzat amb textos medievals. Francament, crec que és una llàstima, i me'n dolc. És molt lloable i convenient la consideració a un lector poc familiaritzat amb el català medieval, però aquest mateix lector i els altres, ja no tan poc familiaritzats, que també són destinataris habituals de la col·lecció «Els nostres clàssics», haurien agraït, crec, una gramàtica més completa de la llengua de les *Homilies*, que, d'altra banda, mereixia també una edició com aquesta que pretén d'ésser, encara que no ho digui, l'última síntesi més completa sobre el nostre text venerable. Les deu substancioses pàgines del treball d'Adnan Gökçen, l'únic estudi gramatical existent de les *Homilies*, haurien pogut ésser encara més arrodonides per acompanyar la magnífica edició que ara en tenim.

Segueix una relació detallada i comentada de les edicions precedents a l'actual: les tres diplomàtiques de Miret, les dues diplomàtiques de Griera, la diplomàtica i crítica de Molho i la crítica de Coromines.

La bibliografia específica sobre les *Homilies*, així com la llista bibliogràfica de les obres i els treballs més estretament relacionats amb l'estudi filològic, són exhaustives.

Aquesta edició ofereix, com era d'esperar, el facsímil del còdex, sens dubte el més ben reproduït dels que s'han publicat fins ara, acarat amb la transcripció diplomàtica, que respecta ratlla per ratlla la disposició del text de l'original. A continuació vénen les notes corresponents. Tenint al davant les edicions diplomàtiques i crítiques anteriors, els autors han tingut també tots els trumfos a la mà per a fer bones jugades a l'hora de triar o descobrir les possibles millors solucions als problemes textuais, tant a l'edició diplomàtica com a l'edició crítica. I val a dir, també en descàrrec al petit retret de fa un moment, que moltes de les seves notes són afortunats comentaris breus de caràcter lingüístic sobre el nostre text, que tenen molt més abast. Per això em permeto de subratllar o comentar alguns punts que, crec, poden tenir interès en un sentit o un altre per a la gramàtica de les *Homilies* i el coneixement general del català antic.

P. 78, n. 7-8. Com un bon exemple d'això que acabo de dir, tenim aquí un magnífic comentari lingüístic sobre l'ús de l'article amb noms propis, amb l'indefinit 'tots' i en altres casos, en comparació amb certs usos actuals semblants.

P. 79, n. 14 i p. 93, n. 10-11. Remarques sobre l'absorció en general de consonants en contacte.

P. 79, n. 18. Forma arcaica ,é' ,és', documentada en altres textos més antics.

P. 79, n. 19. Vestigis de la declinació llatina, en dobles formes de cas recte i cas oblic: ,Déus / Déu', ,Séiner/ Señor', ,res / re(n)', etc., amb casos també de no distinció. Faig notar que els autors

sembla que presentin aquest ús flexional com un arcaisme propi només de les *Homilies*. I cal remarcar que el fenomen és molt general en català antic (també amb vacil·lacions d'ús) fins ben enllà, com per exemple en Llull, les grans *Cròniques*, etc. Observo també que en aquesta mateixa nota hi ha una citació de J. Bastardas, que segons la bibliografia hauria de tractar-se del seu llibre *Els camins del mar...*, amb una referència de pàgines que no correspon al text. I és que hi ha un error de llibre. Es tracta de l'altre obra de J. BASTARDAS, *La llengua catalana mil anys enrere*, no citada a la bibliografia.

P. 79, n. 22. L'adjectiu ,peridors'/,peridores', en forma masculina, però aplicat al substantiu femení ,coses', deu ésser sens dubte una relíquia de la invariabilitat primitiva dels adjectius de la tercera declinació, en aquest cas els acabats en -,tor', -,toris' (cf. també A. M. BADIA I MARGARIT, *Gramàtica històrica catalana*, 1951, p. 258, § 117, III, 3). Però no veig per què s'hagi de postular per a aquest ,peridors' un derivat del participi de futur llatí ,perituras'. El sentit passiu possible que tenen molts adjectius en -,dor' (,llegidor', ,pagador', ,segador') és aplicable a ,peridor', derivat d'un verb intransitiu, amb el mateix valor que ,moridor'. El mateix Coromines sembla fer la mateixa interpretació del ,peridor' de les *Homilies* aplicant-hi un aberrant ,perescible' (*DECat*, VI, 295 b, s. v. *parir*).

P. 80, n. 4. Gènere femení de mots acabats en , -a', com ,la propheta', ús encara més estès a altres mots en les *Homilies de Tortosa*.

P. 81, n. 13. Variants d'alguns mots, aparentment erronis, com ,pentència / penitència / penetència'.

P. 81, n. 23. Ús repetit de l'adverbi ,sí' amb valor expletiu, ben estès, d'altra banda al llarg del català antic.

P. 83, n. 21-23. Un cas de puntuació, aparentment poc important, que els autors afinen amb encert, amb la corroboració erudita de tres eximis romanistes: Monteverdi, Elcock i Tagliavini.

P. 86, n. 15-16. Un problema textual important amb repercussions per a la història de la morfosintaxi: en el fragment «Aqest ceg ere justa [la via] prob de Jericó», els autors assumeixen la interpretació de Molho i Coromines de ,justa' (ll. *iuxta*), que Coromines considera una redundància del següent ,prob', però hi supleixen enmig ,la via', induïts sobretot pel fet que el text llatí diu: «cum appropinquaret Jericho, caecus quidam sedebat secus viam, mendicans». La proposta és certament versemblant. Però se m'acudeixen aquestes observacions: 1) És notable que totes les supleccions que fan els nostres editors són sempre de lletres o fragments de paraula exigits pel context o per un paral·lelisme evident. Els únics mots sencers restituïts són precisament els del sintagma ,la via'. 2) La suggestió que pot causar el text llatí és relativa: de fet, com en altres casos, l'autor de les *Homilies* fa una versió un xic laxa del text llatí (cf. la de 2r5-6: «de la una part conoxem e de l'altra prophetam»): «Aqest ceg ere justa prop de Jericó», amb els mots ,justa' i ,prob', que en tot cas evoquen el verb ,appropinquaret' llatí, que té per subjecte precisament Jesús i no pas el cec. Però, és clar, el redactor de l'homilia tenia sobretot present el protagonista de l'escena, el cec, assegut al camí d'allà on s'acostava Jesús, Jericó. 3) Finalment em permeto un suggeriment: fóra un disbarat d'interpretar així el text: «Aqest ceg ere just a prob de Jericó?» Es tractaria de l'adverbi ,just', ,justament, precisament' unit a la preposició ,a', aglutinació gràfica corrent, com es dona unes poques ratlles més avall, a 3v23: «sia tu platz, qe veja». Però, per dir-ho tot, tenim a 2v22: ,cadeg prob de la via', l'únic altre cas de ,prob', i sense preposició *a*, i l'únic cas de ,via' (no restablert) regit de ,prob', no de ,justa'.

P. 97, n. 1. Crec que és una bona i ben documentada argumentació per a adoptar la lliçó ,grat'.

P. 98-99, n. 3. Els autors suggereixen d'interpretar el verb ,atendre' en el sentit de ,anar, assistir', accepció a què pot donar peu el mateix verb llatí ,attendere', i es basen en diversos textos paral·lels del segle XII, que en podrien ser fonts. Però potser no fóra del tot necessari aquest recurs interpretatiu, si observem i admetem el possible paral·lelisme a què pot donar lloc una doble regència del verb ,atendre': «devem atendre a sancte eglésia», «(atendre) a odir nostres menestirs». En l'adaptació del text al català actual, la puntuació que adopten i la introducció d'una conjunció *i* que no té l'original, suposa ja clarament un partit pres de la interpretació: «cal que dejunem... fent caritat i oracions i, de tot cor, acudim a la santa església per escoltar els oficis religiosos».

P. 99, n. 3-5. És molt suggestiva la interpretació que els autors fan de l'expressió ,for qe farem' («que Déus nos parcesqe nostres pecats for qe farem»): no correspondria a un verb ,forfer', sinó que, a part de l'existència d'una preposició ,for' ,excepte, llevat, tret de', ja documentada antigament, ,for' representaria un valor de substantiu, ,manera, ús', amb base en l'occità ,a for de', que correspon al castellà ,a fuer de'. Podríem entendre, doncs, tota la frase així: «que Déu ens perdoni els pecats en la mesura que nosaltres farem» (és a dir, ,perdonarem'). D'entrada, si fos així, tindríem un altre possible occitanisme a les *Homilies*. Però hi veig dificultats. En primer lloc, si ,for qe farem' significués ,en la mesura que farem', és a dir, ,que farem la mateixa cosa, perdonar', em sembla que no hi hauria faltat el pronom feble ,ho / o' davant ,farem', com no se sol ometre a les *Homilies* en casos semblants de complement directe. D'altra banda, ultra l'existència del francès ,forfaire' i l'occità ,forsfaire', només cal consultar el *DCVB*, V, 979, s.v. ,forfet, forfetor, forfetura', i el *DECat*, III, 961, s. v. ,fer' per veure els nombrosos exemples del verb ,forfer' ,cometre un manquement, una falta' (,forfeyt, forfeÿa, forfasia, forfet'), més les formes nominals (,forfeyt, forfaytura') en els textos medievals. Vegem-ho ja en els mateixos *Usatges de Barcelona*: «...si ls fils... re forfan (llatí: ,forifecerint') ... que aquele forfeytura (llatí: ,forifaturam')» (106, 1), «...si... algú... don o forfeytura farà (llatí: ,forifaturam')» (71, 11); «...res... no li forfaçan (llatí: ,forifaciunt')... aquella forfeytura (llatí: ,forifaturam')» (109, 4-5) (Joan BASTARDAS, *Usatges de Barcelona. El codi de mitjan segle XII*, Barcelona, Fundació Noguera 1991). Em sembla que l'etimologia llatina de ,forfer', FORIFACERE, amb l'element adverbial ,foris', és pura evidència. La tesi que postula Coromines pot constituir un hàpax, però no cap aberració. I, en canvi, em sembla que té molt més pes l'ús força habitual del verb ,forfer', que, d'altra banda, no desdiu gens del sentit del text: el predicador demana a Déu, ja ara, el perdó dels pecats que sap que encara, dissortadament, cometrem.

P. 104, n. 5. Els autors han assumit encertadament la lectura de ,pos = després' en lloc de ,pos = posi', que postulava Coromines, insistint-hi, a més, sense cap argument al seu *DECat*, VI, 738 a, s. v. *pos*. Pel sentit del context és claríssim que no pot tractar-se d'una forma del verb *posar*, sinó d'una preposició. La interpretació és corroborada sens dubte per totes les fonts llatines de l'homilia. Ara, el que no queda ben decidit és què tenim en el mot *pos*. El *DCVB* l'entra com a preposició antiga ,després de', amb aquest mateix text de les *Homilies* com a únic exemple i li dóna com a etimologia el llatí ,post', solució, crec, ben possible (cf. *DECat*, VI 861 a 55 i b 8, s. v. *puix*). Segons Renedo, podria tractar-se d'una falsa lectura de l'occità *po(i)s*, que surt a les *Homilies de Tortosa*, i que l'autor de les *Homilies d'Organyà* hauria pogut tenir també al davant en un text occità, si traduïa. En aquest cas el mot procediria d'un llatí *POSTEA*, com el català ,puix, puis'. Si fos així, tindríem en ,pos' un altre occitanisme camuflat. Diria que totes dues postulacions són possibles.

Després d'un extens glossari, els autors ofereixen una repetició de l'edició crítica, però no anotada, per facilitar, segons diuen, la lectura del text. Potser no hauria calgut tant de luxe editorial, i més encara, si tenim en compte que dins l'estudi d'Armand Puig es torna a repetir el text crític anotat per confrontar-lo amb les seves fonts. De fet, no crec que uns numerets volats siguin tant entrebanc de lectura. I totes les edicions bíbliques, no duen també els numerets volats dels versicles?

El text adaptat al català actual és útil realment. Però els autors potser han fet sovint una paràfrasi o traducció lliure del text antic de les *Homilies*, més aviat que una simple adaptació de les formes lingüístiques no entenedores per a un lector modern no preparat. Em sembla que pot ser interessant de conservar el regust d'un text tan antic, mentre s'entengui.

* * *

La segona part del llibre que ressenyem conté l'extens estudi d'Armand Puig, de gran interès històric, teològic i patristic, primordialment, i amb una natural ressonància filològica a causa d'aquestes mateixes investigacions, que animen l'autor a aventurar les seves hipòtesis sobre l'origen i la datació de les nostres *Homilies*.

La primera part de l'estudi tracta de l'estructura i el contingut de cada una de les sis homilies, amb especial remarca de les fonts bíbliques i patristiques i comparació amb altres passatges de les

mateixes homilies. Presenta una aprofundida exposició del tractament que fa cada homilia de diversos temes teològics i intenta provar la hipòtesi que la primera homilia correspongués a la festa litúrgica del trasllat de les despulles de sant Agustí des de Sardenya fins a Pavia, celebració pròpia dels canonges regulars augustinians que s'escau el 28 de febrer, circumstància que li permet després d'aventurar la datació de les *Homilies*.

La segona part s'ocupa de les característiques de les *Homilies*, que devien formar part d'un manual de predicació quaresmal més complet, per a ús dels preveres, que les havien de memoritzar primer i predicar després. L'estil de les *Homilies* és molt sobri i auster, que se cenyeix sempre a glossar un fragment bíblic, sense recórrer a altres il·lustracions diferents.

Les *Homilies*, escrites totes en català, representen el trànsit de les homilies escrites en llatí o en llatí vulgar, com solen ser les d'homiliaris anteriors, a les escrites exclusivament en la llengua del poble, al costat de textos d'un altre nivell, escrits encara en llatí. Les *Homilies* són literatura religiosa en llengua vulgar, que situen la llengua parlada del poble en un registre nou i paral·lel a la literatura cortesana profana.

Una estructura comuna i constant domina a totes les sis *Homilies*, cosa que pressuposa una mateixa mà d'un redactor final, el qual, més enllà de les fonts llatines o provençals que hagi utilitzat, ha volgut conferir una unitat a les predicacions. Els sermons consten d'un íncipit llatí, un cos expositiu i una cloenda, i són tractats amb una tècnica compositiva tripartita que presenta una interpretació literal o històrica del text bíblic, una altra d'al·legòrica o teològica i una tercera de tropològica o moral, com ja era habitual sobretot en els sermons de sant Gregori el Gran.

L'autor de les *Homilies*, anònim, com sol ser habitual en els sermons medievals en llengua vulgar, sembla un eclesiàstic, no gaire teòleg, però sensible a les necessitats pastorals, que pretén d'oferir a les canòniques augustinianes una eina senzilla i pràctica per a una predicació quaresmal digna. L'estudi comparatiu de les *Homilies* mostra una sèrie de lligams i de característiques comunes, sobretot expressions lingüístiques i motius teològics, que demostren la unitat de l'autor d'aquests sermons.

A. Puig subratlla que un punt característic, i a favor de l'autor anònim de les *Homilies* no és precisament l'originalitat dels seus continguts, al capdavant depenents d'altres fonts llatines o occitanes, sinó la decidida opció per la llengua catalana a l'hora d'elaborar-les. Una llengua catalana, en tot cas, de la modalitat occidental, tant si l'autor procedia de terres tortosines com urgellenques.

El manuscrit que conservem de les *Homilies* és, segons acceptació comuna, una còpia, no un original. Una còpia sense pretensions de còdex, sinó una llibreta. Cal distingir entre un autor-redactor i un copista. Aquest pot haver estat un canonge d'Organyà o d'una altra canònica d'Urgell o de Vic. Coneixedor de l'occità, potser fins i tot catalanooccità. Amb coneixements deficients del llatí, apressat i poc curós. A. Puig detalla la gran quantitat d'errors que pul·lulen en títols, rúbriques i fragments llatins, i subratlla que la manca d'estudis sobre la gran varietat textual en les diverses recensions de la Vulgata llatina entre els segles X i XII ens impedeix de resoldre alguns problemes que planteja el text llatí d'Organyà.

El deficient coneixement del llatí que té el copista d'Organyà ens brinda als filòlegs, en contrapartida, alguns errors ben interessants de transcripció que poden ésser símptomes inequívocs de la pronúncia catalana del llatí d'aleshores: ,vanitancium, sessabunt, plantu, tum, esurit'.

El marc social que revelen les *Homilies* és el del feudalisme, amb una realitat social i religiosa, on el respecte a la propietat, la denúncia de la violència verbal i física, la defensa de la fidelitat conjugal i la valoració de la veritat són factors decisius per a l'estabilitat social. El món de les *Homilies* és el món de la ,christianitas' medieval.

A la tercera part del treball són tractades minuciosament les fonts llatines i provençals de les *Homilies*. Comença amb una àmplia exposició de la fundació de la canònica augustiniana de Tortosa, molt rica en textos provinents de Sant Ruf d'Avinyó, sobretot homiliaris, que es difongueren més tard a molts indrets.

Puig dona, ben útilment, els textos llatins complets, base de cada una de les *Homilies*, segons l'edició crítica de la Vulgata anomenada de Stuttgart.

Segueix la presentació de les principals fonts llatines d'Organyà, textos de gran importància per a la història de l'homilètica medieval: les quaranta homilies de sant Gregori el Gran, els ho-

miliaris carolingis de Luculentius i Liverani, els carolingis (I) i (A), el manuscrit 130 de Ripoll i, ben especialment, el manuscrit 106 de Tortosa, el de les *Homilies occitanes*. Aquesta part acaba amb una comparació analítica de les *Homilies* amb les seves fonts, en què repeteix el text crític i dóna a peu de pàgina les fonts dels diversos fragments, precedides de les sigles de cada homiliari anterior i amb remarques, a la introducció a cada homilia, de les característiques generals de dependència de les fonts.

L'estudi es clou amb dos apèndixs sobre 'auctoritates' bíbliques i patrístiques i sobre la datació de les *Homilies*, i un tercer que ens fa assequibles les homilies franceses de Maurice de Sully, de gran interès per a la història de la llengua francesa.

L'àmplia tasca informativa i erudita que ens ofereix Armand Puig sobre les *Homilies d'Organyà* i, a més, sobre tota l'homilètica medieval li és el marc i alhora el fonament per a tres hipòtesis importants sobre el nostre text venerable: l'origen dels sermons, la identificació de la primera homilia i la datació del conjunt.

A. Puig, contràriament a l'opinió de J. Moran i meva, té la ferma convicció que les *Homilies* no són una versió d'un text occità ni d'un text llatí. Són deutores de textos llatins i occitans, però no en són una traducció. Amb tot, els seus arguments no són apodíctics. Com tampoc no ho són els de l'altra opinió. Ni ho poden ésser els que ara pugui jo exposar per relativitzar, si més no, els seus.

Puig afirma que la composició de les *Homilies* s'explica per una mena de triangle cultural entre llengua culta (llatí), llengua referencial (occità) i llengua pròpia (català). Si considera que l'autor d'Organyà fa una clara opció per la llengua pròpia, sense eludir els altres influxos triangulars, no li podia semblar un rebaixament a aquest autor ni la inspiració en unes fonts llatines ni tan sols la traducció d'una llengua referencial de prestigi, com l'occità, si, d'altra banda, ja va fer-ho clarament en el cas de l'homilia IV, del Dimecres de Cendra.

Per a Puig «sembla clar que les *Homilies*, llevat la IV, són obra original d'un autor-redactor autòcton que ha produït directament un text català a partir de fonts llatines. I, si bé aquest text integra un cert nombre d'occitanismes, no és traducció de cap original occità». La raó principal de Puig és la unitat redaccional de les *Homilies* que revelen el seu estudi comparatiu (unitat en la tria de temes, d'expressions, de tècniques compositives). Però, si l'homilia IV demostra, pel seu caràcter selectiu respecte a l'homilia V occitana de Tortosa, la personalitat de l'autor d'Organyà, malgrat de treballar en la traducció d'un text occità, per què no hauria pogut tenir aquesta mateixa actuació selectiva i estilística també amb altres textos occitans?

A. Puig creu fermament que l'estudi de les fonts llatines possibles i versemblants de les *Homilies* desaconsella de mantenir la hipòtesi del seu origen occità. Però això sense haver d'admetre en contraposició l'origen llatí de les *Homilies*, és a dir, que aquestes siguin una traducció d'altres de llatines. Si fos així, com ja subratllava M. Zink, no s'explicaria que un traductor del llatí deixés en aquesta llengua les citacions bíbliques sense traduir-les en vulgar. En canvi, els redactors en occità o català mantenien les autoritats llatines. Puig subratlla també, com a prova que les *Homilies* no poden ésser una versió del llatí, l'existència de moltes expressions idiomàtiques catalanes, algunes amb figures de llenguatge o ritmes i assonàncies de tipus aforístic, que no semblen gaire possibles d'usar, tan escaientment i amb tanta sensibilitat lingüística pròpia, per un traductor del llatí. Però precisament aquest argument, ben important des d'un punt de vista lingüístic, pot afavorir també la hipòtesi de l'origen occità de les nostres *Homilies*: el que podia ésser una dificultat, una proesa, traduïnt del llatí, no havia de ser-ho tant traduïnt de l'occità, una llengua romànica bessona del català, on és més fàcil i explicable l'afinitat d'expressions i fraseologismes, que, de fet, ja sol donar-se entre llengües romàniques en general i, en el camp més ampli paremiològic, fins entre llengües més diferenciades tipològicament. En aquest tema de l'afinitat fraseològica i paremiològica entre les llengües romàniques ja hi havia insistit particularment Gerhard Rohlfs (*Miscel·lània Aramon i Serra, II*, Curial, Barcelona, 1980, p. 543-548).

Per a A. Puig, la presència d'occitanismes en les *Homilies d'Organyà* no és prou argument per a fer-ne una versió catalana de l'occità, atesa la relació entre totes dues llengües i el prestigi de la llengua occitana en la nostra a l'època medieval. Val a dir que Puig es fonamenta en el meu mateix estudi sobre els occitanismes de les *Homilies* per refusar que aquestes siguin una versió de l'occità. Es recolza en la meua reduïda apreciació quantitativa d'occitanismes (un 3 %) per relativitzar-ne la força provadora. Però en aquest cas té més valor la qualitat que la quantitat. Que un text català contin-

gui uns pocs occitanismes lèxics, sobretot si poden ser justificats per un àmbit determinat, com el jurídic, per exemple, no vol dir que aquest text sigui una versió de l'occità. Ara, que a un autor català que vol escriure en la seva llengua, inspirant-se en uns textos llatins —tot i no copiar-los—, se li escapin occitanismes, no sols lèxics, sinó, encara més, gràfics i fonètics (avetz, diz, faitz, falimentz, gentz, moltz, nuitz, palaz, pecatz, pensamentz, platz, podetz, sapiatz, totz; aizeles, aizí, aizò, audir, auzel, avoleza, cobeeza, demandà, dezie, dezme, fazam, fraire, garenza, gazardó, laire, liar, maleza, oreeza, ozid, pauc, rezebam, vezer') i morfològics (exajet, lezet'), ja és més difícil de justificar, si no admetem que aquell autor —o el seu ambient— era molt 'occitanitzat'. Cal reconèixer que alguns d'aquests presumptes occitanismes alternen també amb les corresponents formes catalanes; solen ésser, però, més nombroses les ocurrencies occitanes dels dobles. És normal que els copistes medievals solguin manifestar una despreocupació per la uniformitat en l'escriptura —tan xocant per a nosaltres, observants d'una normativa—, fins al punt que una mateixa paraula és escrita diferentment en una separació d'alguns pocs mots o d'alguna línia. Aquesta mateixa despreocupació pot explicar que un mateix mot sigui escrit en català i en occità; però, en aquest cas, crec, només si l'escrient té al davant un text occità. Se li acudiria a un autor catalanoparlant, redactant en la seva llengua, d'usar de tant en tant la forma occitana d'un mot català?

L'argumentació d'A. Puig per a identificar l'homilia I com a corresponent a la festa del trasllat de les despulles de sant Agustí del 28 de febrer, així com per a fixar la possible data de composició de les *Homilies* en el 1203, és ben raonada i suggestiva, però potser no prou corroboradora de la seva hipòtesi. Que el tema de la caritat sigui el preferit de l'espiritualitat augustiniana i que per això fos triada pels canonges regulars la famosa epístola de sant Pau per a la festa de sant Agustí, potser és postular massa. La caritat és el fonament indiscutible del cristianisme, tema bàsic i recurrent sempre i arreu. Tema característic de la Regla de sant Agustí? I les altres regles monàstiques?

Si, amb tot, l'epístola paulina fou una lectura escollida preferentment per a la festa de sant Agustí, és una mica curiós que l'homileta no fes cap al·lusió al sant, com solia passar en altres homilies de festes de sants. També és casual i xocant que l'epístola de 1Co XIII sigui la mateixa del diumenge de Quinquagèsima. Cal reconèixer que totes les homilies, menys aquesta i la IV del Dimecres de Cendra, comenten textos evangèlics. Per al diumenge de Quinquagèsima tindríem aleshores dues homilies, sobre l'epístola i sobre l'evangeli. Però també hauria estat possible que l'autor i recopilador de textos homilètics n'hagués recollit algun de més que li resultés particularment important i d'interès, com el referit al tema de la caritat, tan clàssicament exposat, de l'*Epístola als Corintis*. Amb tot, l'ordre de les *Homilies* també fa pensar.

Pel que fa a l'establiment de la data de composició de les *Homilies*, si el raonament és plausible, tampoc no és prou clar que l'homileta preparés el seu manual de predicació per a un any litúrgic determinat, el de l'any 1204, en lloc de donar-li una destinació cronològica més àmplia, i que, en conseqüència, l'elaborés l'any anterior, el 1203.

Per a acabar, em veig obligat a tocar un punt personal, tot demanant-ne excuses. Armand Puig em fa l'honor de citar-me en diverses ocasions, cosa que li agraeixo ben de cor. Però inexplicablement em cita un treball, *El vocabulari de les Homilies d'Organyà i els seus possibles occitanismes*, que és realment, com remarca ell, una versió inèdita, que, per raons que ací no escau d'exposar, fou avortada. Aquest treball no era més que la fusió en un de sol dels dos estudis sobre els occitanismes i sobre el vocabulari de les *Homilies* que ja apareixen citats com cal en la bibliografia del llibre. Ignoro per què A. Puig no els va citar d'acord amb la realitat que manifesta aquesta bibliografia. Potser hi va haver una certa manca de coordinació general en l'elaboració d'un llibre amb tres col·laboradors. En tot cas, em sembla que és just i pot ésser útil que doni les referències actualment publicades de les citacions que em fa l'autor (abreujant els títols dels treballs, *Occitanismes o Vocabulari*): p. 161, n. 58 = V. p. 46-47; p. 165, n. 68 = V. p. 44; p. 198, n. 196 = O. p. 260-261; p. 206, n. 218 = O. p. 261; p. 215, n. 260 = O. p. 235-261; p. 257, n. 348 = O. p. 257; en canvi, a la p. 209, n. 226, la citació correspon al llibre *Homilies d'Organyà. Edició facsímil...*, p. 18.

Malgrat les observacions i fins discrepàncies que una obra d'aquesta envergadura i de tan gran interès pugui suscitar, hem de felicitar ben sincerament els tres estudiosos que ens l'han preparada amb tanta escurpulositat i competència.

Jordi Bruguera

Eliseo SÁINZ RIPA, *La documentación pontificia de Gregorio IX (1227-1241)*. Vols. I-II (Monumenta Hispaniae Vaticana. Sección Registros, XI), Roma, Instituto Español de Historia Eclesiástica 2001, 648 i 616 pp.

Només de veure els anys indicats en el títol i recordar que dins aquells coincidiren dos esdeveniments tan importants per a la nostra història com la conquesta de Mallorca i d'Eivissa el 1229 i la de València deu anys després, i que ambdues foren declarades croades justament per Gregori IX; i, de més a més, també tenint en comte que al costat d'aquell papa, segurament informant-lo de la realitat de Catalunya i col·laborant amb ell a prendre les decisions, hi havia una personalitat de tanta envergadura com sant Ramon de Penyafort, ens adonarem de la importància que hom ha d'atribuir a la documentació publicada en aquests dos volums: 1218 peces, transcrites íntegres normalment de fons de l'Arxiu Secret Vaticà, però, si la peça papal no s'ha conservat en aquell arxiu romà, és copiada d'altres fons, entre les quals l'ACA de Barcelona ocupa, ja des de bell començament, un lloc ben destacat. Cal no oblidar, certament, que un nombre considerable d'aquests diplomes fa referència a afers de tota l'església, com la recomanació d'ordes religiosos específics (Hospitalers: I/82/5, 110/33; Mercedaris: I/83/6; Dominics: I/89 i 92/12 i 15, 108/30, 111/35, etc.; Templers: I/93/16; Franciscans: 113/38, Menorettes: 125/52; Císter: 126-134/54-63; Carmelitans: 212-215/137-139), a les corones de Portugal i de Castella o al regne estricte d'Aragó, però àdhuc així el nombre i sobretot la qualitat dels documents papals que fan referència a les nostres terres o als nostres conciutadans obliga a celebrar aquestes pàgines com una aportació que ha d'ésser saludada amb clara satisfacció i, esperem-ho, constantment aprofitada.

La lectura dels documents, en els dos volums separats pels anys, permet d'agrupar-los en períodes més amplis, com per exemple, fins a la visita del cardenal legat Jean d'Abbeville (189/115, 201/127) i la conquesta de Mallorca, coincidents el 1229. No és pas que manquin d'altres temes, com és ara la protecció decidida de la Santa Seu a Jaume I, menor d'edat (95/19; 215/140; 331/250), que toca sostre en la promesa de coronació reial (216/141): n'hi ha un de llèpol, el de la lluita entorn el fet que el(s) bisbe(s) exigia(en) rebre una part de les deixes testamentàries dels clergues difunts (167/98, 207/134, 209/135, 253/180). No cal dir que el cardenal legat procurà que les darreres voluntats es complissin íntegres (232-234/159-161); hi ha d'altres proves de la seva actuació: la que podríem anomenar *Ordinatio cultus ecclesiae Barchinone* (270/199, 316/242: consta que hom també preguntava oficialment si es podien mantenir trenta canonges a la Seu de Tarragona: 357/272) i sobretot la intervenció en l'afer de l'anul·lació del matrimoni del rei (202/128, 287-292/215, 294/219).

Però el primer tema estrella és el de la conquesta de Mallorca. Ja un any abans el papa encarregava de predicar la croada a favor de l'empresa (236/164); i poc després de la conquesta encarregava als metropolitans provençals d'Embrun i d'Ais de fomentar el repoblament de Mallorca (267/194): una sèrie de butlles manifesten la intervenció de Pere de Portugal, durant alguns anys senyor de l'illa (446/377), i el faculden a posar remei a una situació preocupant i a desarrelar mals costums, «prout ad te pertinet» (448/379).

Coincideix amb aquells moments l'establiment el 1232 de la inquisició papal a la corona catalanoaragonesa (336/256), el protagonista de la qual, Pere de Cadireta, canonge de Vic, hagué d'actuar contra el seu bisbe, Guillem de Tavertet (protagonista d'un dels articles del present volum), extrem ben documentat en aquestes pàgines (331/250, 368/287-288, 405/332, 408-409/335-36), la liquidació del qual conflicte exigí decisions ben meditates (292-294/320-323); afegim que tot l'afer tindria un final feliç amb el nomenament papal del successor, sant Bernat Calvó, a bisbe de Vic (466/400).

Però la base estructural de la institució Església a Mallorca encara trigaria temps a solucionar-se, car el 1235, durant el senyoriu de Pere de Portugal, calia recordar els compromisos dels senyors en aquell punt proclamats abans d'emprenre la campanya (574/531); i problemes concrets obligarien a preses de posició papals, com el de la jurisdicció eclesiàstica damunt Eivissa (II, 462/1083), el de la participació de cristians i sarraïns en la repoblació de Mallorca (II, 463/1084; 468/1091), el de nomenament del (primer?) bisbe, encarregat l'any 1237 als de Lleida i Vic i a mestre Ramon de Penyafort (II, 256/832), o el de les concessions de facultats al ja existent bisbe

de Mallorca (464/1085-1089; 468/1091-1105; 530/1183); per la seva banda, el papa confirmava la fundació de La Real, feta amb consentiment del rei pel comte de Rosselló, Nuno Sanç, un dels senyors de la conquesta (254/828).

Mentrestant, en una situació en la qual les tensions pels béns i drets materials són constants i, sembla, de gran extensió social, destaquen les intervencions papals col·locant sota la seva protecció immediata els monestirs: Sant Cugat del Vallès (176/104, 381/310, Sant Benet de Bages (394/325) i sobretot 391/319), Poblet (359/275, 377/304, 426/359).

I enmig d'això, petites sorpreses com la notícia de les dues lletres papals del 1233 al conegut rei de Marrocs, Miramamolim, una de les quals és ací transcrita (441/373), que obliguen a posar-la en relació amb la tan repetida i coneguda narració de Ramon Llull, amb la qual també s'emparenta, encara que no sigui protagonitzada per cap Miramamolim però que tingués final positiu, la relativa a la conversió de Zeit Abu Zeit els anys previs a la conquesta de València (II, 13/563).

Però a mesura que ens allunyem d'aquell any 1229, cimal en ambdós camps, al qual hom dona un darrer complement amb la conquesta d'Eivissa (II/15/565; cf. 91/643), d'entre la multitud d'intervencions papals destinades a rebaixar enemistats, destaquen dos punts: d'una banda es va dibuixant una inquisició fortament propugnada pel papa, formada per un bisbe ajudat per dos dominics (II/17-22/567-574), i de l'altra una clara política d'elevat la categoria jurídica de Poblet amb nombre de concessions en les quals es veu clara la protecció papal (cal suposar que amb el consentiment del rei) (II/27-28/582, 33/591, 35/594, 41/599, 72/617); en aquest camp, segurament també volguda pel rei, arribava la ,normalització' de l'orde de la Mercè, sormentent-la a la regla de sant Agustí (II/575/533).

En relació al nostre país, els darrers anys de pontificat de Gregori IX, ultra la posada en temes fonamentals (II/463/1084; 468/1091), en particular al de les bases materials de l'església de Mallorca, que s'allargava de forma no massa clara, l'atenció papal era centrada en la conquesta i primers moments de la València reconquerida: de bell antuvi, el papa demanava que hom ajudés Jaume I en l'empresa de la croada (II/155/713; cf. 213/779); i consta que dites crides i ajuts es repetiren (200/761; 207/770; 372/983); un episodi, potser desconegut, podria haver retardat l'empresa de València, el de la tensió entre els comtes de Tolosa i de Provença entorn el pas de la ciutat de Marsella de la senyoria del segon a la del primer, ja que el mateix papa reconeixia que, si el rei de França no controlava el de Tolosa, Jaume I estaria obligat a defensar el de Provença («...dictus rex [Iacobus]... eundem comitem Provincie, cui nulla potest ratione deesse, multis ex causis defendere teneatur...» 243, lín. 9-13) i no es podria dedicar a la presa de València (II, 242-248/810-818); era el 1237. De seguida una dada discutida, com la localització de l'antiga seu de Segobriga en l'actual Sogorb, incidia, com si aquesta fos segura, en aquella conquesta (II, 189/745); de fet, la possessió i la delimitació del territori de Sogorb seguiria oferint tema a documents papals (398/1016-399/1017). Però com si el rei hagués après la lliçó de les dificultats a Mallorca, potser fruit de la pluralitat de senyories, en la conquesta de València volgué col·laboradors, però no cosenyors, i els punts bàsics d'establiment de l'església semblen portats directament entre rei i papa; i així, aquell col·locava Sant Vicent sota patronat reial (II, 374/385-386) i aquest hi afegia el papal amb els consegüents privilegis (II, 545/1193); tot seguit arribaria l'aprovació papal a l'*Ordinatio ecclesiae Valentinae* (II, 392/1006; 412/1020; 432-433/1038-1039; 532/1185), seguida el 1239 per l'erecció de la seu de València, un any després de la conquesta (443/1052).

Si fora d'aquests afers d'alta volada política, alguna cosa destaca d'entre la documentació papal que ens afecta, és la figura del futur sant Ramon de Penyafort, i més en concret, l'absoluta i constant confiança amb què el papa el distingia; són ben bé una dotzena els documents papals que posen en les seves soles mans la solució d'afers que afecten personalment, per exemple, tant el rei com el metropolità de Tarragona; em limitaré a assenyalar la referència dels dits documents papals: II, 206/769; 208-212/772-777; 215/782; 227/795; 230/799; 254/827; 256-258/832-834; 301/887.

No cal dir que passa per aquestes pàgines una multitud de casos, tan variats com la vida o, en aquest camp, com la vida eclesiàstica; el possible interessat en persones o llocs pot trobar una primera informació en l'*Index rerum, personarum et locorum*, que clou el segon volum (583-614); d'entre tanta informació, destaquem dues intervencions papals, una a favor del rector de Balaguer (521/1175) i l'altra de canonges de Girona ,in scientia litterarum studentibus' (531/1184).

No cal dir que el fet de tenir a l'abast de la mà aplegada la documentació pontifícia relativa a uns moments tan importants en la història dels Països Catalans és un servei que ha d'ésser cordialment agraït, agraïment que hom manifesta en nom de tots els que en seran usuaris a tots els qui han contribuït en la preparació i edició d'aquests dos volums, en particular a l'amic Eliseo Sáinz Ripa i al romà Instituto Español de Historia Eclesiàstica amb els seus responsables. Grans i sentides mercès!

Josep Perarnau

Ramon LLULL, *The Book of the Lover and the Beloved*. An English Translation with Latin and Old Catalan Versions Transcribed from Original Manuscripts by Mark D. JOHNSTON. Foreword by Geoffrey PRIDHAM, Warminster (England), Aris & Phillips Ltd (1996), 142 pp.

El prof. Pridham presenta en les pàgines inicials les publicacions del «Centre for Mediterranean Studies» de la Universitat de Bristol, la tercera de les quals és aquest llibre (VII). Segueix la introducció del prof. Johnston, en la qual, després d'unes primeres pàgines dedicades a resumir breument la trajectòria de Ramon Llull i el sentit de l',Art' (XI-XVI), presenta el *Llibre d'Amic i Amat* i, distanciant-se clarament d'aquells que, basats en una senzilla referència als ,sufís', converteixen el *Llibre* en una obra d'espiritualitat musulmana, afirma que «this Muslim spiritual tradition contributes much less to the work's style and content than does traditional Christian spirituality, Ramon Llull's own Great Art, or the courtly love lyric» (XVIII), extrems que exposa amb una certa detenció en les pàgines següents, en les quals per a cada un dels punts estudiats assenyalava el o els autors en els quals (o contra els quals) Johnston basa les seves preses de posició (XVIII-XXII). Les darreres pàgines de la introducció presenten les característiques de l'edició present: la primera és la d'oferir els dos texts originals (català i llatí) i la traducció anglesa; els originals són transcrits respectivament dels manuscrits de Munic, Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Hisp. [Cat.] 67 (però és estrany que ni doni ni assenyalí cap descripció del manuscrit, tot i que existeix l'assumida com a pròpia per la Staatsbibliothek de Munic, tampoc no recollida en la bibliografia), i Venècia, BNazionale Marciana, Ms. lat. VI.200 (XXV-XXVI); quant a la traducció anglesa, l'autor exposa les dificultats per a traduir expressions específiques de la cultura medieval o de la llengua catalana en mans de Ramon Llull (XXIII-XXIV). Hi ha bibliografia (XXVII-XXXIII).

El triple text és distribuït d'aquesta manera: les pàgines parells contenen els texts català i, sota aquest, el llatí de cada número del *Llibre...*; les pàgines senars, la traducció anglesa i les notes a peu de pàgina; una d'aquestes justifica amb la fidelitat al text català la grafia ,Blanquerna' (p. 3, núm. 1 [presa de posició que coincideix amb la propugnada en aquestes pàgines). He tingut ocasió de controlar el text català de les pàgines 2-8 amb el del manuscrit muniquè; aquest és el resultat: p. 2, núm. 1, lín. 2: ,recluses < rescluses'; lín. 7: ,damunt < demunt'; p. 4, núm. 3, lín. 2: ,reconta < recomta'; p. 6, títol: ,metafores < metaforas'; p. 8, núm. 9, lín. 9: ,do[203r]bles tes languors' < ,do[203r]ble tes langors'.

Una altra observació textual: a diferència dels textos llatí i anglès, completats amb la corresponent puntuació, el català n'és orfe; hom podria pensar en una fidelitat absoluta a la còpia medieval manuscrita, però no és aquesta la raó, car no s'ha salvat en la transcripció de Johnston la diferència, tan clara en l'original, entre ,u/v'. De fet, la manca de puntuació ha portat a situacions com aquesta: «...quis covenia a lur vida e pensa que anas...» (p. 2, núm. 1, lín. 3 i 4 del text); fins i tot el manuscrit porta una fina línia inclinada de separació entre ,vida' i ,e'; crec que hauria estat més encertada una ,ratio editionis' que hagués permès de transcriure almenys d'aquesta manera: «...qui-s covenia a lur vida; e pensà que anàs...».

El treball de l'editor tant en l'estudi preliminar com en la solució donada a la presentació dels tres texts i les corresponents notes en aquesta edició, ha donat uns resultats que es poden considerar molt vàlids i, malgrat l'anterior puntualització d'alguns detalls, l'autor mereix un ben explícit reconeixement i beneplàcit.

Josep Perarnau

Arnaldi de VILLANOVA, *Tractatus octo in graecum sermonem versi (Petropolitanus graecus 113)*, nunc primum editi cura et studio Ioannis NADAL ET CAÑELLAS, graecitatem textus recensente Dionisio BENETOS, moderante Anshario Emm. MUNDÓ (Scripta Spirituality II), Barcelona, Union Académique Internationale, Corpus Philosophorum Medii Aevii, Institut d'Estudis Catalans 2002, 446 pp.

Tal com indica el Dr. Anscari M. Mundó en el prefaci d'aquest volum, amb la publicació dels vuit opuscles «in graecum sermonem versi» d'Arnau de Vilanova que ens ha preservat el Codex Petropolitanus graecus 113 de la Biblioteca Pública de Sant Petersburg, es reprèn, després d'una llarga interrupció, un projecte d'edició de tots els tractats espirituals del famós pensador català sota el patrocini de la Unió Acadèmica Internacional (UAI), que data dels anys cinquanta del segle passat i del qual, fins ara, només n'havia aparegut el primer lliurament – de l'apòcrifa *l'Expositio super Apocalypsi* – el 1971, preparada per J. Carreras i Artau, amb la col·laboració d'O. Marinelli Mercacci i J. M. Morató i Thomàs.

Al llarg d'aquests anys, una sèrie d'imponderables, exposats en part en el text del Dr. Mundó, han endarrerit la continuació formal d'aquesta iniciativa, però no pas la publicació pel Dr. J. Perarnau de les obres espirituals en llatí i en català de Vilanova, les quals han anat apareixent regularment en la col·lecció «Arxiu de Textos Catalans Antics» de l'IEC. Ara, per l'entusiasta insistència del traspassat pare Miquel Batllori, a qui és dedicat aquest volum, aparegut poques setmanes abans de la seva mort, aquesta col·lecció inacabada dels «Scripta Spirituality» de Vilanova ens ofereix una autèntica raresa, l'interès de la qual depassa, al meu entendre, l'àmbit estricte dels estudis arnaldians. En efecte, com les famoses traduccions al grec dels tractats teològics de Tomàs d'Aquino per Demetri Kidones, aquests petits tractats del manuscrit de Sant Petersburg són un testimoni de gran vàlua sobre el diàleg – ara diríem – intercultural que tingué lloc durant el s. XIV entre alguns intel·lectuals de l'Europa Occidental d'obediència romana i els representats del denominat partit filollatí de l'Església de l'Imperi bizantí, un acostament que sembla haver estat determinant per a l'actitud de rebuig que la majoria d'aquests brillants erudits grecs mostraren envers el moviment hesicasta de Gregori Palamàs. En el cas que ens ocupa, aquesta dimensió no passa desaparcebuda gràcies a la presència, com a editor dels textos, d'un bizantinista de fama internacional, especialista, precisament, en les controvèrsies teològiques d'aquesta època, el pare Joan Nadal i Cañellas.

El pare Nadal dedica una bona part de la seva introducció a esbrinar les circumstàncies concretes de temps i de localització geogràfica, en les quals es va produir aquesta traducció, tractant, al mateix temps, d'establir, si no la identitat, almenys allò que podríem denominar els trets més característics de la personalitat del seu possible autor: la seva 'grecitat', la seva professió, el seu coneixement dels textos originals catalans i/o llatins etc. Sobre aquestes qüestions, que són, naturalment, les més opinables i també les més difícils d'escatir amb certesa, retornaré en la part final d'aquesta recensió, mentre ara descriuré en primer lloc el contingut del llibre.

Després del prefaci del Dr. Mundó i del breu pròleg i l'extensa introducció general del pare Nadal, trobem l'edició dels vuit opuscles d'Arnau de Vilanova que conté l'esmentat Codex Petropolitanus graecus 113, del qual l'editor estableix com a data els primers decennis del s. XIV i com a lloc d'origen Reggio Calabria, a causa, entre d'altres coses, de l'escriptura siculocalabresa que mostra. Cada obreta és precedida per una petita introducció, que ens dóna notícia de la identificació del tractat en qüestió a partir dels inventaris del corpus arnaldià, de la seva segura o possible datació i de l'existència de versions en altres llengües, català, castellà, llatí o italià medieval (toscà o napolità). Seguidament, el pare Nadal n'edita a les pàgines parells – aplicant, «en la mesura del que és possible» (55), els criteris vigents per a les publicacions del "Corpus Christianorum – Series Graeca" de Lovaina – el text del manuscrit grec amb un primer aparat crític que registra les lectures del còdex per ell esmenades i els comentaris i anotacions escrites als marges per un lector que supervisava i corregia, aparentment, la tasca del traductor i/o copista, tal vegada per encàrrec del propi Arnau de Vilanova (vg. pp. 30-32 de la Introducció). A més, hi afegeix també un altre aparat que, a banda de les fonts bíbliques i litúrgiques de les citacions, ofereix breus notícies sobre els personatges històrics i llocs geogràfics esmentats en els textos, unes poques frases que ens remeten sovint a d'altres edicions del corpus arnaldià i són redactades en el lla-

tí elegant i precís que empra sempre el pare Nadal en tots els seus escrits filològics. A continuació, en les pàgines senars, es reproduceix l'edició preexistent d'una versió en llatí o en italià de l'obra en qüestió, d'acord amb un criteri de preferència, certament variable, que ve exposat cada vegada en la introducció corresponent. Com el pare Nadal indica a la Introducció general (23-29), no és possible de saber exactament en quina llengua eren escrits els 'originals' a partir dels qual es traduïren al grec aquests textos. De vegades, els malentesos de la traducció apunten amb tota claredat a l'existència d'un original o bé llatí o bé català, però l'examen filològic revela sempre que no es tractava exactament del mateix text que conservem de manera independent. Tanmateix, el pare Nadal reproduceix en el seu llibre aquestes versions conservades, les quals, per la llengua en què estan escrites – llatí o català – provenen versemblantment de la ploma del propi Arnau i que ja havien estat prèviament publicades per altres editors com el pare Batllori (Opuscle III, conegut en la seva versió catalana amb el nom de *Lliçó de Narbona* i aparegut a Arnau de Vilanova, *Obres catalanes I* (1947)), W. Burger (Opuscle V *Alphabetum Catholicorum ad inclitum dominum regum Aragonum pro filiis erudiendis in elementis catholice fidei*, aparegut a la «Römische Quartalschrift» (1907)), J. Carreras Artau (Opuscle VII, *Eulogium de noticia verorum et pseudo apostolorum*, aparegut als «Anales del Instituto de Estudios Gerundenses» (1950); i Opuscle VIII, *Allocutio super significatione nominis tetragrammaton tam in lingua hebrayca quam latina, et super declaratione misterii trinitatis evidentibus rationibus atque signis*, publicat dins «Sefarad» (1949)), i J. Perarnau (Opuscle VI, *Philosophia catholica et divina tradens artem adnichilandi versutias maximi antichristi et omnium membrorum ipsius ad sacrum collegium Romanorum*, aparegut a «Arxiu de Textos Catalans Antics», X (1991).

D'altra banda, pel que fa als Opuscles I (*Per ciò che molti desiderano...*) i II, (*Tractatus de caritate*), dels quals no hem conservat la versió original de l'autor, sinó dues traduccions italianes 'antigues', i al IV, (*Filla, deveu saber que la persona...*), del qual només tenim precisament el text grec del Codex Petropolitanus graecus 113, el pare Nadal ha optat per reproduir també en els dos primers casos les edicions d'aquestes traduccions fetes pel pare Batllori per a l'«Archivio Italiano per la Storia della Pietà» (1951), i en l'últim, la traducció al català modern feta pel mateix mestre jesuïta, publicada, de manera completa, el volum intitulat *Arnau de Vilanova i l'Arnaldisme de la seva Obra completa* (1994). A excepció d'aquest darrer tractat, reproduït en la traducció de Batllori sense cap mena de notes, els altres textos de la pàgina senar han estat objecte del curós treball filològic del pare Nadal, que fins i tot els ha col·locat, en alguns casos, amb els manuscrits originals i, en conseqüència, els ha esmenat allà on li ha semblat oportú de fer-ho, tot consignat en el seu aparat crític les variants respecte del 'textus receptus' de l'edició que segueix. A continuació, en notes a peu de pàgina, procedeix a comparar ambdós textos – el text grec del Codex Petropolitanus de la pàgina parell i el català, llatí o italià medieval de la pàgina senar – i a consignar-ne i comentar en llatí amb molt detall les diferències de contingut, les omissions o els afegiments de passatges que presenten l'un i l'altre, traduint, tanmateix, al català contemporani *només* aquelles oracions i expressions, aquells mots que es troben al manuscrit de Sant Petersburg i no pas a les altres versions, és a dir, les lectures específiques del còdex grec que divergeixen del text més divulgat, sigui escrit aquest en la llengua que sigui. De fet, el volum en qüestió ofereix molt més d'allò que promet el seu títol, perquè, a més de l'edició dels tractats del Codex Petropolitanus, el pare Nadal ens proporciona també, com hem vist, una edició revisada dels textos del corpus arnaldia que s'hi corresponen. Un treball molt meritori i de gran complexitat que posa en relleu, entre d'altres coses, no només la dificultat o la pràctica impossibilitat d'identificar els models exactes per a la traducció d'una obra, sinó també, fins i tot, la 'impertinència' de preguntar-se per l'existència d'una 'versió original' de qualsevol d'aquests tractats, reescrits pel propi autor en diverses ocasions i distintes llengües, segons les necessitats que cada moment li imposava. D'altra banda, però, l'efecte és de vegades confús, sobretot quan hom intenta d'emprar el text de la pàgina senar com a ajuda per comprendre millor el de la pàgina parell, és a dir, quan allò que preval en l'ànim del lector és llegir i entendre un text escrit en grec i no pas reconstruir, de manera més o menys explícita, un presumpte 'original' arnaldia, que resultés de la confrontació entre les dues versions que se'ns n'ofereixen.

Des d'aquest punt de vista, potser hauria estat preferible la solució que la tradició manuscrita imposa necessàriament en el cas de l'Opuscle IV, és a dir, fer i publicar una traducció al català

contemporani del text grec, però aquesta elecció, sens dubte, hauria complagut més a l'estudiós del grec bizantí que a l'especialista en Arnau de Vilanova, precisament el públic al qual s'adreça aquest volum en primer terme. Per aquesta raó, trobo que, comptat i debatut, l'elecció feta pel pare Nadal és intitllable.

Seguint el fil d'aquestes darreres reflexions i concentrant, per tant, la meua atenció en la lectura de les pàgines parells, voldria fer, en primer lloc, alguns comentaris sobre el judici de la 'qualitat lingüística' dels textos del Codex Petropolitanus graecus 113 que ens dona el pare Nadal en la seva introducció (vg., especialment, 32-34).

D'entrada, no em sembla oportú parlar de la 'grecitat' d'un text escrit en grec bizantí del s. XIV en els termes que el nostre editor emprà, és a dir, prenent el dialecte àtic o allò que es denomina de manera convencional la 'byzantinische Hochsprache' com a model normatiu. Al meu entendre, no es poden considerar 'errors' ni 'barbarismes' fenòmens tan habituals en els textos d'aquesta època i de segles anteriors com la concordança en plural de verbs i subjectes neutres, l'ús 'arbitrari' del mode optatiu o la presència de formes verbals qualificades de 'demòtiques'. En aquest sentit, el judici de l'editor i del seu col·laborador, el prof. D. Benetos, doctor de la Universitat d'Atenes, sobre la 'bellesa' del text grec dels opuscles arnaldians del Codex Petropolitanus no és pertinent. Més aviat al contrari: deixant de banda qualsevol prejudici estètic basat en els criteris arcaïtzants dels erudits del s. XIV, aquestes obretes tenen un enorme interès des del punt de vista lingüístic, perquè constitueixen una de les mostres més antigues de prosa teològica grega en un registre lingüístic que podríem qualificar com a 'mixt', de morfologia arcaïtzant, però de sintaxi 'moderna', essent, per tant, un testimoni molt valuós sobre la possibilitat en aquesta època de debatre sobre temes dogmàtics, al menys en l'espai sicilocalabrès, en 'bizantí contemporani'.

Tanmateix, sí són pertinents, i molt, les observacions de l'editor sobre el grau d'intel·ligibilitat total en grec d'aquests textos, amb independència de coneixements previs de llatí o català medievals del lector. Com demostra de manera convincent el pare Nadal, moltes expressions que per a un lector grec són, 'a prima vista', incomprendibles, només poden entendre's com a traduccions literals – poc afortunades – del llatí o del català, un fet que ens porta necessàriament a demanar-nos per la identitat de l'autor d'aquestes versions i del públic al qual anaven adreçades. En aquest sentit, trobo correcta la hipòtesi sobre la condició de grec ortodox, llatinitzat o 'romanitzat', en un sentit molt ample, del traductor dels textos, però no em sembla pas tan clara la identificació del patriarca Atanasi I de Constantinoble com a interlocutor d'Arnau de Vilanova. Certament, ambdós personatges compartien totes aquelles coses que el pare Nadal enumera en les pàgines 41 i següents de la seva Introducció general, des del desig general de 'reformar' l'Església a l'antisemitisme, passant per la condemna de la sodomia o la usura, però això no passen d'ésser, al meu entendre, tòpics propis de l'època i de l'estament eclesiàstic, al qual ambdós, en definitiva, pertanyien. Potser les comunitats del Mont Athos, amb les quals sabem que Arnau va entrar en contacte a la cúria d'Avinyó per causa dels estralls fets pels almogàvers en la sagrada península, en poden haver estat simplement els primers i principals destinataris.

De tota manera, més enllà d'aquestes observacions, que fan sobretot referència a qüestions, com deia al principi d'aquesta recensió, perfectament opinables, no em queda altra cosa que felicitar molt cordialment el pare Nadal i l'IEC per l'excel·lent edició d'aquests textos i encoratjar-los perquè en facin la difusió internacional que mereixen.

Ernest Marcos Hierro

Nota: En l'excel·lent presentació del marc històric de l'època he trobat, tanmateix, un error a la p. 52 que em sembla que cal esmenar: no fou Pere el Gran qui renuncià a la corona de Sicília per causa del seu matrimoni amb Blanca d'Anjou, sinó el seu fill Jaume II, en virtut del Tractat d'Anagni.

Maria Àngels DIÉGUEZ SEGUÍ, *El Llibre de Cort de Justícia de València (1279-1321). Estudi lingüístic*, Pròleg de Jordi COLOMINA I CASTANYER (Biblioteca Sanchis Guarner, 56), Institut Inte-

runiversitari de Filologia Valenciana, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Alacant - Barcelona, 2001.

Maria Àngels DIÉGUEZ SEGUÍ, *Clams i crims en la València medieval, segons el "Llibre de Cort de Justícia" (1279-1321)* (Biblioteca de Filologia Catalana, 11), Pròleg de Joan VENY, Universitat d'Alacant, Departament de Filologia Catalana, Alacant, 2002.

Aquestes dues obres de la professora M. A. Diéguez, per raó del contingut i pel fet d'haver constituït la seva tesi doctoral, presentada el juliol de 1999 a la Universitat d'Alacant, haurien hagut de formar un sol llibre. Per causes no explicitades —es pot suposar que d'ordre pràctic editorial— es publicaren per separat i en l'ordre exposat. El fet que l'edició crítica del text s'hagi publicat separatament i en un segon volum ha obligat l'autora a repetir-hi algunes parts del primer, com els criteris d'edició i alguns punts resumits de l'estudi lingüístic.

L'interès pel coneixement de la llengua antiga més viva, la col·loquial, lliure d'artificis literaris, manifestada en els textos de caràcter judicial dels llibres de cort medievals, que ja havia estimulat d'altres estudiosos (Miralles, Farreny, Ponsoda, Rabella, etc.), ha seduït també M. A. Diéguez. L'autora demostra una gran maduresa en el coneixement dels mètodes de la gramàtica històrica tradicional en l'estudi que ens ofereix d'uns dels textos judicials més antics del català de València, a cavall entre el segle XIII i el XIV.

La varietat de registres que presenta el *Llibre de Cort de Justícia de València* (= LCV), així com la diversitat cultural, social i geogràfica dels seus protagonistes, ens acosta extraordinàriament a la realitat lingüística de l'època. L'antiguitat del text analitzat i la seva extensió al llarg d'una quarantena d'anys ens fa conèixer profundament el procés evolutiu de la llengua en un període molt important de la seva configuració al País Valencià.

En la presentació general del seu estudi, M. A. Diéguez fa la descripció dels volums que integren el LCV amb els seus continguts. N'ha fet una transcripció selectiva, tot i que per a l'estudi lingüístic han estat tinguts en compte tots els volums complets. Els escriptors, que no tenen identificació expressa, són denominats amb lletres, amb descripció i nombre d'actuacions de tots ells.

La llengua del LCV és habitualment el català, amb algunes excepcions de cartes en aragonès, castellà i llatí. La darrera llengua és usada sempre en les missives del rei i en la indicació de la data de l'inici d'un assentament o al final d'una carta.

Després dels criteris de transcripció del LCV, l'autora en detalla les referències historicosocials: els problemes entre cristians i mudèjars, els conflictes entre la cavalleria d'Aragó i el regne de València, en un període que abasta els regnats de Pere II, Alfons II i Jaume II.

En el capítol sobre onomàstica i repobladors, l'autora presenta un resum dels antropònims, que completa en el segon volum. Però en aquest primer fa un més ampli estudi estadístic sobre els diversos tipus de formació dels cognoms de l'època.

L'estudi lingüístic és presentat en els tres plans clàssics: el de la fonètica i grafèmica, la morfosintaxi i el lèxic. M. A. Diéguez fa un estudi lingüístic del LCV que es converteix en una veritable gramàtica històrica catalana general. Molts estudis lingüístics d'obres importants per a la història de la llengua catalana solen tractar només aquelles particularitats de cada text que poden il·lustrar, en un sentit o un altre, el que ja sabem de gramàtica històrica. Diéguez, amb molta discreció, sense pretendre-ho manifestament, eixampla el seu camp d'estudi, sobretot amb moltes referències comparatives i subratllant les característiques que poden posar en relleu les notes diferencials de les modalitats o dels estadis evolutius de la llengua.

No podent fer —ni caldria— un comentari a cada un dels punts tractats, em limito a remarcar-ne alguns que m'han semblat especialment ben desenvolupats i il·lustrats. En el capítol de la fonètica i grafèmica: el tractament de A + CT, de E i O tòniques, la confusió de ll / yl, la conservació i pèrdua de -R final, la confusió de ç i ss, l'evolució de -D-, -C^{cs}-, -TY- entre vocals.

En morfosintaxi: l'article derivat de ,illum', ,illam', amb la remarca de l'existència d'algun ús de ,lo' en funció abstractiva; els pronoms àtons, les preposicions ,a' i ,en', les conjuncions condicionals, que, per cert, generen tot un excursus de sintaxi oracional sobre les diverses modalitats d'oracions condicionals; les desinències de la primera persona singular del present i del perfect d'indicatiu. L'autora també s'ocupa d'un aspecte de la morfologia lèxica que no sol ésser tractat en estudis lingüístics d'aquesta naturalesa: l'estudi dels prefixos i sufixos al LCV.

Al començ de la morfosintaxi, parlant de les restes del nominatiu de la declinació llatina, s'ha esmunyit un ,quid pro quo', probablement per contagi d'altres exemples del mateix cas. Em refereixo al fet de considerar el mot ,prevere' provinent del nominatiu ,presbyter'. Precisament aquest és un dels exemples explícits que dona Coromines (*Lleures*, 185) quan explica la seva llei fonètica de l'evolució del grup -TR- entre vocals: ,presbyterum' > ,prevere' (però, en canvi, ,presbyter' > fr. ,prêtre', *DECat*, VI, 809 a).

Gairebé la meitat del llibre de M. A. Diéguez s'ocupa del lèxic del LCV, en un estudi molt complet i interessant per la informació que ens forneix, molta no continguda en el *DCVB* ni el *DECat*, com ara datacions més antigues i algunes referències a treballs d'estudiosos actuals.

Amb excuses per referir-me ara a una citació personal que, entre d'altres, l'autora em fa l'honor de fer-me, a les pàgines 246 i 333 cita BRUGUERA (1985), obra que es va escapar de la bibliografia general: es tracta de la *Història del lèxic català*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1985.

Després de l'exposició del lèxic del LCV, M. A. Diéguez ens ofereix una llarga llista de mots i expressions d'interès jurídic i administratiu, cosa ben lògica tractant-se d'un text de cort, i ens parla extensament de la variació sinonímica a què recorre constantment el LCV, com és propi del llenguatge jurídic de sempre, preocupat per assegurar la màxima precisió i comprensió del text, sense deixar marge a possibles subterfugis semàntics per part dels obligats al compliment de les lleis. Tot al revés de la univocitat a què tendeix el llenguatge científic.

Diéguez remarca que el LCV conté unes 2.200 veus diferents, la majoria ben usuals en el català medieval. Així i tot, el LCV registra una bona quantitat de mots o accepcions no enregistrats al *DCVB* o el *DECat*. Encara, una seixantena de mots anticipen la primera documentació entre cent i dos-cents anys, i un nombre gairebé semblant avancen la primera documentació entre cinquanta i cent anys.

El LCV acusa la presència d'elements d'altres llengües, com l'aragonès, l'occità i l'àrab. Els aragonesismes que s'hi troben gairebé sempre apareixen en boca de gent aragonesa. Els occitanismes, en bon nombre, han d'ésser atribuïts sobretot a raons històriques, socials o literàries, tot i tenir en compte que en aquell moment les diferències entre ambdues llengües no eren gaire acusades. Diéguez parla amb la mateixa tessitura dels arabismes. Però jo diria que aquests han de tenir una altra consideració, atès que la gran majoria ja devien ésser elements més plenament integrats de temps a la llengua.

En el capítol de les conclusions generals l'autora fa un substancial resum dels diversos aspectes lingüístics tractats abans. Subratlla com la variació de registres lingüístics es reflecteix d'una manera destacada en el lèxic utilitzat. El lèxic dels diversos àmbits de la vida quotidiana que, per moltes motivacions, es veuen particularment implicats en l'ordre jurídic.

Un aspecte molt atractiu és el dels fraseologismes que solen aparèixer en el registre narratiu, ací aplegats, que en el cos del recull del lèxic quedaven més diluïts.

La fina anàlisi del LCV que fa M. A. Diéguez obté una caracterització lingüística de cada un dels escriptors anònims, segons les preferències lingüístiques que manifesten.

El volum acaba amb una òptima breu síntesi sobre el valor filològic i lingüístic del LCV, que amb notables afinitats amb textos anàlegs, ratifica una vegada més la unitat de la nostra llengua medieval.

El segon llibre de M. A. Diéguez, com ja deia al començament, conté l'edició crítica del text del LCV, amb algunes repeticions de part de l'estudi del primer llibre. Després del text, tenim un glossari dels mots menys coneguts o usats actualment i un ampli apèndix onomàstic que estudia la toponímia urbana, la del regne de València i altres topònims; i després l'antroponímia, que recull noms, masculins i femenins, de cristians, mudèjars i jueus, amb una especial classificació detallada de les procedències i formacions dels cognoms cristians.

L'extensa obra de M. A. Diéguez mereix, crec, un ple reconeixement i una sincera felicitació.

Jordi Bruguera

En la llista d'aquestes pàgines l'autor ens recorda que es tracta d'una 'segona part', completiva de la primera publicada en el mateix anuari, XII (1994-1995), 7-414 (coneguda dels lectors d'ATCA, per la recenzió publicada dins el volum XVIII (1999), 817-820). Com totes les publicacions documentals que s'estimen, aquesta és formada per una introducció (315-328), per la part documental (329-444) i per les taules finals (445-465).

La introducció dóna una primera idea dels documents aplegats en el cos de l'article: una gran part són els acostumats en institucions com el monestir de Tavèrnoles, destinat des del primer moment de la intervenció carolíngia, a ésser al sud dels Pirineus, el nucli que havia d'assegurar el pas del monacat visigòtic al de l'Imperi de Carlemany, el benedictí, i per això dotat de prerrogatives tant en l'ordre eclesiàstic (jurisdicció damunt una constel·lació d'esglésies i de priorats independents, però sotsmesos a la casa-mare: 318) com en el temporal, amb els corresponents drets senyorials, cosa que en la nostra documentació es manifesta en establiments, permutes, judicis i arbitratges, drets feudals i privilegis, ací resumits (316-318); essent prou coneguda la tipologia d'aquests documents des del segle XIV, em limitaré a assenyalar-ne dos, un que segurament pot fer les delícies dels molts estudiosos que en aquests moments esbrinen les particularitats del règim de remença: és l'acta del 1314, en la qual el marit d'una pubilla de mas, fa constar que per la dita raó matrimonial és «homo proprius, solidus et affocatus» de l'abat de Tavèrnoles, però que, si per mort de l'esposa ell eixís del mas també seria lliure de les obligacions masoveres (332-333, núm. 297); el segon és un capbreu de censos exigits el 1388 (350-351, núm. 317). Allò, però, que confereix fesomia particular a aquest aplec de documents són les actes de vuit visites canòniques datades entre el 1441 i el 1584, cada una de les quals és resumida ja en les pàgines introductòries (319-332).

Com si es tractés de subratllar que el conjunt dels cent-nou documents (dels quals trenta-set només són resumits en regest procedent del *Liber bullarum* de Tavèrnoles, ja del segle XVIII: 328) se centra en les actes de visita, trobem a l'entrada mateixa de la part central, els texts segon i terç, que són respectivament la negativa a permetre que el visitador del metropolità de Tarragona, i futur bisbe de Vic, Galceran Sacosta, practiqués visita canònica a Tavèrnoles, pel fet que el monestir era exempt de jurisdicció episcopal; era el 27 de desembre del 1312; i la resposta papal favorable a l'exempció de Tavèrnoles, donada just deu dies abans (la data donada pel P. Baraut, la del 18 de desembre del 1313, és equivocada d'un any, car els documents papals d'aquest dia són datats no a Avinyó, com el nostre, ans a 'Montellis', segurament Monteux, entre Avinyó i Carpentràs; són, en canvi, datats a Avinyó els del 18 de desembre del 1312, com el nostre; car l',annus octavus' de Climent V va del 15 de novembre del 1312 al 14 de novembre del 1313, tal com hom pot veure en el darrer volum del *Regestrum Clementis papae V*, i encara amb més facilitat en les pàgines inicials de l'*Annuario Pontificio*; el 18 de desembre de l',annus octavus, només pot ésser el de l'any 1312). El cert és, però, que el P. Cebrià Baraut ens ha obsequiat amb un diploma papal fins ara desconegut. La resposta papal havia estat provocada per un intent anterior de visita metropolitana encarregada a Pere Ros, canonge de Tarassona (332/296/1).

Ultra la descripció de l'estat de coses constatat en cada visita, allò que sembla més interessant del conjunt d'actes és que aquestes permeten d'assistir a la imparable agonia d'aquell monestir, en un principi destinat a un rol imperial; no diré que aquestes fossin les causes úniques, però les dites actes semblen indicar-ne dues: la inicial és la conseqüència dels terratrèmols dels anys 1427 i 1428 (cf. ATCA, XXI (2002), 665-671), que convertiren l'edifici en un munt de runes, tal com abans d'haver passat dos anys constatava un delegat del cardenal legat Peire de Foix, el qual «perquirendo et circundo [dictum monasterium] intus et extra, vidimus totali ruina minari et celera (!) reparacione debere subveniri ne monachi ibidem servientes et comanentes cogantur omnino deserere eundem» (359); i preguntat l'abat si preveia alguna reconstrucció, aquest repongué que havia demanat pressupost, però, atesa la gran pobresa, «cum non posset ad vitam suam et sui monasterii sufficere, minus ad reparacionem operum fiendorum» (*ibid.*); la conseqüència fou que el monestir fou abandonat i la comunitat, «propter metum malarum gentium», s'establí en un edifici de la Seu d'Urgell (405); i si a Tavèrnoles hi tornà a haver vida, fou agònica, car el 1534 «propter terretremula et bandositates» s'havia enfonsat la teulada del monestir (412). L'altra causa fou el nomenament d'abats comendataris en la segona meitat del segle XV, que en una de les visites posteriors eren considerats la pesta de l'abadia, «qui proprie mercenarii sunt» (421).

Amb raó el visitador del monestir, en constatar que aquest servia de tant en tant de refugi de bandolers (421 i 430), que no hi havia capbeus de possessions i drets, i que els edificis «non ecclesiam, sed potius stabulum... videantur», confessava que «omnibus perspectis non potui oculos lacrimis continere». Quan hom en llegir les actes de visita del segle XVI comprèn l'estat de prostració tant material com sobretot espiritual de la casa, no s'estranya que, atesa l'empenta de la contrareforma, el 1592 arribés la butlla de Climent VIII que suprimia Tavèrnoles i afectava els seus béns a una institució específica de la dita contrareforma, el Seminari de la Seu d'Urgell (439-444).

Una de les pedres de toc que assenyalen la qualitat de vida d'una casa religiosa és la seva biblioteca; de Tavèrnoles coneixem els alts i baixos en la presència de llibres litúrgics, però fora d'aquest només sabem l'existència d'un altre: les *Constitucions dels Concilis de Tarragona*, que eren llegides als fidels en un moment en què ni es llegia públicament ni era explicada la doctrina cristiana (433, línia 6 del final de pàgina).

Les taules ens donen llistes alfabètiques d'antropònims (445-453), d'escriptors (453-454), de topònims (454-463) i d'esglésies (463-465).

En acabar aquesta recopilació dels documents de Sant Serni de Tavèrnoles, l'amic P. Cebrià Baraut ens ha obsequiat amb una més de les seves importants produccions; n'és mereixedor de tota gratitud.

* * *

Ja redactada aquesta recensió, durant la preparació de l'actual volum d'ATCA, el P. Cebrià Baraut moria en el seu monestir de Montserrat el dia 8 de juny 2003, festa de Pentecosta. La mort de l'amic impacta profundament, i és moment i ocasió de reafirmar la vàlua, «aere perennius» de la seva obra, sens cap dubte pionera amb la publicació de tota la documentació urgellenca conservada anterior al segle XIII, i àdhuc més enllà, com en el cas de Tavèrnoles.

Josep Perarnau

Sermonario de san Vicente Ferrer del Real Colegio Seminario del Corpus Christi de Valencia. Estudio y transcripción de Francisco GIMENO BLAY y Mª Luz MANDINGORRA LLAVATA. [Presentación de Alfonso ESPONERA CERDÁN]. Traducción de Francisco CALERO CALERO, València, Ajuntament 2002, 830 pp.

Tomàs MARTÍNEZ I ROMERO, *Aproximació als sermons de sant Vicent Ferrer*. Presentació de Germà COLÓN (Col·lecció Francesc Ferrer i Pastor. Investigació, 8), Paiporta, Editorial Denes 2002, 188 pp.

El primer dels títols presentats en aquesta recensió conjunta és realment una «gran obra»: ho és pel tamany extern, engrandit pel fet que el gran volum és acompanyat d'una reproducció facsimilar i notarialment confirmada del volum manuscrit conservat a València, Col·legi del Patriarca, que fou objecte d'estudi en pàgines del nostre volum XVIII (1999), 399-453.

El llibre dedicat a transcripció i traducció d'aquell llibre manuscrit, després de les pàgines institucionals, s'enceta amb una *Presentación* (11-13), en la qual Alfonso Esponera recorda que ja Josep Teixidor dubtava que aquell llibre manuscrit fos autògraf de mestre Vicent i demanava proves a qui s'entestés a afirmar-ho (que fins ara no em consta que hagin arribat).

A la pàgina 15 comença el cos del volum pròpiament dit, amb portada pròpia: «San Vicente Ferrer / Sermones / Transcripción del manuscrito del Real Colegio y / Seminario del Corpus Christi de Valencia / por / Francisco M. Gimeno Blay y Mª Luz Mandingorra Llavata / Universidad de Valencia. Estudi General».

El *Preliminar* d'aquests dos autors recorda que la família Gavaldà, de Morella, mantingué durant segles el record d'haver rebut el dit llibre de mestre Vicent el 1414; els autors barrocs el convertiren en autògraf i, després d'haver-ne dubtat Josep Teixidor, «la moderna investigación ha

puesto de relieve argumentos muy sólidos que muestran como la materialidad del manuscrito no es el resultado de la actuación de un único escribiente» (17: cf. ATCA, XVIII (1999), 402-406). Immediatament després, els responsables de l'edició dediquen un espai considerable a explicitar la metodologia aplicada.

Per la seva banda, el traductor de totes les prèdiques al castellà, donant per descomptat que l'autor d'aquella ,llatinització' dels sermons vicentins dels anys 1411-1412 és mestre Vicent (no caldria provar-ho? Parlo de la traducció llatina), diu que el seu llatí «es especialmente descuidado, abundando las repeticiones de algunos términos y los cortes sintácticos» (21); però el mestre no predicava en llatí i segurament per això les seves altres qualitats esclaten fins i tot en un llenguatge deficient: la imaginació que es manifesta en comparacions didàctiques, tretes normalment de l'experiència agrícola, la senzillesa personal que no evita la crítica a institucions i autoritats i el sentit pedagògic de divisions i corresponents frases sintètiques (21-22). La part introductòria s'acaba amb la llista de sermons (23-29).

A partir d'ací tenim el cos del volum, que, basant-se en l'estudi de l'actual configuració d'aquell llibre, publicat en les nostres pàgines d'ATCA, XVIII (1999), 399-453, on hom assenyalava les pèrdues àdhuc de quaderns sencers i la repercussió d'aquestes mancances en el text conservat, com també les confusions en què havia caigut qualche autor per no haver constatat aquest detall, conté text i traducció dels cent vuitanta-tres sermons vicentins presentats en dues columnes paral·leles en cada pàgina de la 31 a la 824, completades amb set fragments (825-826). La transcripció del text llatí és acompanyada al final de cada sermó amb les anotacions crítiques exigides pel text del manuscrit.

Els professors Gimeno i Mandingorra presenten una transcripció, de la qual m'atreveixo a fer els dos màxims elogis que caben en aquestes pàgines, normalment tan sensibles davant, ai las!, tantes transcripcions impresentables: la d'ells es llegeix no sols sense els entrebancs de les faltes, ans encara amb el gust que proporciona tenir davant els ulls una transcripció neta i ben feta. A ells, doncs, tot el reconeixement, lloança i gratitud, extensible als qui han fet possible aquesta, no sols per l'embalum, gran obra. Afegiré només un ,desideratum' i una pregunta: el desideratum apunta a com una edició com aquesta hauria resultat encara molt més valuosa amb una taula de mots, lemes o formes, ni que fos amb microfita purament alfabètica. La pregunta és: com és possible que en un volum com aquest no aparegui per enlloc, s'anomeni com es vulgui, la llengua mateixa en la qual predicava de sant Vicent Ferrer?

* * *

El llibre de Tomàs Martínez ens transporta a l'extrem oposat en el treball sobre els sermons de mestre Vicent: de l'estricta transcripció textual, a l'estudi i interpretació de predicació i predicador.

Comença, en efecte, distingint la imatge popular i panegírica de la documentada i encara en aquesta el religiós, el predicador de masses, que ell veu emmarcat en la seva companyia de penitents, i l'home públic (17-24), i immediatament formula el seu propòsit: «m'he aventurat a oferir ,una' aproximació als sermons i al personatge, amb la voluntat de transmetre la visió del que realment fou i representà Vicent Ferrer segons -lògicament- el meu particular punt de vista» (25)

El primer pas consisteix en un capítol destinat «a contextualitzar el personatge dins els corrents literaris i ideològics del moment i dins la història de la literatura i les idees» (*ibid.*). Si la meua lectura del llibre ha estat la correcta, el prof. Martínez Romero s'ha preguntat què significa ,contextualització' en tots els capítols del seu llibre: com es contextualitza mestre Vicent en un moment de redescoberta de l'antiguitat filosòfica i clàssica (27-49); com es contextualitza mestre Vicent en relació a les *Artes praedicandi* medievals (51-126); com es contextualitza mestre Vicent en relació a la corrupció de costums de la Baixa Edat Mitjana europea (127-150); i com es contextualitza mestre Vicent en relació a les representacions teatrals dels ,misteris' contemporanis (151-171).

I sí, altra vegada, la meua lectura ha estat correcta, al capdavant en tots els casos el prof. Martínez Romero constata que el ,fenomen mestre Vicent' és irreductible a les modes de l'humanisme,

a les *Artes praedicandi* i a les exigències del teatre. M'atreviria a encunyar-ho en poques paraules: Mestre Vicent no feia teatre.

Atesa la importància del llibre del prof. Martínez Romero, crec que cal insistir en aquest resultat, perquè, altra vegada si no m'erro, crec que hauria d'ésser el punt de partida dels futurs investigadors.

Fa ja alguns anys acabava la meua exposició d'allò que el segle XX representà per a l'estudi dels sermons de sant Vicent Ferrer, dient que, ultra el fet realment bàsic de la descoberta de nous manuscrits, l'altre element important fou l'atenció posada en els sermons vicentins per professors i alumnes universitaris. El llibre que ens ocupa demostra que la dita atenció segueix viva.

Per això creuria que cal formular alguns pressupòsits, que altrament els estudiosos potser només descobririen com a resultat de moltes hores de feina i, tenint-los en compte, se la podrien es-talviar.

El primer pressupòsit és aquest: mestre Vicent viu en un marc vital de cristiandat i mai ni en dubta ni se'l replanteja; ell viu dins aquell auguabarreig en virtut del qual són les autoritats municipals, molt més que els bisbes, els qui demanen la seva presència i predicacions; el marc vital de cristiandat comporta que només el dret canònic i els preceptes de l'Església determinen els actes bàsics i les formes de l'existència, com els diversos estats de vida: solters o casats, clergues o religiosos, i això tant en la societat civil com en l'eclesial: l'Estat no té legislació sobre la validesa del matrimoni, per al qual és indispensable no l'edat de discreció, ans la de pubertat (147); validesa que, en el cas 'ratum et non consummatum', pot ésser anul·lada, més enllà de la separació dels esposos, separació que, en canvi, entra dins les possibilitats legals per causa d'adulteri (149).

Mestre Vicent (i som en el segon pressupòsit) era un predicador escatològic, gairebé diria un predicador escatològic en estat pur, amb una precisió, la que la seva missió i missatge no era pas tant el de proclamar que els esdeveniments finals de la història eren a tocar ('tost, tost e ben tost'), com sobretot el d'enfortir el poble cristià de manera que resistís les escameses de l'Anticrist (més o menys en la línia de com ho havien fet Ramon Llull en el *Llibre qui és contra Anticrist*, ATCA, IX (1990), 7-182, i Arnau de Vilanova, en el *Tractatus de tempore adventus Antichristi*, ATCA, VII-VIII (1987-1988), 134-169, i sobretot en la *Philosophia catholica et divina*, inicialment intitulada *Ars catholice philosophie*, ATCA, X (1991), 7-223; i ho havia resumit ell mateix en la *Confessió de Barcelona*, del 1305; i també en la línia d'allò que mestre Vicent hauria d'explicar a Benet XIII en la cèlebre *Epistola de Antichristo et fine mundi* del 1413). Tot en ell o al costat d'ell era encaminat al mateix objectiu, des de l'entrada en les poblacions amb la companyia en processó penitencial al clam de «Senyor Déu, misericòrdia!», passant pels sermons al poble que devien durar tot el matí en espai fora els temples des d'un cadafal després de la missa acompanyada d'orgue, fins a l'elaboració d'*Ordinacions civils de vida cristiana* en col·laboració amb les autoritats locals (ATCA, XV (1966), 336-340).

Per a saber què representava el fenomen 'mestre Vicent' hauria calgut que algú l'hagués pogut acompanyar les vint-i-quatre hores enregistrant tots els moments en un vídeo, cosa impossible en aquell temps, raó per la qual ens hem de limitar al poc que ens en diuen la lletra morta dels resums de sermons o les anecdòtiques i escasses notícies de les declaracions de testimonis en els processos de canonització. Una cosa, però, pot ésser afirmada com una tesi, amb la seguretat que un hipotètic vídeo no la desmentiria: mestre Vicent no feia comèdia. I això no vol dir que ell no aprofités per al seu objectiu detalls encara més expressius que els dels comedians, entre d'altres raons perquè, representats per un frare dominicà, impactaven més: afigurem-nos-el, amb el seu hàbit blanc i negre, escarnint una mare en actitud d'ensenyar la seva filla a pintar-se, a pentinar-se i a ballar 'de costat': encara m'arriba el ressò dels esclafits de tota la multitud davant l'espectacle; però amb aquest escarni i el ressò popular o amb altres mil positures, ni mestre Vicent feia comèdia ni els seus oients eren mers espectadors, car la relació que ell volia que s'establís entre els dos pols era la de la participació, la de la complicitat, la de la col·laboració vers el mateix objectiu d'enfortir-se davant les imminents escameses de l'Anticrist; si, tal com un servidor considero, les frases, tan estudiades, amb les quals s'estableix la divisió de les parts d'un sermó, eren destinades a ésser repetides per tota la multitud a fi que tornés a casa amb aquella síntesi apresada de cor, tindríem un dels punts en els quals fins a un cert punt s'hauria assegurat la col·laboració entre predicador i audiència. Caldria que tot això els futurs estudiosos no ho oblidessin, tal com el

prof. Martínez Romero no ho oblidat, ja que acaba el seu text afirmant que qualsevol element emprat per mestre Vicent estava «en funció de la utilitat i de la difusió d'un missatge concret» (171).

I ara em penso que podem avaluar l'aportació d'aquest llibre: el prof. Martínez Romero ha realitzat la feina indispensable de passar revista a totes les figures de dicció o de retòrica que havien ocupat els teòrics de les *Artes praedicandi*; i a totes les formes de representació teatral utilitzades en les abundants representacions, en general sacres, de la Baixa Edat Mitjana europea; i ha assenyalat els paral·lelismes que és possible d'establir amb allò que sabem de la predicació i dels sermons de mestre Vicent Ferrer. Assegurada aquesta feina, realment impagable, ara allò que ningú com ell no està tan ben preparat a fer és prosseguir el treball des de l'altra banda: estudiant què era la predicació i el sermó (o sermons) de mestre Vicent, tant si encaixen com si no en la preceptiva de les *Artes praedicandi* o de les representacions escèniques.

El prof. Martínez Romero ha intituat el seu llibre amb la paraula 'aproximació', i el crític ha de constatar que realment s'ha aproximat -i molt- als sermons de sant Vicent Ferrer; potser, ni que sigui demanant disculpa, el crític el pot empènyer a capbussar-s'hi de ple; ni que no sabés de nedar, no s'hi ofegaria, ans estic segur que n'eixiria campió.

De moment, però, enhorabona i grans mercès per tota la feina que hi ha darrere les pàgines d'aquest llibre i pels resultats oferts a la futura investigació.

Josep Perarnau

Stefano M. CINGOLANI, *El somni d'una cultura: 'Lo somni' de Bernat Metge*, Barcelona, Quaderns Crema 2002, 292 pp.

Aquest llibre se situa entre alguns treballs recents de l'autor, publicats o en premsa, citats en la bibliografia, i una anunciada nova edició crítica de *Lo Somni*, que ha d'aparèixer dins «Els Nostres Clàssics» d'un moment a l'altre, i que auguràriem que hagués aparegut en arribar aquest volum a les mans dels lectors. D'alguna manera, i salvant retocs d'última hora sempre possibles, hom té la impressió que el volum ací comentat és la conclusió que Cingolani extreu del seu treball d'editor. Per allò que deixa entreveure en les pàgines introductòries, el nou text medicà «és molt més llatinitzant i les fonts segures passen a ser, de les divuit ja conegudes, unes quaranta» (14). Aquesta enorme ampliació del ventall de complexitats que caracteritzen el diàleg de Metge imposava una nova anàlisi de *Lo Somni*, on totes les qüestions fossin debatudes. A partir d'ella han emergit unes realitats historioliteràries que, sense cap por d'exagerar, han d'ésser considerades resolutives.

En l'exposició que fa Cingolani de l'estat de la qüestió mediciana anterior a les seves reflexions queda clar que cap dels estudis dignes d'aquest nom dedicats a Metge no havia estat decisiu. En aspectes parcials, sí; però no en conjunt. I el dominador comú d'aquests estudis és que, amb més o menys intensitat, amb més o menys picardia, tots deixaven pràcticament intacte el principi que *Lo Somni* era un llibre elaborat amb unes intencions i finalitats pragmàtiques personals perfectament documentables. Aquest és el punt de vista que Cingolani supera, i a partir de la seva superació reintegra Bernat Metge en un univers literari estricte. Donem-li la paraula: «L'amplària de les fonts, la profunditat de la lectura i també la recerca del significat i dels seus models, la capacitat extraordinària d'utilitzar-los i recrear-los, i la transcendència i les implicacions ètiques dels temes tractats al diàleg permeten de destacar Bernat com un 'unicum' en el marc de la literatura catalana precedent, contemporània i àdhuc posterior. Aquests trets el situen igualment, entre els innovadors i els capdavaners de la cultura europea de l'època, perfectament digna de comparació, tot i els seus límits i el seu noviciat, amb la italiana» (15).

Si els primers estudiosos de Bernat Metge l'havien presentat com un 'classicista' o un 'humanista', i després aquesta línia interpretativa havia estat blasmada com insuficient, l'aproximació de Cingolani al nostre primer prosista medieval el reintegra en el món cultural del seu temps des d'una gran riquesa d'aspectes, com fins ara ningú no havia fet. L'estudi i l'edició de Martí de Ri-

quer, veritable xarnera moderna dels estudis medicians, amb la seva gran aportació documental, queden també justificats en la nova síntesi del professor italià i segurament en una línia que, a qui més ha de complaure és al mateix prof. Martí de Riquer. Guanyar definitivament Bernat Metge com a literat i com un gran literat, amb un mètode d'aproximació crítica que admetrà modificacions de detall, no de conjunt, era una tasca romasa en suspens. Cingolani l'ha duta a terme d'una manera que escau ara d'intentar resumir.

Després d'una consideració general de l'estat de la cultura catalana en el pas del segle XIV al XV, on se subratllen sobretot els problemes que encara no han estat prou escatits, Cingolani insisteix en el detall que, tot i haver-se format en els ambients de l'*Ars dictaminis* de la Cancelleria reial del seu temps, on és conegut un grupet de 'dictatores' amb una curiositat per sobre del comú, però molt per sota d'altres 'standards' culturals, Bernat Metge se singularitza per la vastitud de les seves lectures, assenyaladament Ciceró. A més, Bernat Metge llegeix Ciceró a fons i s'interessa poc per aquell aspecte que el feia més conegut a d'altres col·legues seus: l'obra retòrica, sigui en textos ciceronians autèntics, sigui en textos atribuïts.

La profunditat de les lectures medicianes i la manera com conflueixen en *Lo Somni*, una mena de pa pastat amb les millors farines a l'abast, és l'argument central del llibre de Cingolani i el seu aspecte més innovador. Però perquè la cultura del secretari i la problemàtica que porta annexa puguin ésser copsades nítidament, calia primer de tot destruir des dels fonaments la tesi de llarga vigència, segons la qual *Lo Somni* fou escrit amb intencions pràctiques i instrumentals molt precises. Tot un capítol és dedicat a aquesta matèria.

Cingolani resulta molt convincent quan analitza el procés de 1396 a la llum de l'estira-i-arrossa permanent entre la cort reial i les grans ciutats de la corona catalanoaragonesa. A més, en la successió del rei Joan I hi ha algun element que no havia estat tingut en compte fins ara: Maria de Luna forma un consell de regència amb homes del partit oposat al rei difunt -la ciutat de Barcelona-, passant per sobre del governador general, Ramon Alemany de Cervelló, que en absència del rei i del seu lloctinent era l'autoritat suprema competent. El consell de regència instrueix el procés i empresona bona part del fidels de Joan I. Maria de Luna i Martí I s'asseguren així el suport de les ciutats en una successió que s'obre pas a trompades, fins al punt que el testament de Joan I no es fa públic fins dos mesos i mig després de la seva mort i de l'elecció o nomenament de Martí. En tot aquest tripijoc, el procés del 1396 és una de les monedes de canvi que maneja la monarquia i que, en el moment oportú, cau pel seu propi pes, perquè, com recorda Cingolani, són les corts les qui han reduït la monarquia a un dèficit crònic i són les ciutats les qui han sortit guanyant amb l'alienació del patrimoni reial. Les corrupteles que les ciutats imputen als cerials són certes, però són alhora l'únic mitjà que permetia el sosteniment de l'activitat normal de la cort i, cal no oblidar-ho, el tren de vida dels càrrecs més alts. Però les grans paraules -conspiració, traïció- són buides, i la sentència absolutòria de Martí I se les emporta d'una revolada.

Cingolani conclou que ni la camarilla era totpoderosa, ni les ciutats eren innocents, ni la majoria de les acusacions eren veritat, ni Bernat Metge no va estar a la presó, ni les profecies que hi ha a *Lo Somni* són altra cosa que prediccions 'post eventum'. *Lo Somni* no és l'autojustificació del secretari desnonat ni té altres finalitats pràctiques. És i s'ha de prendre com una obra literària de dalt a baix, i prou. En tot cas, Cingolani admet que si Metge justifica quelcom en la seva obra són les figures dels reis Joan i Martí, i des d'aquest punt de vista s'arreglera amb la política reial, combatuda per les ciutats amb expedients sense base sòlida. Ara bé, aquest singular monarquisme té a veure amb l'actitud literària d'imitació de les fonts clàssiques i classicitzants (Valeri Màxim, Petrarca, Boccaccio), de manera que les referències a l'actualitat política contemporània adquireixen en *Lo Somni* «un sentit primerament literari, del tot coherent amb les intencions generals del diàleg» (125).

L'estudi de les relacions entre *Lo Somni*, d'una banda, i Ciceró i Petrarca, de l'altra, és a parer nostre un dels millors capítols del llibre de Cingolani perquè ha ampliat considerablement el camp d'aquestes relacions literàries. Per començar, les estén a d'altres obres de Metge, com és ara la traducció de *Walter i Griselda*; d'altra banda, subratlla la pregona influència estructural del *Secretum* en *Lo Somni* i aporta una nova font petrarquesca per a l'inici de l'*Apologia (Familiares, XV, 3, i potser III, 18)*. Cingolani dona un esbós molt viu de la influència de Petrarca sobre Metge; és una influència creixent, la clau de la mutació que sofreix Bernat com a escriptor en relació amb els

seus contemporanis, i ja no diguem amb els seus col·legues de la Cancelleria. Amb una honestetat que l'honora, Cingolani reconeix que es fa molt difícil de dir si és Ciceró qui ha dut Metge a Petrarca o és aquest qui l'ha encaminat cap al romà. Com sigui, tant Petrarca com Ciceró saturen *Lo Somni*. És ben cert que també hi ha moltes altres presències, i Cingolani estableix, per primera vegada, una jerarquia de fonts de *Lo Somni*: estructurals (Ciceró, Gregori el Gran, Boeci, Petrarca, Boccaccio, Valeri Màxim, Sèneca, Dante i Virgili), erudites (Cassiodor, Isidor, Joan de Balbis, Pierre le Mangeur), psicològiques (*Somnium Scipionis* de Ciceró, *Secretum* de Petrarca, *Corbaccio* de Boccaccio), de referència (Boeci, Petrarca, Boccaccio), de pensament (Ciceró: *Tusculanae Disputationes*, *Cato maior sive de senectute*, *De natura deorum*; Petrarca: *Familiares* i *Secretum*). Però no es tracta, ni de bon tros, d'una conjunció aleatòria: «*Lo Somni* és un text construït a partir d'unes tradicions i que pretén situar-se en aquestes tradicions: les qüestions i els dubtes plantejats per Bernat, tot i ésser ,nous' per a ell, són ben antics i és, doncs, a aquesta tradició que recorre per analitzar-los i per estructurar la seva obra... Tota qüestió i tota resposta ja pertanyien a la tradició i, per tant, així, la novetat consistiria en la selecció de texts i en el muntatge d'aquests per a formar un nou text que, amb aquesta forma, no existia, i també en haver dut a terme aquesta operació literària en el context cultural de la corona d'Aragó de les acaballes del segle XIV» (142). Bernat Metge, doncs, s'insereix en la gran tradició literària que el precedeix amb una viva consciència d'ésser un escriptor d'aquesta tradició, com l'havia expressada el Dant en la *Commedia*, com ho féu Petrarca en la seva fabulosa i fabulada aventura literària, com s'esdevé en els grans escriptors d'abans de la impremta.

Ara bé, en aquesta caracterització de Metge com a gran escriptor, Cingolani anota una limitació: Metge no és tan complex com Petrarca, un dels seus models italians. I altres limitacions, que li vindrien de la feblesa del nervi intel·lectual de l'ambient on es va moure. A llibre llegit, aquesta limitació resulta relativa. L'estudi de com Metge utilitza i recompon els materials en què s'inspira -la gran tradició- més aviat impel·leix Cingolani a concloure que Bernat Metge intentà un gran ,tour de force': primerament s'insereix en la gran tradició estètica i de pensament occidental, reinserint-se ell mateix dins aquesta tradició mitjançant l'artifici literari. En segon lloc reflexiona des del punt de vista ètic i estètic sobre sistemes i maneres de pensar i de creure, sospesant-ne els punts forts i les debilitats, amb un discurs molt diversificat i des d'un punt de vista laic, en gran part ofert per les fonts ciceronianes i amb una inclinació cap al «dubte com a opció personal no del tot formulada i racionalitzada» (272). Allà on Bernat no arriba a donar la talla és en el desconsol final, quan els dubtes i les qüestions queden sobre la taula, perquè Bernat no pot formular la regla de llur unificació. Les instàncies clàssiques -laiques- i cristianes, els patrons ètics clàssics i/o cristians i altres instàncies més personals i humanes, com és ara l'amor, són d'unificació impossible. Davant el fet, en comptes d'acceptar-lo en tota la seva complexitat i en comptes d'erigir-lo en norma d'una vida moral que se sap moure a diferents nivells i entre registres diferents, Bernat deixa en suspens el diàleg.

Seria va per part nostra voler entrar en detalls, sobretot en no disposar encara de la nova edició de *Lo Somni*. Temps hi haurà de fer-ho, perquè el llibre de Cingolani exigirà més d'una lectura. Moltes afirmacions seves, per ara irrefutables perquè es basen en la manca de coneixements específics de situacions concretes -els ,studia humanitatis' en els ambients curials catalanoaragonesos i les influències italianes [i quines] que s'hi poden detectar- i de figures -lògics, teòlegs, moralistes, escriptors tan rigorosament inèdits com Eiximenis-, atrauran l'atenció dels lectors i seran objecte de discussió i d'aportacions críticament necessàries. Ens limitarem a insinuar que en el camp de l'*ars dictaminis* hom no ha dreçat encara un inventari complet de manuscrits dels segles XIV i XV relacionats amb aquesta matèria que van circular per Catalunya i que podrien oferir pistes segures per a entendre quines teories retòriques van tenir vigència en els ambients cancellerescos. A títol d'exemple, escau de recordar aquí que el manuscrit 7-3-17 de la Biblioteca Capitular y Colombina de Sevilla, on hi ha la correspondència entre els *dictatores* Bartomeu Sirvent i Pere Guitard, evocada més d'un cop en el llibre de Cingolani, conté la *Practica epistolandi variis* de Llorenç d'Aquileia, la *Rethorica* de Joan de Sicília, «a *Rethorica Tullii compilata*», fragments en llatí de l'*Hercules furens* de Sèneca, fragments de Boccaccio i Petrarca, a més d'altres peces de tipus retòric. I encara, des d'un punt estrictament filosòfic, caldria aprofundir si l'escepticisme de bona jeia mediciana no caldria relacionar-lo també amb l'evolució de la filosofia durant el segle XIV, quan

la reacció antiaristotèlica i un cert retorn a Agustí van acabar derivant cap a la relativització de les facultats humanes de conèixer i la crítica de les posicions dogmàtiques. És evident que en un tal context l'emergència de l'academicisme ciceronià hi anava com l'anell al dit.

A part, doncs, de les remarques sempre possibles a propòsit de tota investigació seriosa, l'encert de l'obra de Cingolani rau en el fet que ha retocat a fons tots els punts essencials que havien de confluïr en una nova manera de veure Metge i la seva obra cabdal. En primer lloc, Metge ha estat observat des de lluny, a partir de la tradició trescentista italiana, i l'exercici ha donat resultats falaguers. Perquè, i en segon lloc, a partir d'ara el nostre millor prosista medieval resulta molt més ben definit en relació als seus models estètics i ideològics (Ciceró, Petrarca). En tercer lloc, Cingolani assenyala amb molta concreció allò que a parer seu no va conèixer o no va copsar Metge de la tradició d'on mamava: les limitacions. Finalment, en ésser reintegrat a la cultura del seu temps com una gran figura literària europea, Metge ha rebut una justícia que mai fins ara no li havia estat feta. Per desconeixement o per infravaloració. I això ja no podrà passar mai més.

El lector veurà pel seu compte si el llibre de Cingolani no és decisiu.

Jaume de Puig i Oliver

Missale Vicense 1496. Edició facsimilar reduïda. A cura de Francesc Xavier ALTÉS I AGUILÓ (Biblioteca Litúrgica Catalana, 3), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2001, 790 pp.

La Societat Catalana d'Estudis Litúrgics, filial de l'Institut d'Estudis Catalans, ultra l'anuari «Miscel·lània Litúrgica Catalana», publica una col·lecció de volums de tema monogràfic intitulada «Biblioteca Litúrgica Catalana», de la qual el volum que ens ocupa és el núm. 3.

El *Missale Vicense* fou imprès el 1496 damunt 316 folis de paper de 298 x 212 mm a doble columna de 34 línies; se'n conserva un únic exemplar a l'Arxiu Capitular de Vic, procedent de l'antiga biblioteca del canonge Jaume Ripoll; només el *Canon Missae*, encapçalat per una representació del Sant Crist (262 x 166), té pàgines de quinze línies de tota l'amplària de pàgina. Les caplletres són abundants, però poc vistoses. Les que enceten el text d'un formulari de missa són lleugerament més grans; les inicials de textos litúrgics o bíblics són simplement en color.

La notació musical és escassa i presentada a doble columna. Hi ha cinc tons del *Gloria* i tres del *Credo*; també hi ha els prefacis de Nadal, Epifania, Pasqua, Ascensió, Pentecosta, Apòstols, Santa Trinitat, Santa Maria i el ferial de la Creu. A continuació, els anteriors són repetits i presentats amb música més senzilla per a les celebracions feriales, intitulats d'aquesta manera: *Prefacio ferialis et omnes sequentes. Prefacio in Natale Domini modo feriali*, i així tota la resta. La notació és quadrada sobre quatre ratlles.

El *Missal de Vic* en la seva edició del 1496 és també conegut amb el nom del bisbe Joan de Peralta. Fou estampat pel cèlebre impressor Joan Rosenbach i pel seu company Joan Luschner. Tal com fa notar l'estudi preliminar del dr. F. X. Altés, l'edició es beneficia del qui era considerat l'impressor per excel·lència de llibres litúrgics a Catalunya. És el més antic missal imprès de les diòcesis catalanes, que ha pervingut sencer, encara que no sigui el primer en l'ordre cronològic i aquest detall ja justifica l'edició que presentem.

Pel que fa als orígens i al contingut del missal, és evident que es tracta d'un llibre de les misses pensat i fet per a la diòcesi de Vic, que, segons que sembla, estigué en ús durant bona part de la primera meitat del segle XVI. Com a tal reflecteix els costums i les particularitats del bisbat vigatà. Francesc X. Altés creu que representa el darrer estadi del model de missal diocesà de Vic compilat durant la segona meitat del segle XIII d'acord amb un costumari catedralici fixat durant el primer quart de segle.

Els primers folis contenen el calendari litúrgic; segueixen les benediccions de l'aigua i del pa de caritat. El cicle del temporal comença amb el primer diumenge d'Advent i s'acaba amb el diumenge vint-i-quatrè, 'post Trinitatem'. Aquesta sèrie reflecteix la tradició gregoriana adriana amb molt poques excepcions i l'anàlisi que l'editor en fa condueix a un coneixement detallat de les principals fonts litúrgiques, en les quals el *Missal* s'inspirà. I l'estudi comparatiu al qual sot-

met el santoral facilita el descobriment de les diferències del *Missal de Vic* en comparació amb les seves fonts més immediates, en particular amb les de l'àmbit català, i acaba amb una anàlisi pròpia del santoral del bisbat i de la ciutat de Vic. És un estudi particular de cada un d'ells. La part final del missal vigatà conté el comú dels sants, i les misses votives, de difunts i els rituals.

Essent una edició facsimilar, en les pàgines 54-60 el responsable de la mateixa reproduceix models de folis amb característiques que permeten d'apreciar un seguit de detalls especials, gràcies a la varietat que presenta la selecció: hom hi pot veure un full de calendari del principi de l'obra, el magnífic foli on comencen les misses del temporal, emmarcat dins una orla molt treballada, una pàgina musicada, la pàgina amb el *Te igitur* del *Cànon*, i la missa de Sant Esteve: són reproduccions que atansen més a l'original, atès que són reproduïdes amb el color de les tintes originals de l'incunable. La reproducció que ofereix el nostre volum és a una sola tinta i de fàcil lectura, gràcies al grau de conservació de l'original. Això no obstant, pel major o menor relleu de la lletra impresa, s'endevina el color vermell dels títols de cada formulari i el de les lletres inicials de les peces litúrgiques o bíbliques. Les pàgines 94-729 contenen la reproducció íntegra d'aquell missal incunable.

En les primeres noranta-quatre pàgines, l'editor Francesc Xavier Altés resumeix la història, les vicissituds i peculiaritats del dit missal, a base de les fonts documentals i la bibliografia recordades al començament.

Aquesta edició s'acaba amb índexs; el primer aplega tots els íncipits d'oracions, antífones i peces musicals; el segon és hagiogràfic; el terç és dedicat al propi dels sants i a les misses votives.

El dr. Francesc Xavier Altés, la Societat Catalana d'Estudis Litúrgics i l'Institut d'Estudis Catalans mereixen tota la gratitud per haver posat a les mans dels estudiosos un autèntic 'monumentum' de la litúrgia catalana i en particular vigatana anterior al Concili de Trento, acompanyat d'un consciencios estudi que en facilita la comprensió, valoració i utilització. Grans i sentides gràcies!

Joan Bellavista

Eulàlia DURAN (dir.), *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620). Volum I. Barcelona: Arxiu Històric i Biblioteca de Catalunya*, Compilació a cura de M. del Mar BATLLE, Eulàlia MIRALLES, Maria TOLDRÀ i Joan TRES (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, L), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1998, 391 pp.

Eulàlia DURAN (dir.), *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620). Volum II.1: Barcelona: Biblioteca Pública Episcopal i Biblioteca de la Universitat*, Compilació a cura d'Eulàlia MIRALLES i Maria TOLDRÀ (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, LV), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2000, 411 pp.

Eulàlia DURAN (dir.), *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620). Volum II.2: Barcelona: Biblioteca de la Universitat*, Compilació a cura d'Eulàlia MIRALLES i Maria TOLDRÀ (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, LVIII), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2001 [2002], 384 pp.

Sens dubte els avatars històrics del país han condicionat l'estudi de la cultura pròpia, i, dintre d'ella, de la literatura antiga. I si bé la recerca en literatura medieval ja podem dir que es troba normalitzada, quant a la moderna encara arrosseguem un dèficit notable, fruit de prejudicis i interessos d'altres èpoques de què altres països s'han desempallegat fa molt temps, i que entre nosaltres han entorpit fins fa poc l'accés plenament normalitzat a aquest dilatat segment de la nostra cultura literària. La manca d'eines de recerca bàsica, d'infraestructures fonamentals (en el sentit literal, de fonament) és una prova del retard. I els volums que ara ressenyo, sortosament, són una mostra que viatgem cap a la normalització. En la recerca en història literària antiga, aquestes eines —prèvies a qualsevol recerca parcial o global que no vulgui envellir en pocs dies o abocar-se a la inexactitud—, són els repertoris de manuscrits i d'edicions. El pas següent són les edicions rigoroses de les obres. Finalment, la recerca ha de recórrer a instruments de doble funció

(difusió de la recerca dels investigadors / consulta per a emprendre noves recerques) com són els repertoris bibliogràfics d'estudis i edicions sobre literatura catalana antiga d'actualització permanent (com les seccions bibliogràfiques anyals de l'«Arxiu de Textos Catalans Antics» o la part catalana del «Boletín Bibliográfico de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval», a càrrec de Lola Badia, i «Qiern. Repertori bibliogràfic biennal de literatura i llengua catalanes de l'edat mitjana i l'edat moderna»). Només amb aquests materials a plena disposició es poden afrontar amb una certa garantia altres dels productes bàsics, ara adreçats especialment a la docència, com poden ésser diccionaris d'escriptors i d'obres literàries, repertoris biobibliogràfics, i obres de síntesi històrica i assaigs de periodització (manuais universitaris, etc.). Després, hom pot deixar camp lliure a l'hermenèutica i als estudis aprofundits sota qualsevol perspectiva amb la garantia que treballaran sobre terreny sòlid. Ara per ara, però, gran part d'aquella plataforma bàsica, de recerca i difusió, és encara per fer, tot i que a poc a poc hi anem posant remei.

Quant al cas concret dels repertoris generals de manuscrits com el que tractem hi ha només un precedent equiparable: és el cas del *Repertori de manuscrits catalans* encetat als anys 20 del segle passat per Pere Bohigas. Però la guerra i la postguerra esguerraren la continuïtat del projecte, després d'haver repertoriat els manuscrits catalans (fins al XVIII) de biblioteques parisenques i angleses. Els materials (cedularis, etc.) elaborats per Bohigas (veg. *Sobre manuscrits i biblioteques*, Barcelona, 1985) són avui a la BC però no se n'ha fet la publicació. Més específic, i limitat en el temps —però que sí va veure la impremta—, va ser el *Repertori de l'antiga literatura catalana. La poesia, Vol. 1*, de Jaume Massó i Torrents (Barcelona, Alpha, 1932), que només recull manuscrits poètics medievals. Hi ha repertoris de característiques més parcials, per fons (el de F. Miquel Rosell per a la BUB, el de Massó-Rubió per a la BC, el d'Alexandre Olivar per a la Biblioteca de Montserrat, el *Catálogo de los manuscritos catalanes de la Biblioteca Nacional* de J. Domínguez Bordona, el *Catálogo de los manuscritos catalanes, valencianos, gallegos y portugueses de la Biblioteca de El Escorial* de Julián Zarco Cuevas, el *Catálogo de los manuscritos existentes en la Biblioteca Universitaria de Valencia* de Marcelino Gutiérrez del Caño, etc.), per esmentar només els més coneguts i importants) o per matèries (com els dos volums dedicats a *Els manuscrits lul·lians medievals de la «Bayerische Staatsbibliothek» de Munic*, de Josep Perarnau, o el *Catàleg de manuscrits de teatre en català a l'Institut del Teatre* d'Anna Vázquez, o els *Manuscrits eimericians de la Biblioteca Capitular i Colombina de Sevilla*, de Jaume de Puig i Oliver, posem per cas). Faig menció de catàlegs i repertoris impresos al segle XX, només.

* * *

El projecte al qual pertanyen els volums que ressenyo té un precedent directe, iniciat al voltant de 1980 —però ràpidament avortat—, amb una vocació cronològica més àmplia. Un equip integrat per August Bover, Eulàlia Duran i Albert Rossich, coordinat per Joaquim Molas, pretenia repertoriar els manuscrits, fonamentalment literaris, de tota l'edat moderna. Dificultats diverses, la més important de les quals va ser l'estroncament del suport financer al cap de poc d'haver començat, van fer que el projecte se n'anés en orris en una fase incipient. Sortosament, un sector d'aquell grup inicial ha decidit reprendre el projecte. Però hi fa una restricció cronològica dràstica: només descriurà els manuscrits del període 1474-1620. La primera data es justifica per la coincidència entre la immediata postguerra al Principat i els inicis de la implantació de la impremta a la Corona catalanoaragonesa; la segona, perquè implica l'inici de la producció de Vicent Garcia i, per tant, l'entrada dels nous models barrocs, alhora que permet encara recollir la producció escrita d'autors nascuts a la dècada dels setanta del Cinccents. És a dir: repertoria els manuscrits que s'inclouen en el que enteníem per època del renaixement, en un sentit molt ampli. En definitiva: selecciona obres escrites o copiades en el període, però també còpies posteriors (fins a mitjan XIX) d'obres produïdes entre 1474-1620. Aquestes consideracions, òbviament, són opinables. Tanmateix no hi guanyaríem pas gaire si proposàvem altres opcions, no exemptes tampoc d'arbitrarietat. No hem d'oblidar les dificultats que comporta confinar aquesta mena de materials dins qualsevol delimitació cronològica, perquè només de forma excepcional són explícitament datats, i sovint són molt difícils de datar. Potser el més gran handicap del *Repertori* rau en el fet que es repertoria només un període limitat —uns cent cinquanta anys— de l'edat moderna. Sóc

sabedor que un projecte de l'envergadura que reclama inventariar els manuscrits facturats al país durant més de tres-cents cinquanta anys, no entrava dins dels horitzonts i possibilitats materials i humanes de l'equip concret que l'ha emprès. També sóc conscient que si s'havia d'esperar a reprendre el projecte ampli abandonat a poc de començar a principi dels vuitanta, segur que trigariem encara molt a tenir-ho. Però és manifest que l'opció del present *Repertori* trosseja gran part dels manuscrits i fa que, qualsevol que es plantegi la continuïtat de l'obra per a èpoques posteriors, ben sovint haurà de tornar a fragmentar els mateixos manuscrits, tot seleccionant peces excloses en aquest; el resultat serà que l'usuari d'una obra com aquesta haurà d'anar saltant d'un lloc a l'altre per mirar de conjuntar materials descrits de manera dispersa. Així doncs, si per una part hem de felicitar la Dra. Duran per haver posat mans a part de l'obra, per l'altra no puc deixar d'experimentar una certa recança perquè quedarà —aneu a saber durant quants anys— una feïna colossal encara per fer: repertoriar els manuscrits catalans entre 1620 i mitjan segle XIX, amb els condicionaments que he expressat. Una oportunitat desaproveïda de fer una obra de conjunt. Una més.

Insisteixo que aquesta reflexió no afecta la tasca concreta que és responsabilitat de la Dra. Duran. Continuem. A aquesta limitació temporal, el *Repertori de manuscrits catalans* n'afegeix una de 'gènere': se seleccionen obres literàries, historiogràfiques, filosòfiques, científiques, religioses, jurídiques i epistolares «d'interès cultural», terme d'operativitat molt subjectiva, afegiria jo; es bandegen expressament «les obres que són fruit directe d'una activitat administrativa o legislativa, com actes de corts, processos, furs, i també els textos litúrgics i els cançoners musicals», així com també els «reculls d'arbres de llinatges», per tal com aquestes menes de textos comporten una «problemàtica específica pròpia», com diu Eulàlia Duran a la *Presentació*. Les restriccions són molt importants i, en algun cas, no compartibles fàcilment. En tot cas, dins de la necessària delimitació del vast corpus de textos escrits, potser hauria estat encertat haver-se atrevit a incloure els cançoners musicals, pel que tenen de vinculació amb l'activitat literària, pel que signifiquen d'«emergència» de la lírica oral en l'escrit; a més, no n'hi ha en nombre ingent, alhora que per tractar-ne l'especificitat, es podria haver comptat amb l'assessorament d'un musicòleg especialitzat en l'època.

Restava una última qüestió per debatre a l'hora de decidir quins textos s'inclouen i quins s'exclouen: el mot 'catalans' del títol. El *Repertori* entén per textos manuscrits catalans, amb un criteri de 'catalanitat' que —per a l'època— comparteixo plenament, tots aquells escrits en qualsevol llengua vulgar o sàvia «sempre que l'autor, el copista o l'obra pertanyin a l'àmbit català o hi estiguin vinculats explícitament», amplitud lingüística que casa perfectament amb les coordenades reals en què es mogué la cultura literària catalana moderna.

* * *

Cada volum apareix encapçalat per una «Presentació» de la directora, Eulàlia Duran, on explica els objectius i criteris generals de l'obra, i on especifica aspectes concrets del volum en qüestió. A continuació figura una taula d'abreviatures i la descripció dels manuscrits pròpiament dita. El *Repertori* descriu els manuscrits per fons. L'apartat dedicat a cada fons conté una sintètica notícia històrica, la llista dels manuscrits seleccionats i la descripció de cadascun, seguint l'ordenació pròpia del fons. Com es pot observar pels títols, el volum I conté la descripció dels fons manuscrits segons el criteri de selecció establert pel *Repertori*, de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona i de la Biblioteca de Catalunya; al volum II.1 hi ha buidat el fons corresponent de la Biblioteca Pública Episcopal de Barcelona i aproximadament la meitat del de la Biblioteca Universitària de Barcelona; finalment, el volum II.2 conté la descripció de la resta del fons de la BUB.

Cada volum es clou amb l'apartat bibliogràfic i un índex onomàstic i d'obres anònimes, excepte II.1 perquè l'índex corresponent al conjunt del volum II apareix al segon tom, el II.2.

L'apartat específic de descripció dels manuscrits de cada fons respon a un format estàndard amb diverses seccions: identificació del manuscrit, descripció externa, descripció interna —és a dir, desglossament del contingut en funció dels criteris de selecció esmentats—, bibliografia i un apartat d'observacions que conté informacions diverses.

Convé fer diverses remarques sobre alguns aspectes d'aquesta distribució. Quant a la descripció dels textos continguts en un manuscrit concret, s'ha decidit de fer-la més minuciosa si es tractava de textos en llengua catalana que no pas si eren textos en altres llengües. La bibliografia dóna compte d'edicions recents –i si no n'hi ha, de les antigues– de cada text descrit, inclou referències que aporten dades sobre el manuscrit en qüestió i bibliografia sobre l'autor i el text descrit; és un apartat fet amb gran exhaustivitat i és d'enorme utilitat per als usuaris del *Repertori*. També és un encert l'apartat final, el d'observacions, perquè ofereix dades d'ordre molt divers però ben seleccionades, que aporten valuosa informació col·lateral a la descripció del manuscrit i dels seus textos.

La continuïtat del *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)* en propers volums respondrà a una distribució aproximadament com aquesta: el volum III (en un o dos toms, encara està per veure) recollirà els manuscrits de la resta de fons de la ciutat de Barcelona; el IV, els fons de fora de la ciutat de Barcelona; finalment, el volum V donarà compte dels manuscrits conservats en fons de fora del Principat, tant de l'Estat espanyol com d'altres països.

* * *

Gosaria dir que una obra d'aquestes característiques té molta més transcendència per a la història de la nostra cultura que eines semblants per a la d'altres països veïns. M'explico. Per tal com gran part de la cultura escrita en la nostra llengua (literatura, història...) tingué un accés limitat i interferit a l'univers de l'imprès, conèixer a fons els materials dispersos que romangueren manuscrits és fonamental per fer-nos una idea més real del desenvolupament cultural de l'època. No és el cas de cultures amb llengües majoritàries, amb un accés progressiu a les premses sense interferències significatives d'altres llengües vulgars, on els fons manuscrits són més aviat un complement a les edicions impreses o una font de materials culturals força més secundària. En la producció i difusió de la cultura escrita en llengua catalana, el manuscrit tingué, sens dubte, molta més importància que no pas l'imprès. D'altra banda, és ben coneguda la labilitat d'aquest suport escrit, amb exemplars únics o molt poques còpies dels textos, al costat dels centenars d'exemplars dels textos impresos. D'aquí que avui conservem un testimoniatge molt minoritari respecte del que degué ésser la circulació cultural escrita real. Si més no, força menor que el de les cultures que tingueren l'imprès com a vehicle principal de difusió cultural.

Més que amb cap altra tasca, doncs, penso que uns materials com aquests permetran rebatre sense més discursos tota apreciació rutinària i desinformada que vol veure el període modern com un desert cultural. No cal dir que l'ampliació del repertori a la resta del XVII i tot el XVIII (entès en un sentit ampli, fins al triomf del romanticisme), que –pel que conec– donarà pla més feina que el buidatge de l'època que abasta el present *Repertori* (pensar només en el gran nombre de prèdiques conservades en manuscrits del XVIII en les biblioteques catalanes fa venir mareig), oferirà una panoràmica molt més completa de la nostra cultura literària en el passat.

L'execució d'una tasca com aquesta aporta, de més a més, un seguit de notícies valuoses immediates: la descoberta d'obres ignotes, l'aflorent de còpies desconegudes, de vegades anteriors a altres donades per 'canòniques', d'atribucions d'obres fins ara anònimes, etc. Remeto a la pàgina 9 del primer dels volums i a les pàgines 7-8 del II.1, dins les respectives *Presentació* que fa Eulàlia Duran per algunes d'aquestes descobertes importants.

Òbviament, només qui no té una idea, ni que sigui aproximada, de la feina i complexitat que comporta un projecte com el que aquests volums inicien, de la tasca ingrata i sovint poc emocionant d'aquesta mena de treballs, pot atrevir-se a fer crítiques demolidores. A menys que tot plegat fos un desastre. No és gens el cas. Ni podia ser-ho, per les persones que hi han treballat ni per la institució que ha donat aixopluc a la publicació. Seria molt poc honest per la meua part si em posava a buscar amb lupa les errades, incoherències o oblits que, inevitablement, s'escolen en una obra d'aquesta envergadura, en comptes de saludar la iniciativa com es mereix. Com es mereix la cultura literària catalana moderna. Me'n guardaré bé prou de fer-ho. En tot cas, i donat que em consta que la voluntat dels qui hi treballen és anar modificant i millorant, a mesura que l'obra avanci, aquells aspectes que han vist que eren millorables, em permetré d'apuntar un parell o tres de qüestions que crec modestament que poden millorar alguna faceta de l'obra. Les investigado-

res mateixes han posat en pràctica aquella divisa, havent incorporat canvis fruit de la pràctica mateixa o bé de crítiques constructives i consells de l'entorn del projecte. Vegem-ne dues mostres. En el volum II.1, a la «Presentació», Eulàlia Duran anuncia alguna modificació en els criteris respecte del volum I que avancen en la millora del *Repertori*. Per exemple, s'ha optat per fer una descripció més detallada dels sermonaris, havent estat descrit ara cada sermó (amb unes limitacions ben concretes: veg. vol. II.1 pp. 11-12), mentre que en el volum I es feia una descripció molt més general, de tot el sermonari, amb l'íncipit' del primer sermó i l'explicit' del darrer, restant així sense buidar el contingut de l'aplec homilètic, la qual cosa resultava ser una proposta totalment insuficient; la decisió és molt encertada, més que més quan es tracta, com és el cas del volum II, de fons que contenen gran nombre d'aquests textos. Les característiques d'aquests mateixos materials, els sermonaris, ha portat a una segona modificació: el relaxament de l'encotillament cronològic, especialment pel que fa al límit superior (1620), per passar a descriure els sermonaris d'aquesta època de manera completa, independentment de les dates dels sermons.

Bé: apunto, com deia, un parell de comentaris constructius, només perquè em consta que les responsables del projecte s'han compromès —com deia— amb el perfeccionament permanent de la feina així que es va realitzant. Avui, més enllà d'un índex onomàstic i d'obres anònimes (que inclou, a més dels títols, també els primers versos de poesies), tot i que conté alguna referència temàtica, és imprescindible un índex complet de matèries. Sóc conscient de les dificultats i dedicació que requereix un treball d'aquesta índole, però el resultat final d'un projecte d'aquesta envergadura assoliria així uns nivells d'utilitat incontestables.

Encara que d'una importància molt més col·lateral que el punt anterior, també facilitaria la consulta de l'obra que en l'apartat clau i més extens dels volums, el de la descripció dels manuscrits, constés a l'encapçalament de pàgina una referència abreujada al manuscrit corresponent (p.e., 608 BC; 125 BUB).

Una última qüestió està relacionada amb els criteris de transcripció dels textos antics. Aquests han estat regularitzats a través de l'aplicació dels criteris «dels darrers volums de la col·lecció 'Els Nostres Clàssics'». Ara bé: s'hi ha regularitzat un tret ortogràfic que no recordo que aparegui descrit explícitament en els volums de la col·lecció esmentada i que, a més, em fa l'efecte que no és pertinent de fer-ho. Em refereixo a la regularització de la forma ,ñ' en ,ny'. Crec que no es pot defensar que ,ñ' volgués representar a l'edat moderna catalana una abreviatura que puguem desenvolupar avui amb el dígraf ,ny'. En principi, aquesta titlla sobre una lletra era un signe d'abreviació d'una nasal. Més aviat hem de pensar en l'adopció pura i simple de la forma gràfica procedent del castellà per representar el so /ɲ/. Notem que aquesta forma difícilment la trobarem en el català medieval (que usava formes com ,ny', ,yn', ,y'...) i, en canvi, comença a presentar-se en els textos en llengua catalana —sempre en posició intervocàlica— quan els lletrats catalans tenen una certa familiaritat amb la lectura i escriptura del castellà; i això s'esdevé al segle XVI. No la podem regularitzar, doncs, igual com no transcriuríem, segons els criteris esmentats, ,garnacha' per ,garnatxa', posem per cas, mostra també d'una interferència gràfica castellana.

* * *

He començat parlant de les mancances d'eines bàsiques que patim en la recerca en filologia i història de la nostra literatura moderna, que aquest repertori comença a paliar de manera molt eficaç. Hi ha altres projectes equivalents en curs que auguren un futur d'estudis més sòlid. D'una banda, es troba en un estadi avançat d'elaboració un *Repertori de textos teatrals antics en llengua catalana*, treball que inventaria els manuscrits i edicions de teatre antic, fins a 1865, amb informació sobre els testimonis, els textos, les edicions, la bibliografia, etc. Alhora s'ha encetat un projecte de col·lecció d'edicions rigoreses adreçades a un públic universitari i culte en general, un ,corpus mínim' de textos literaris moderns de tots els gèneres en diversos volums. S'ha començat a treballar també en un *Corpus textual de la Catalunya Nord*, que s'ocuparà d'inventariar la producció manuscrita i impresa d'aquell territori. Finalment, es troba en fase de preparació avançada una *Guia crítica de la literatura catalana* per a la literatura del període modern, que aplegarà els estudis més rellevants dels darrers anys, aplec completat amb descripcions actualitzades de l'estat dels estudis, edicions i bibliografia, així com de les mancances. Tots són projectes on intervenen de mane-

ra activa i coordinada investigadors i professors de totes les universitats dels Països Catalans. I només parlo del que conec de més a prop. Sembla, doncs, que hi hem posat fil a l'agulla. Quant a l'inventari de manuscrits... ara només falta fer el mateix per als dos-cents anys llargs següents!

Pep Valsalobre

Joan Baptista ANYÉS, *Obra profana. Apologies. València 1545*. Introducció d'Eulàlia DURAN. Edició del text llatí i traducció catalana de Martí DURAN I MATEU, Barcelona, Universidad Nacional a Distancia – Reial Acadèmia de Bones Lletres [de Barcelona] 2001, 448 pp.

Tres aspectes d'aquest volum que la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona ha estampat i lliurat per al goig d'estudiosos i lectors lletraferits mereixen ser posats en relleu.

N'és el primer el fet mateix de poder tenir en lletra impresa l'obra profana llatina de l'humanista Joan Baptista Anyés. Fou un prevere valencià descendent d'una família genovesa per part de pare, dada que la tercera nota de la 'Introducció' ens mostra amb la forma italiana del cognom, Agnesi, i en justifica la grafia catalanitzada d'Anyés. Aquest primer aspecte, el de la seva publicació, mereix una lloança dedicada a la institució que l'ha feta possible com també, tot cal dir-ho, a la Universitat de Barcelona i a la UNED que hi han participat aportant el seu suport econòmic. Gràcies a aquesta conjunció de voluntats tenim avui la sorprenent obra d'un humanista, el llatí del qual ens permet d'estar en companyia de tots aquells bons llatínistes que en l'Europa renaixentista deixaren el seu perenne llegat al futur.

Dit això, ja el volum a les mans, podem dar-ne una descripció ràpida. Després de la portada i dels crèdits de la pàgina següent, s'obre amb l'Índex (7); la Introducció (9-42); l'arbre genealògic dels ducs de Calàbria, dels comtes d'Oliva i de la família Borja (43); una cronologia dels fets principals de l'època que abraça la vida de l'autor (1480-1553) (44-46). A continuació s'inicia l'edició llatina i catalana confrontada de les obres següents: les tres *Apologies*, pròleg i índex (47-60), dedicatòries i textos generals –que l'editor presenta com a '[Preliminars]'-, (63-76); les dedicatòries de la primera (78-102) i text de la primera *Apologia* (102-222) més una darrera endreça (224-226). Dedicatòries de la segona, una feta pel comte d'Oliva a J. B. Anyés, datada el 23 d'abril de 1542 (228) i, l'altra, de l'autor, sense data, a Mencía de Mendoza (228-230), text de la segona *Apologia* (230-248). Dedicatòria de la tercera *Apologia* (250) i text (252-266); text del comte d'Oliva a Anyés (266-268) i d'aquest a aquell (268-270) i ampliació, 'scolis' del text (270-332). Sota l'epígraf general de 'vària' s'apleguen una obra en defensa dels neòfits agarens (335-356); una elegia –no dues si considerem els dístics de la intercessió demanada al comte d'Oliva com a part inicial– dedicada a l'arquebisbe de València, Jordi d'Àustria (358-362); el *Col·loqui de Pasquí i Gonari* amb dedicatòria inicial (364-366), una elegia intercalada (366-370), una segona dedicatòria doble (370-372) i el text (372-384). Finalment, un conjunt de quinze elegies a la mort de diversos personatges, com dues a Joan Lluís Vives, una al seu germà, altra a la seva mare i una darrera per a qui tingui por de la mort (386-412). El volum es clou amb l'apèndix de les 'marginalia' del text d'Anyés en versió llatina i catalana i indicació del foli (417-431) més l'índex de noms de persones i famílies, mitològics i històrics i topònims (433-448). Arrodoneixen el volum tres il·lustracions, dos retrats de J. B. Anyés fets per Joan de Joanes (11 i 19) i la portada de l'edició d'aquestes *Apologies* empremtades a València el 1543 (23).

El segon aspecte d'aquest volum correspon a la seva 'Introducció' i, parlant d'ella, ho farem de l'ànima que ha empès aquesta edició. Tenim a les mans un altre dels fruits madurs que pacientment i sàvia ens dona la Dra. Eulàlia Duran des del mestratge i guiatge de la Càtedra de Literatura Moderna de la Universitat de Barcelona. D'ella són les trenta-una pàgines introductòries en les quals resumeix el que avui coneixem de l'humanista valencià; de les seves relacions socials; del gruix de la seva producció inserida «amb més o menys fortuna en les característiques de l'humanisme català, tan lligat a l'humanisme napolità» (9). I ens recorda quin és el valor d'aquesta nostra tradició que, «a diferència de l'humanisme florentí i, en general, del nord d'Itàlia, interessat primordialment a l'estudi filològic dels textos clàssics (depuració dels textos,

edició crítica d'aquests i comentaris), el napolitanocatalà es decantava més per la imitació literària clàssica en poesia neollatina, per la història, per la filosofia i per la teologia» (9). Amb claredat emmarca l'obra d'Anyés; dedica unes línies al contingut de l'obra religiosa en llatí, única encara inèdita, i ens memora que la catalana ja fou editada per Max Cahner (M. CAHNER, *Joan Baptista Anyes. Obra catalana*, Barcelona, Curial, 1987). Comento, ara, la grafia diversa del cognom de l'autor, l'estampada en aquesta edició de la seva obra catalana i la del volum que comentem: Anyes i Anyés. Si l'arrel és la llengua italiana, bé podríem considerar una ,e' oberta i obtindríem Anyès i un mot oxíton a partir del paroxíton ,Agnesi'. Però amb encert s'ha optat per adaptar des de l'ètim llatí, del qual i ja d'antic tenim ,anyell' amb una ,e' tancada.

El gruix de la ,Introducció' se l'emporta la descripció de l'original imprès, del qual es coneixen tres exemplars, amb una esquematització del seu contingut atesa la complexitat i varietat de tot el que hi aplegà Anyés. Aquesta ocupa quasi tres pàgines, ens assabenta dels folis que cada obra omple amb les seves corresponents dedicatòries i seccions, els fragments que són en vers i els de prosa, els originals d'Anyés i alguna part que és del comte d'Oliva, el qual hi té «un paper important i no només com a mecenes de la publicació de l'obra sinó també com a coautor d'aquesta» (27); i les dates de composició quan hi són conegudes. La part central és la contextualització històrica i interpretació un cop dilucidada la data de la seva composició i compilació. Aquesta darre- ra és la de l'any 1542, just abans de la d'estampació el 1543, però que un follet (o qui o què?) alterà en la portada i en la coberta del volum. És possible que a més d'un lector passi desapercebuda l'errada: entre mans tindrà un llibre on al títol es llegeix «València 1545» i en la pàgina 23 contemplarà reproduïda la portada original amb un «Valentiae [...] 1543»...

Constitueixen la primera part del volum les tres *Apologies* que «tenen una unitat temàtica, les Germanies» (32). No cal dir que la professora Eulàlia Duran desgrana, per al lector, el valor històric d'aquests textos que «són una de les fonts primeres per al coneixement dels fets de la guerra» (31). I ens en fa saber la intenció amb aquest paràgraf: «[...] tot i que les dues primeres *Apologies* estan dedicades de ple a elogiar l'actuació dels nobles valencians i, de manera especial, el Marquès de Cenete, pare de la nova duquessa de Calàbria, la tercera és més complexa, perquè defensa els dos bàndols i es decanta —cosa insòlita en aquests tipus d'escrits— per la raó del bàndol agermanat» (34). En efecte, la tercera és un somni que té Anyés durant el qual les aus —això és: els agermanats— es queixen dels caçadors —és a dir: els nobles— i ho fan a través del discurs del corb a fi i efecte que intercedeixi davant del comte d'Oliva; aquest respon en defensa dels caçadors; replica Anyés, però la discussió fineix amb l'acceptació del punt de vista del Comte, això és, perden els agermanats i l'*Apologia* es converteix en una recerca etimològica del nom de les aus. I el resultat és, també, un aplec de citacions clàssiques amb errors, confusions i repeticions (trencacolls per a l'interpretador i el traductor) juntament amb la intenció de fons: emprar una falla entorn dels agermanats; i de torna se'ns dona un testimoni de la denominació popular dels ocells que en alguns casos és encara viva avui. Estudiades les *Apologies*, E. Duran presenta la resta de l'obra que conté un poema en defensa dels neòfits agarencs, el col·loqui de l'estàtua romana Pasquí i la valenciana Gonari per distreure el dolor que produí en els ducs de Calàbria la mort d'una germana d'ell. Tot i la seva temàtica festiva i irònica, aquest col·loqui cal considerar-lo una obra més del conjunt de poemes que constitueixen la tercera part del volum: una elegia consolatòria en la malaltia de l'arquebisbe de València, Jordi d'Àustria, dotze poemes fúnebres, un de dedicat al propi aniversari i dos en memòria elogiosa de Lluís Vives. La *Introducció* es clou amb els criteris d'edició.

El tercer aspecte, evidentment, és la traducció feta per Martí Duran i Mateu. Cal dir-ne la part bona i la mala. És aquella la gosadia d'haver-se mesurat amb uns dístics i una prosa humanístics no gens exempts de dificultats, de les quals ha eixit, globalment, airós. Aquesta, l'explanaré per triple raó: donar un cop de mà al traductor qui, com jo i no pas tant, s'erra —errem—, i si un crític ens diu el relatiu encert que gastem en els nostres treballs podem evitar l'envaniment i aprendre'n més per a demà; per alertar dels mancaments que en una segona edició serà possible d'esmenar; i per fer de crític objectiu tant com pugui i així realçar amb aquesta balança de la part mala la lloança de la bona.

Vegem uns exemples que es podrien classificar com a imprecisió de traducció lèxica. A (60) el text llatí ens dona aquest conjunt de mots en les seves tretze línies: ,dominam' ,dominum' ,domino' ,dominum' ,dominae' ,coniugis' ,dominae' i la seva traducció (61) els següents: ,dona'

,don', ,senyor', ,don', ,dona', ,dona', ,senyora', on comprovem que el ,senyor' correspon a un infant i ,senyora' a ,coniugis' quan paral·lelament (a 65 línia 2) ,dominam' es torna a traduir per ,dona' i a 337 els ,dominun', ,domino' dels títols passen a ,don' i a ,micer' respectivament, un cas únic, aquest, si no m'error. Semblantment a (152-153), final del segon paràgraf: ,equites' i ,milites quos pedites et uulgo soldados dicimus' són traduïts per ,cavallers' i ,soldats que anomenem *pedites* i, popularment «soldats», versió que deu voler dir: ,militars que anomenem peons [d'infanteria] i popularment soldats', la qual cosa lligaria amb el ,pede' (de 242, l. 15) traduït per ,infanteria'. Del món guerrer podem passar al religiós i trobarem (270-271, en el fragment de prosa) al costat de Jeroni i d'Agustí, Pares de l'Església, els adjectius: ,dium magnumque', ,diius', ,diius' traduïts com a ,gran i magne', ,sant', ,sant' aplicats, els dos primers, a Jeroni. I si deixem aquests exemples de conjunts de mots per paraules soles, podem esmentar, entre diverses, i fent-nos preguntes, les següents: pot ser correcte, d'acord amb el context, traduir el verb ,ostendere' per ,demostrar' (54-55 l. 2)?; ajustant-se igualment al context, el verb ,proponere' per ,considerar' (92 l. 10)?; ,animus' per ,esperit' en comptes d',ànim' o ,valor' o ,decisió' si ens fixem en els dos mots següents (92 l. 13)? El ,llibre primer de les *Tristies*' és el ,libro primo de *Tristibus*', és a dir, de les [coses] *Tristes* (o *Adverses*) (110 l. 2)? La traducció ,un cop mort' correspon clarament a ,iugulato' (228 l. 4) parlant de l'ajusticiat Vicent Peris? El ,patrio nostro ore' (310 l. 6) esdevé ,la nostra llengua materna', versió prou ajustada a la terminologia d'avui, però potser no tant a la d'Anyés. Hem trobat ,groguenc' per ,albo' (316 l. 8); ,i' per ,atque aeque' (332 l. 11); ,agarens' per ,saracenis' (344 l. 4); ,grege', en un context que et duu a pensar en ,escola' o ,colla', o bé ,secta', es tradueix per ,trujada', mot falsiós, penso, encara que Anyés consideri blasmables els epicuris (en qui pensava?), als quals s'aplica, en els dístics següents (346 l. 16); i un ,suis' passa a ,teus' (346 l. 21). Mereix atenció, també, la traducció següent: ,aurea quis referat domata, quisue domos?' així: ,qui contarà les domata [sic] dorades, qui les cases?' on la paraula remarcada és en els diccionaris ,sostre', ,taginat', ,embigat', i em pregunto si calia crear un cultisme i escriure'l a més com a mot paroxíton i sense concordança de nombre (111 l. 19). El nostre humanista Anyés se'ns presenta en els títols que encapçalen dístics, dedicatòries i altres parts de les seves obres com a sacerdot i amb dos epítets més: ara ,theologus' (66, 72, 98) adés ,theosophus' (64, 80, 96, 224, 228, 230, 253) mentre que la traducció sempre és reduïda a ,teòleg' sense veure'n el criteri. Ja he fet referència al trencacolls que suposa passar a la nostra llengua la part de la tercera *Apologia* dedicada als ocells. Cal tenir present que en aquestes pàgines hi ha una doble concurrència, diguem de dues fonts: J. B. Anyés té un coneixement dels ocells del seu entorn i damunt de l'escriptori la *Història dels animals* d'Aristòtil i la *Història natural* de Plini i pretén conjuminar-ho. A partir d'aquestes dues fonts –i d'altres que ens són detallades a la ,Introducció' (37-39)– la professora E. Duran ha d'afirmar amb tota raó que aquesta aportació d'Anyés no pot «considerar-se rellevant, per tant, per al coneixement de l'ornitologia històrica del País Valencià» (38); no va més enllà d'«una metàfora en el seu hipotètic al·legat en pro dels agermanats» (39). És del tot comprensible, doncs, que la traducció d'aquests escolis ornitològics contingui imprecisions malgrat l'esforç del traductor i l'aportació del professor Joaquim Maluquer, autor de les notes núms. 159-247, i del senyor Abilio Reig Ferrer als quals els responsables del volum agraïen la seva aportació i cal que aquí també consti.

Ben mirat, el resultat d'algunes línies confuses té el seu origen en el mateix text llatí en voler-hi acordar les fonts clàssiques i els coneixements populars d'un valencià del s. XVI. El ball de lletres rodones i cursives no passa de ser una qüestió mecànica. Vegem-ne uns exemples: «quaeris erodius ut doceam sitne ardea Gaza» passa a «demanes que expliqui si l'*erodius* és l'*ardea* de què parla Teodor de Gaza» (270 l. 7); ,busqueretam' (312 l. 5) passa a ,bosquereta'; ,tudon' i ,torquazo' (314 l. 8) a ,tudón' i ,torquazo'; ,coheta' (314 l. 20) a ,cueta'; ,egithus' [sic] (324 l. 9) a ,aegithus'; ,passer solitarius' (324 l. 13) a ,moixó solitari' [sic]; ,mollipicem malacocraneum' (328 l. 17) passa a ,«el de cap tendre i suau' [sic]; etc. És a dir, hi ha, entre mot i mot, una traducció, una simple literalitat, una adaptació ortogràfica? Davant d'aquesta dificultat afegida a la traducció que aquí es comenta, alguna volta sembla haver-se perdut la norma proposada en els criteris d'edició (42) per a les espècies de les fonts clàssiques que no s'han pogut identificar. Potser és així en el cas de ,luer' que passa a ,luer' (330 l. 21) després d'haver afirmat que el mot és el popular de ,ligurinum' traspassat al català com a ,ligurinus' i que, encara, a continuació es concreta amb

aquesta afirmació: «et certe acantis, id est, ligurinus, longe alius est...» que s'ha traduït per: «i certament l'*acantis*, és a dir, el lluer, és molt diferent...». Manca també una certa homogeneïtat de versió en la transcripció de dates: ,Valentiae, Iulii 23, 1542' (72) transcrita: ,A València, vint-i-tres de juliol de 1542'; ,Oliuae, Augusti 17, 1542' (74) transcrita: ,A Oliva, disset d'agost de 1542'; ,Valentiae 6 calendis Martii 1542' (102) transcrita: ,València, 24 de febrer de 1542'; ,Oliuae, Idibus Februarii, 1542' (68) transcrita amb l'error de dos dies de més: ,A Oliva, quinze de febrer de 1542'.

Fins aquí m'he estès en alguns exemples qualificats d'imprecisió lèxica que de vegades afecten, lògicament, tot un sintagma o frases senceres, i alguna volta mots afegits o desapareguts. És el cas dels tres darrers paràgrafs de (52): ,pueri tumultuantes [...] ignibus tradunt' traduït ,els nens porten a la foguera en un tumult [...] on veiem que la versió de ,tumultuantes' pot ser ,en tumult', però no pas ,en un tumult' perquè no voldria dir la manera com el porten, és a dir ,esvalotats', sinó el lloc on hi ha un avalot; petita errada, per cert, que no es repeteix pas en la segona vegada que Anyés esmenta aquest fet: ,pueri magno impetuosoque facto tumultu' (128 l. 19) perquè , tot i traduir ara ,pueri' per ,infants' i el verb ,fer' per ,constituir-se', bé distingeix un substantiu d'una forma verbal, dues paraules –el verb i el nom– que coincideixen (a 52 l. 34-35 i 37): ,populus tumultuans' i (52 l. 39): ,maiori tumultu' amb la versió següent: ,en tumult' i ,en un tumult' respectivament amb bona exactitud. En aquest fragment que escuto també llegim: ,populus non post dies multos alium' (52 l. 32-33) amb la traducció: ,el poble, un altre, no pas gaire després'; ara bé, en la repetició ja esmentada del fet el sintagma 'non multos post dies' (130 l. 20-21) la versió és del tot ajustada : ,no gaires dies després'; en efecte, el context dels dos fragments no permet una traducció diferent perquè signifiquen temporalment el mateix.

Una tercera qüestió d'aquesta mateixa pàgina (52 l. 35) és la traducció sense nota explicativa de ,in seuiratum' –això és, ,en el sexvirat'– feta així: ,per a la juderia'. A (66 l. 21) som davant d'un text més aviat d'estil lapidari amb un ,vincis, et uictor' ampliat en la traducció: ,vences, i, un cop vencedor' amb una certa, de més a més, combinació de comes. Tot seguit el text diu així: ,cui erit amicus, qui sibi est inimicus? Cui fidus, qui sibi est infidus?' i és traduït en primera persona i en present, versió al meu entendre un poc allunyada de la seva concisió i necessitat del mateix context: ,puc ser amic d'aquell que és enemic d'ell mateix? Puc ser fidel a aquell que és infidel a ell mateix?' De badada involuntària, sens dubte, s'ha de qualificar el pas d'un datiu a un genitiu (80 l. 6). En aquesta tesitura de feta involuntària potsers també podem sumar-hi els tres detalls següents: ,felicissimam nostram [...] necessitatem' com a ,molt ben vinguda, la nostra necessitat'; la desaparició de ,qui urbem'; i, per contra, l'aparició d'un ,com vosaltres'... per a millor comprensió del fragment? (94 darrer paràgraf). D'una fàiso semblant podem qualificar el fet de convertir un ,prudensissimus', en el sentit d'atribut del personatge del qual s'està parlant en el fragment, en el complement verbal ,amb molta prudència' sense que aparegui en canvi l'adverbi que enfatitza l'acció, això és ,actutum'; i en fer desaparèixer un ,at' que enllaça aquesta proposició o frase amb la següent en què es contraposen les actituds del bisbe i del virrei quan precisament aquesta contraposició l'explicita aquest mot amb tota claredat mentre que la seva oblitó ens deixa unes simples oracions juxtaposades, evidentment menys expressives que les llatines (132 l. 8-9); i també altra vegada un ,prudens' traduït com ,amb prudència' (132 l. 13). En el pas del paràgraf entre les pàgines 312-314 traduït a la 313 hi ha la presència d'unes paraules que em pregunto si no haurien d'anar millor en nota per deixar paral·lelament més iguals el text llatí i la seva versió. Anyés explica que té un hort ,apud diuum Iulianum suburbii uiae Sagunti' que esdevé ,prop del monestir de Sant Julià als afores de València, al camí cap a morredre'. No cal dir que aquest darrer mot és una d'aquelles inexplicables errades que s'esllavissen: hom llegirà correctament Morvedre (traducció de ,Sagunti' que, però, a (188 l. 22; 198 l. 19 i 22; etc.) esdevé Sagunt). Calia, doncs, afegir ,monestir' i ,València' en el mateix text? I fineix aquesta explicació amb ,per dies plurimos' traduït ,durant més d'un dia', versió que per instint de dur la contrària em fa pensar si fou un dia i mig –durant el qual s'estigué mirant el tellerol del seu hortet– o bé fou ,durant molts dies' en el sentit de diverses vegades en jorns distints. En rossinyol fou convertida la filla d'un rei, es conta tot recordant Ovidi, i la seva germana en oreneta. Ara bé, ¿com s'explica que el ,conuersa' de la primera és traduït per un ,fou convertida' i la segona, per un ,es va convertir' –veu activa!– desmanegant la lectura del verb que és el mateix, tot i que implícit en

parlar de la germana? (316 l. 11-12). ¿Coincideixen ben bé llatí i català: ‚Qui si quid hoc in opello dignum lectu inuenerunt, tibi habebunt gratias’, ‚i si trobem res digne de lectura en aquesta obreta, que te’n donin les gràcies’ (332 l. 17-18)? Duplo que calgui duplicar el verb ‚erradicabit’ d’aquesta frase: ‚obduratas errorum erradicabit sentes, lolium [...]’ així: ‚erradicarà els esbarzers enfortits dels errors i arrancant de terra el jull’ (138, penúltima i última línia). Entre els díctics 18 i 19 (344) sembla que se n’ha perdut un puix que es llegeix en la traducció, si no és que els vuit mots hi són adventicis.

Em pregunto també, i canvio de tema, si calia afegir un ‚sisplau’ a l’oració de (68 l. 9-10), no tant per un mot de més com per la tria feta. Vull dir si la dificultat del llatí d’Anyès podia ser un xic superada amb una mirada a l’estil de la seva obra catalana, en la qual no escau, em sembla, una paraula d’aquesta factura i sí un cert gruix de retorçament sintàctic i sinònims més aviat cultes. Aquesta menudalla de ‚sisplau’ i altres evidencien la voluntat del traductor concentrada a cercar un estil de traducció assequible al lector d’avui –intenció lloable–, la qual, però, pretereix bastant l’estil de l’autor quan precisament s’ha de convidar el lector a gaudir-ne a través de la versió que en manifesti tot el que es pugui. Cal pensar que un humanista escriu per a transmetre una informació, pensaments i sentiments, però també, i Déu n’hi do!, amb una forma bella –J. B. Anyès calquejà la seva– en la combinació descursiva o lineal ben variada que fa de la sintaxi de la llengua, el seu instrument de comunicació i de *captatio beneuolentiae*, simultàniament, de cap a cap del text.

El desencaix entre llatí i català: «primae centuria 2 adagio 11» i «en l’adagi 1211» (316, darrera línia) em porta a parlar de les notes puix que aquí es remet a una. S’ha d’agrair sense reserves l’esforç i el resultat final per la quantitat i qualitat de totes les que hi ha a peu de pàgina. En tot cas les ombrreja el desig de trobar-n’hi encara més. Per exemple, esclarint noms de personatges, de muses i llurs sinònims, constel·lacions, topònims i altres cent provinents del món clàssic o bíblic... que tal volta avui són música per a ben poques orelles. En aquest desig hi entrarien paraules com ‚Erynnem’ (101 l. 9); ‚Pieris’ (101 l. 10); ‚Arcto’ (110 l. 3); ‚Phlegetontis’ (176 l. 21); ‚camoenas’ (230 l. 7; 268 l. 33 i 408 l. 20); ‚Geryones’ i ‚Cacos’ (232 l. 31); ‚Bromio’ (252 l. 23); ‚Moab’ i ‚Seth’ i ‚Leui’ (traduït ‚Levi’?) (338 l. 22-23); ‚Thespiadum’ (398 l. 16); etc. etc.

Malgrat les moltes minúcies assenyalades, aquestes pàgines s’han de cloure repetint les felicitacions ja expressades: a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, a les entitats col·laboradores i a tots els qui en nom d’elles hi han cooperat; al traductor de tan implexa obra; als senyors Joaquim Maluquer i Abilio Reig Ferrer; i a la professora Eulàlia Duran que tot i col·locar-la en darrer lloc la considerem la primera impulsora o cap-i-cause d’aquest volum.

Joan Requesens i Piquer

Pere SERAFÍ, *Poesies catalanes*, edició crítica de Josep ROMEU I FIGUERAS (Els Nostres Clàssics, B 21), Barcelona, Barcino 2001, 492 pp.

Dins dels paràmetres limitats de la filologia catalana, i més concretament de l’estudi de la nostra literatura antiga, convé dir –i avui no és cap tòpic– que aquest era un dels llibres més llargament esperats pels estudiosos. I si la revisió d’una edició d’un autor modern més d’una vegada fa dir, malauradament, ‚ara convé que algú es posi a fer-ne la bona, la definitiva’, no és gens aquest el cas del llibre que comentem. I no ho podia ésser, perquè Josep Romeu és, com ho ha demostrat sempre, una persona rigorosíssima i exhaustiva en la seva tasca investigadora i editora. Sabíem que el producte havia de resultar de qualitat. Això feia que l’espera fos confiada, tot i el temor que no arribéssim a veure’n enllestida i difosa la publicació. Fins ara havíem de fer recurs a una selecció, l’*Antologia poètica* preparada per August Bover i publicada per Edicions 62 el 1987, la qual, si bé ha estat prou útil, presentava mancances. La principal deriva del fet mateix de ser una edició incompleta, una tria personal de l’editor, per la qual cosa no podia constituir la base de recerques globals sobre la poesia serafiniana, òbviament. En tot cas, m’imagino que Bover no tenia la pretensió d’omplir durant tants anys un forat clamorós en la nostra literatura cinccentista.

L'hem feta servir de valent: no en teníem d'altra i la selecció de Bover ha hagut d'acomplir un paper per al qual no estava destinada.

El títol del llibre preparat per Romeu (Pere Serafí, *Poesies catalanes*) no s'adiu amb total exactitud al contingut del llibre. En rigor, el volum d'«Els Nostres Clàssics» ha estat plantejat com una edició dels *Dos llibres de Pedro Seraphin de poesia vulgar en lengua catalana* imprès per Claudi Bornat el 1565. Amb tot, de les 169 poesies incloses en aquesta edició (170, amb el sonet dedicat a Jeroni Galceran Serapí de Sorribes), n'hi ha cinc que no són seves. A més, en apèndix, a més d'altres poemes catalans de Serafí publicats en indrets diferents, hi compareixen poesies castellanes que li han estat atribuïdes, amb tota versemblança, pel mateix Romeu.

El volum d'«Els Nostres Clàssics» s'enceta amb una introducció (7-63) on l'editor fa repàs de la biografia del pintor-poeta i de la seva producció literària (apartats I i II). Aquest estudi és força sumari, però hem de tenir present que Romeu ha publicat nombrosos articles dedicats a la figura i a l'obra de Serafí dels quals aquest ve a ser una síntesi. Excepte en un apartat important: el de l'anàlisi dels temes poètics serafinians. Si bé Romeu havia fet pinzellades sobre la qüestió en publicacions anteriors, aquí ens ofereix un estudi sintètic però sistemàtic de la teoria amorosa de la poesia de Serafí, dels seus motius literaris i altres aspectes temàtics (31-45). La introducció fineix amb dos apartats breus: la descripció de l'edició prínceps, que conté la transcripció dels textos dels preliminars (entre els quals, la interessant dedicatòria de Serafí al donzell Sorribes) i l'exposició dels criteris que ha seguit en la preparació del text. A continuació figura l'edició de les 169 poesies que conformen les dues parts del volum cinccentista (*Libre primer, de amors* i *Libre segon, de les obres espirituals*), precedides del sonet proemial adreçat per Serafí a Sorribes (67-408). (Quant de temps haurem d'esperar algú que es posi a investigar a fons sobre el recanvi en el patronatge de la literatura en català per part de la noblesa menor, després de la defecció generalitzada de l'alta noblesa respecte de la cultura en la llengua del país?) En apèndix (409-441), com he dit, Romeu ha aplegat altres textos poètics conservats de Serafí així com els poemes castellans que li són atribuïts, de tal manera que podem concloure que, de fet, som davant d'unes «obres completes». Completen el volum una bibliografia (443-452), un índex de primers versos (453-455), un índex onomàstic (457-466), un glossari (467-471) i la taula.

La part més important del llibre, òbviament, és l'edició dels textos poètics de Serafí per Romeu. L'edició del text de cada poema és acompanyada per uns additaments crítics i interpretatius que presenten la disposició següent: núm. d'ordre, títol o rúbrica que consta a l'original, text poètic i comentaris del curador, on consta la forma estròfica i l'esquema mètric i de rima, una exposició del tema del poema i una paràfrasi sintètica del mateix, i, finalment, les notes als versos (amb informació gramatical, de fonts, explicació de passatges d'interpretació dubtosa, etc.).

La lectura del poemari ens confirma plenament les conclusions que sobre l'obra literària serafiniana Romeu ha exposat en manta ocasió. Si bé el pes de la tradició poètica catalana culta i popular en la col·lecció poètica de Serafí és molt vistent (vers decasil·làbic tradicional culte —però amb tendència molt marcada cap al model rítmic italianitzant, de vegades versos «italians» «cabals», octaves també de tradició medieval, amb tornada, recursos de rima i retòrics propis de la poesia anterior —i dels certàmens poètics coetanis—, l'ascendent d'Ausiàs Marc, etc.), de cap manera no es pot dir que sigui un autor retrògrad. Sobretot en els poemes amorosos, ha estat detectada la influència de Francesco Petrarca (a la p. 53 hi ha la relació dels poemes d'influència petrarquista, tot i que sorprèn l'absència del sonet I, essent, com és, un pròleg equivalent al del *Canzoniere*), de Maurice Scève, Serafino dell'Aquila, Pietro Aretino, Garcilaso de la Vega, Joan Boscà, etc. A banda dels ressos clàssics de Virgili, Ovidi i Horaci. I això que l'estudi sistemàtic de les fonts serafinians encara és per fer: només disposem d'estudis sobre textos concrets. L'ús abundantíssim de formes estròfiques alienes a la tradició catalana, així com altres recursos formals (la presència notable de rimes femenines, el ritme italianitzant que he esmentat...), fan de Serafí un poeta atent a les novetats literàries europees de l'època. Més encara: no tot allò que sembla «antic» ho és tant. M'explico. La influència de Marc en la lírica cinccentista hispànica, i en Serafí, adopta unes característiques completament noves, en l'òrbita petrarquista. Tampoc no podem situar directament en el compte de la tradició la presència importantíssima de la lírica d'arrel popular (imitació de cançons tradicionals, cançons de refranys i cobles glossadores, etc.) en el llibre de Serafí, ans al contrari: revela una actitud moderna, pròpia del temps, la de la recupera-

ció i reelaboració de la tradició oral pels poetes cultes. Finalment, alguns dels temes i motius provinents de la tradició són servits en motlles formals radicalment nous. Penso ara en l'enuig' expressat en un sonet amb cua (XXXIII) o en la cançó de croada (CXXXI) i set goigs també en sonets.

Tothom que s'ha enfrontat amb una tasca d'aquesta envergadura i característiques sap com és d'inevitable que s'escolli alguna errada en la transcripció. Així, havent-me mirat amb més deteniment els primers textos del poemari, volia comentar-ne tres que afecten els cinc sonets primers. La primera sobta particularment perquè és fàcil de detectar, car la forma *amb* (I, 11) és inexistent en textos catalans antics: ha de ser *ab* (el mateix s'esdevé a XLIX, 3; sense que n'hagi fet una recerca sistemàtica). Les altres dues comporten modificacions en el sentit dels mots que han estat deficientment transcrits: a II, 7, l'original fa *quant*, forma quantitativa que és la pertinent al text, i no pas la forma temporal *quan* (la qual condiciona la interpretació de l'editor); a V, 11, l'original fa *al món* per comptes de *el món*, com apareix transcrit, essent la primera l'adequada en introduir el locatiu amb una preposició. Potser proposaria de fer alguns canvis en certes puntuacions, que si bé no solen aportar més que lleugeres matisacions, en alguna ocasió plantegen una interpretació ben diferent de la proposada per l'editor: p.e., a XII, 12-13, on em fa l'efecte que seria més pertinent puntuar-ho així: «Rompen l'estam les parques ab gran força / ans de ser mig, per accident ferida, / ...». D'aquesta manera la imatge remet a la idea d'una Aldonça de Cardona que va morir jove. Nimieses, al capdavant, en un conjunt tan compacte i rigorós. La dada definitiva és que aquesta edició és importantíssima i que constitueix la base per a tota aproximació, en qualsevol sentit, que hàgim de fer a la poesia serafiniana.

Justament ara, amb el text crític a l'abast, és quan podem començar a plantejar discrepàncies respecte de les interpretacions dels textos serafinians. N'esmento molt sumàriament unes poques. Crec que el sonet II constitueix una contraposició completa respecte de l'immediat anterior. La clau és als versos finals. Em fa l'efecte que el mot «natura» del v. 13 remet al concepte de l'*amor naturalis*, l'amor recíproc, probablement una referència a l'amor dins del matrimoni (així era definit al segle anterior; notem les expressions idèntiques o paral·leles a poemes com XXVII i XXXIX, que tracten del matrimoni); Serafí oposa així l'amor insatisfactori del sonet I, 'la folla amor', al del sonet II, plenament gratificant, l'amor virtuós. La perspectiva 'positiva' del final d'aquest sonet obliga a reinterpretar-lo tot, inclosa la puntuació i les aglutinacions de mots (v.g., «nos quita», 'ens redimeix, ens compensa, ens allibera'; no pas «no-s quita» i considerar *quita* un castellanisme, 'cesa, deixa'). De fet no parla pas del cas d'amor concret del jo poètic, sinó d'un cas d'amor més general i diferent, contraposat al convencional del sonet I, decebedor i, doncs, rebutjable, perquè hi ha alternativa. Penso que al vers 2 del sonet V, l'expressió «mil de cadena», que deriva del vers segon del sonet II del *Canzoniere*, «et punire in un dí ben mille offese» (el primer quartet del qual li fa de model directe), no l'hem d'entendre com mil amants encadenats' sinó, seguint el model, 'mil [crueses] juntes', que entenc que són les crueltats a les quals sotmet la dama el jo poètic i que vol venjar Amor d'un sol tret. En fi, em fa l'efecte que el concepte *fantasia*, en Serafí com en els poetes i intel·lectuals medievals i renaixentistes, té un rerefons diferent del que sospita Romeu (veg. la nota a VII, 8, i glossari, p. 468, p.e.). El mot és recurrent en la poesia amorosa serafiniana (IX, 3; XXXII, 95; XL, 4; etc.) i potser al·ludeix a la teoria pneumofantasmològica (passeu-me el mot), de la qual Robert Klein i Giorgio Agamben —per citar dos dels autors més acostats a nosaltres— han estudiat l'evolució des dels orígens aristotèlics i l'*aggiornamento*' neoplatònic, així com el rastre patent que deixa en la poesia dels 'stilnovisti', Dante, etc. Aquest no és el lloc, però, per estendre'ns-hi.

Alguna cosa d'un cert interès puc afegir en el cas d'un personatge lloat per Serafí, fruit de l'encreuament d'un parell de dades disperses, d'altra banda ben conegudes. El sonet XXXV («Si los antichs astròlechs mostra plana») al·ludeix a un Benet, «doctor en medicina», continuador —i superador— de les pràctiques de medicina astral antigues. Romeu identifica el personatge al·ludit amb un Llorenç Benet, metge que testà a Barcelona al 1564. És molt probable que així sigui. El personatge ens remet al pròleg de Rafael Mambla al seu *De dialectica sive rationali philosophia* publicat a Barcelona al 1540 i adreçat a Miquel Mai. El text ha estat traduït al català per Joan Bastardas i publicat recentment a l'aplec de textos *Renaixement a la carta* a càrrec d'Eulàlia Duran i Josep Solervicens (57-60). Doncs bé: al final d'aquell pròleg, Mambla —que pretén dur a terme la

difícil tasca de renovar la dialèctica, segrestada pels escolàstics, en paral·lel a la renovació de les bones lletres pels humanistes—etziba una copiosa relació d'«hispanos nostros que estimen i protegen amb especial interès la literatura més treballada», ‚ergo‘ les ‚humaniores litterae‘. En aquesta llista destaquen poetes cortesans com Diego Hurtado de Mendoza, protectors de les lletres com Ferran Folc de Cardona i poetes del seu entorn com Boscà, Durall, Agustí (i el mateix Mendoza), etc. i membres del cercle erasmista barceloní de Miquel Mai com Vicenç Navarra, entre altres. Enmig d'aquesta nòmina de gent il·lustre, erasmista i humanista, hi apareix un «Llorenç Benet, metge», que pot ben bé ésser el que esmenta Romeu i, doncs, el mateix llopat per Serafí. La dada ens brinda més informació interessant dels cercles que freqüentava o amb què mantenia relació el pintor-poeta. És clar que el fet que el pare de Llorenç Benet es digués igual i fos també metge fa que la hipòtesi quedi en suspens ara per ara.

En tot cas, el que sabem de Serafí, tot i ser força, és encara irrisori respecte del que aquesta edició permetrà avançar en el futur. Penso ara en un apartat de la introducció on Romeu tracta d'un tema poètic serafinià com el de l'amor conjugal. L'amor en el matrimoni com a objecte de reflexió (p.e., el *Della famiglia* d'Alberti) o com objecte artístic (p.e., *El matrimoni Arnolfini* de Jan van Eyck) o literari feia relativament poc que havia estat inaugurat. Es rebutja el feudal amor cortès pel burgès amor casolà, dit brutalment. Després de les reflexions, o consignes, de Ficino al *De Amore*, posem per cas, la manca de correspondència amorosa és un atzucac insuportable mentre que la sortida plausible només pot ser l'amor correspost, cantat amb les notes més vehementment positives. Entre els nostros poetes hi havia el precedent de Romeu Llull. I de Boscà, l'obra del qual era ben coneguda per Serafí. Certament, com ha vist Romeu, Serafí canta aquest nou tema líric en diverses composicions (XVIII, XXVII, XXXIX, i, a parer meu, també el II), de vegades amb to desenfadat (recordem els *Consells* també burlescos d'Andreu Martí Pineda impresos a València cap a mitjan Cinccents, on no hi ha, però, cap referència a l'amor conjugal). I també en el *Capítol moral* (XXXII), part del qual, com és sabut, té com a referent la *Respuesta de Boscán a don Diego de Mendoza*. I tot i que ha estat dit que el text de Serafí es diferencia ideològicament del de Boscà en el fet que s'hi detecta un correctiu moral cristià atribuïble a la influència de la Contrareforma no seria potser inútil llegir-lo també al costat de les doctrines que propugnaven humanistes com Erasme o Vives, verbigràcia a *Encomium matrimonii*, *De officio mariti* o *De institutione foeminae christiana*—aquest darrer traduït al castellà per Giustiniani a València el 1528—, i veure què en surt. O al costat dels *Coloquios matrimoniales* de l'erasmista Pedro de Luján que va gaudir d'un gran èxit editorial i el trobem força difós a la Barcelona de la segona meitat del Cinccents. A primer cop d'ull fa tot l'efecte que les afirmacions serafinians són perfectament rastrejables en les doctrines del *De officio mariti* vivesià, per exemple.

Sigui com sigui, en aquest poemari Serafí estableix la contraposició, i superació, tot i que no del tot formalitzada, a l'amor cortès. Vull dir que en Serafí conflueixen diversos discursos amorosos: el cortès („subsector desconexença“), el rebuig d'aquest —molt visible en els sonets que obren i tanquen el llibre ‚d'amors‘— i la lloança de l'amor conjugal. Tanmateix, no sembla que el poeta-pintor acabi d'articular un discurs propi, un camí que unifiqui aquests discursos en una evolució, un *canzoniere*, per entendre'ns. El fet és que el conreu d'aquesta temàtica en la poesia serafiniana obre noves perspectives sobre les seves percepcions culturals i ideològiques. I ens enriqueix novament el personatge. Com cada vegada que algú s'acosta amb rigor i sense prejudicis a la seva obra, que encara té molt a dir-nos.

Tot i que Romeu no tracta el tema a la seva introducció, acabo fent una ràpida al·lusió a la recepció antiga de Serafí, de la qual tenim poques dades. Més que no pas de recepció, serà més apropiat parlar simplement de la presència del llibre imprès de poesies catalanes en alguna biblioteca privada de final del XVI (com la del ciutadà barceloní Miquel Joan de Junyent, que el 1584 disposava de dos exemplars en una biblioteca molt literària) i en els estocs de poques llibreries (p.e., Jaume Pla i Jerònima Manescal, el 1583 i 1590, respectivament). Sobre la qüestió hi ha una notícia interessant que no recordo que hagi estat comentada. A l'inventari de béns de Joaquim Setantí (Cristian Cortès, *Els Setantí*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1973, p. 163), del 1617, figura la referència «Item. altre llibre intitulat *Obras, de Serafi...*». Podria tractar-se perfectament d'un exemplar dels *Dos llibres* publicats al 1565, però si tenim en compte que el catàleg sol reproduir literalment els títols de les obres —per bé que sovint els tradueix al català— es pot aven-

turar la hipòtesi que faci al·lusió a una obra diferent de la catalana. Més encara: per tal com l'escrient transcriu els plurals catalans en la forma *-es* (sense aplicar la nova 'regla' de fer-los *-as*), potser podríem especular amb la possibilitat que al·ludís a un exemplar d'un volum de poesies castellanès, aquella *Silva* –com l'intitulava la llicència– per a la qual Serafí tenia llicència d'impressió el 1564 i contracte signat el 1565. ¿Era un volum imprès –si és que va arribar a les premses, perquè avui no n'hi ha rastre– o manuscrit? Això no ho podem saber ara mateix.

Tot i ésser un poeta fonamentalment de 'dispositio' i francament poc hàbil en l'elocutio', com tantes vegades ha demostrat el mateix Romeu, potser, finalment, Serafí se'ns revelarà com un poeta no tan impersonal com podia semblar en aproximacions parcials. No ho sabrem fins que ens posem seriosament a analitzar el conjunt de textos serafinians en el seu context. I el treball de Romeu ens ho facilitarà, cosa que no podíem fer sense entrebancs fins ara. Tot plegat revela la necessitat que l'estudi de la cultura catalana, així en general, tenia d'aquesta edició. Tant de bo totes les edicions d'autors moderns fossin tan rigoroses i completes com aquesta!

Pep Valsalobre

Josep IGLÉSIES: *Pere Gil, S.I. (1551-1622) i la seva Geografia de Catalunya*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans-Societat Catalana de Geografia, 2002, XLVII+329 pp.

Josep Iglésies i Fort (1902-1986) fou un prolífic estudiós i erudit de les comarques i implicat en la Ponència de la divisió territorial de 1931, que es va distingir en la història local, la demografia històrica i l'exhumació de textos cabdals, amb una metodologia depurada, malgrat no tenir formació universitària. Factòtum de la Societat Catalana de Geografia als moments més negres de la postguerra civil, va treballar intensament amb Josep M. Puchades i Lluís Solé, que el va incloure en la nòmina dels col·laboradors de la *Geografia de Catalunya* de l'editorial Aedos (1958-68), àmbit on el vaig conèixer. Un índex del món erudit i patriòtic on es movia, n'és que fóra gendre d'Eduard Fontseré. El llibre que comentem es publica amb ocasió del centenari del naixement de J. Iglésies i és una reedició del que va imprimir-se el 1949 a Igualada, dins uns *Quaderns de Geografia*, dels quals només va sortir un altre volum, el mateix any.

El bessó de la publicació (149-305) que ens ocupa és la transcripció escrupolosa que va fer Iglésies del *Libre primer de la història Catalana en lo qual se tracta de Història o descripció natural, ço es de coses naturals de Catbaluña*. Procedeix d'un manuscrit (2311, abans 235) de la Biblioteca del Seminari Conciliar de Barcelona i és el mateix que va manejar el 1897 mossèn Norbert Font i Sagué, que se'n declarava posseïdor, encara que sembla que li havia arribat a través de la Biblioteca Episcopal, hereva de la de la Companyia suprimida per Carles III. L'autor, Pere Gil (1551-1622) fou un insigne jesuïta, natural de Reus com l'editor, doctorat a Gandia, que exercí nombrosos càrrecs a la Companyia de Jesús, tant al vessant espiritual com al cívic, p.e., de rector de l'església de Betlem i del col·legi de Montision de Mallorca. Aquella església era senyora de Creixell i Roda de Berà, l'administració dels quals féu del bon religiós un expert en economia. Fou també 'confessor' del virrei Duc de Maqueda (1592-96), de qui venia a ésser un vertader conseller àulic. Un detall cridaner de la biografia del pare Gil és la seva defensa de les pobres dones que, en uns moments d'incertesa social, eren processades com a bruixes. Intervingué de manera decisiva al procés de canonització de sant Ignasi i fou un il·lustre promotor de la revaloració de la Santa Cova de Manresa.

El llibre manuscrit inacabat, però definitiu, fou escrit entre 1598 i 1600 i no és exactament una *Geografia de Catalunya* –com se'ns presenta el 1949 i ara–, sinó com a molt una *Història natural de Catalunya* (com ve a dir el barroquitzant títol) amb un fort tombant econòmic. Aquesta presentació del país era un gènere precientífic o pregeogràfic usual entre els que solem qualificar de 'cronistes' dels Països Catalans com Diago, Viciano, Escolano, etc. i té un precedent immediat en el llibre anterior de Francesc Calça (1588) que Pere Gil va emprar en el seu preàmbul d'una obra que havia de ser molt més àmplia, als llibres segon i tercer de la qual –mai no escrits– al·ludí sovint.

El tombant naturalístic del llibre –que sembla del tot original, perquè no té gaires precedents– ens permet analitzar-lo amb ulls geogràfics, tot i que la ciència dels Sis-cents obeïa a uns paràmetres més tost clàssics, per no dir plinians. La descripció que fa del país, gairebé ‚mapística‘, és impossible per a un viatger d’aleshores. Gil era un home ben informat: els seus coneixements directes devien completar-se amb converses i interrogatoris dels seus companys de religió –nombrós i de naixença diversa– i alumnes dels col·legis, però així i tot, no podem descartar una base cartogràfica quan, p.e., descriu els rius, braços i rams ordenadament o quan li escapa (f. 22 v°) els ‚colls de la mappa‘. Quin mapa va usar? Manuscrit o imprès? Seria ben interessant d’escatir-ho.

Considera el relleu, seguint un tòpic dels segles XVI i XVII, d’una Catalunya molt accidentada i malplana: «Tota la Terra de Cathaluña es montuosissima; y ayxi sepot dir que tota ella, ò casi tota ella es montañas» (f. 22 r°), però la coberta vegetal i la fertilitat ho compensa. Pel que fa al clima, és més explícit en la diferenciació d’una terra «ni demasiadament freda; ni demasiadament, calenta, sino molt templada», assenyalant-hi la fredor de les comarques com Osona i la Cerdanya: «...en aquells plans per raho del fret nos pujan plantar ni pujan viurer Oliveres ni vinyas» (f. 4 r°). Justament, les dues espècies més sensibles de la trilogia mediterrània. I encara li recorden ‚els ambats de mar‘, embats o brises, que moderen la temperatura litoral.

Dins el capítol hidrològic, parla d’estanys –pocs i incomplets– però «de ayguas netas y no corruptas», entre els que esmenta el de Castelló d’Empúries que «te cerca una llegua de llarc, y mes de un quart de llegua d’ample» i dues goles (14 v°). També surt el d’Ivars al Pla d’Urgell i, en canvi, manca el de Banyoles. L’enumeració dels rius, que són disset exactament, inclosa la Garona, és prou primcernuda i sembla escrita amb un mapa al davant. M’abelleix reproduir aquesta referència al riu Besòs: «...camina casi per tots sos rams des de Tramontana à mitgdia, per espay de sinc o sis llegues: y per esta causa en temps de grans plujas creyx molt...» (f. 15 v°). És una observació de dissimetria hidrològica molt encertada. Dels rius i l’aigua corrent en té una visió utilitària ‚preindustrial‘. El Ter propulsa molins fariners, drapers, paperers, per a obrar ferro, serrar fusta i moure altres ginys. Ell no caça papallones ni fa volar coloms: la natura al servei de l’home.

En el regne mineral desfilen pedreres i mines –possibles i reals– de sofre, cofoll (galena o antimoni), salnitre (nitrat potàssic), vidriol, caparrós o alum, de més a més dels metalls (ferro, plom, aram, argent, or en palletes). No manca l’al·lusió al corall indígena ni un llarg apartat dedicat a la sal, reblit d’una erudició enfadosa. S’adona del paper de les fargues (39 r°) que ara mirem només amb enyorament antropològic.

Els regnes vegetal i animal es mereixen una consideració encara més pragmàtica. La varietat i abundància de la fusta és justificada pel caràcter ‚muntanyenc‘ del país, esmentat abans. Emfatitza, entre d’altres, la fusta enraierada per flotació Segre avall, o les posts de melis per a fer sostres o l’assortiment de llenyam per a la construcció naval. Del lli, el cànem, la llana i la seda en fa un bon capítol més artesanal que natural. Els draps i les sedes es mesclen amb els colorants i els vidres artístics, dels quals demostra estar ben cofoi (f. 36 v°). No podia relegar les herbes aromàtiques i medicinals, ni els animals de terra, ni els ocells, ni els peixos de la mar o dels estanys en el seu meticulós inventari. Ni tan sols els gossets de falda, la possessió dels quals «seria molt ascertat se prohibis».

El que he remarcat fins ara no implica menystenir el contingut geogràfic humà de l’obra egípcia, ja que que per tot mostra una Catalunya habitada fins i tot a les muntanyes; «ni per ningun camí se poden caminar casi tres o quatre lleguas que nos encontren viles ò llochs, ò almenys cases y hostals bons». Aleshores, tot i que la densitat demogràfica fóra baixa, la dispersió i una distribució més equilibrada del poblament es feia notar. No és aliena a aquesta problemàtica la qüestió comarcal o territorial, l’ítem pel qual ha estat més citat el nostre autor –gràcies als comentaris de N. Font i, sobretot, del mateix J. Iglésies. P. Gil parla de 59 ‚regions‘ i 27 ‚parts‘ o ‚climes‘ o ‚comarques‘ (30 en realitat), que etiqueta, ordena i descriu (ff. 8 r°-12 v°). Addueix també la distinció de Catalunya Vella i Catalunya Nova, a les quals n’afegeix una de ‚Novíssima‘, la del Rosselló i la Cerdanya, que justament deu ésser la més vella.

M’és impossible sintetitzar l’embalum d’informació enciclopèdica i econòmica de l’esborrany del pare Gil. Em cenyiré a donar-ne algun tast, que m’ha cridat prou l’atenció. Un és l’extens al·legat que fa en pro de la séquia del Segre a fi de poder regar el Pla d’Urgell, en contra de l’opinió dels «senyors temporals» (ff. 49 v° i ss). L’altre és la qüestió de les ‚moles catalanes‘

(cap. VIII), pedres de molí fariner que es treien i obraven majoritàriament a Montjuïc: «...en lo moll de Barcelona sempre y ha molas aparelladas» i s'exportaven, sobretot per via marítima: «Las molas della van per tot lo mon» (ff. 22 v° i 25 v°). No em puc estar de recordar la ingènua creença del jesuïta que la pedrera de Montjuïc creixia a mesura que se'n treien moles...

La propensió al ditirambe l'han assenyalada Iglésies i Vilà als estudis respectius que introdueixen el llibre. «Es lo Comptat de Rosello per raho de las ditas minas deferro, y per raho de molts rius y terras planas y montuosas que te fertilissimas: molt semblant à la terra de promissio. La qual se pinta Deuteromij cap 8 B...». N'és un exemple de tants. Un patriotisme elemental que s'autojustifica amb un contrapunt providencialista: «...tots quants habitam en aquest Principat de Cathalunya; havem de fer moltes gracias al Senyor; que havent nos volgut criar y donar ser de homens...» (f. 4 v°). Tal volta on estil·la més la crítica és al capítol de les ,complexions i condicions naturals', on malda a fer psicociologia, recorrent a una contraposició clàssica dels autors renaixentistes. No la vull estalviar:

«la natural inclinacio de les tres Nacions ço es Valenciana, Aragonesa, y Cathalana pinta en una tela tres homens; Un home Valencia vestit de seda ab ramellet enla ma quel olorava; altre Aragones vestit de Contray los dits posats en lo front, y lo cap ficat enterra com qui porfiava: y lo tercer Cathala vestit de pardo abla ma estreta; y ab la dreta señalava enlo dit una pugesa que estava enterra, y un titol que deya, guarda la pugesa. Significant que lo Valencia es delicat y facil; lo Aragones Toçudo; y lo Cathala escàs y cubdicios. Lo qual no es universalment de tots» (f. 68 v°).

La pugesa era una moneda fraccionària mínima, un quart de diner. No seria elegant reblar el clau, però el jesuïta participava del tòpic.

Avui en dia encabiríem al caixó de les curiositats els quatre capítols *Dels señals y effectes naturals dels cels y elements*, que relacionen cronològicament fams, pestes, sequeres, diluvis i altres desastres amb l'aparició de cometes o l'esdeveniment d'eclipsis o conjuncions d'estres. Era l'astrologia d'aquell temps, admesa científicament. «Affluxant nostre Senyor per sa clemencia la ma enves lo Principat de Cathalunya». Per un altre cap no deixa de cridar l'atenció un cert interès de l'autor per l'etimologia dels topònims com Ripoll que fa venir de RIVI PLURIMI (!), o Orlina, «perque te principi de mines dor» (f. 42 r°). Encerta més quan deriva Llobregat de RUBRICATUS. Home conservador, té una certa tendència a l'arcaisme toponímic; m'han sobtat Sant Miquel ,des' Fai, Sant Joan ,Sas' Badesses, p.e. Altrament, el català que empra no és d'allò més depurat. Als habituals castellanismes introduïts entre els erudits per via renaixentista (*Prolomeo, Plinio, Hebro, Mediterraneo, Pyrineos, Osceano.*), s'hi junten moltes indecisions lèxiques, morfològiques i ortogràfiques d'un llenguatge, tanmateix, vitenc i entenedor. Gairebé demana perdó en justificar l'ús de la seva llengua, perquè el castellà «no troba entenensa de la gent comuna» més que en les «ciutats que estan en camins reals».

Més de la meitat del volum (148 pàgines) ara editat correspon a la minuciosa i documentada introducció de J. Iglésies, on es parla de la biografia de l'autor, de l'obra i les fonts i de totes les altres obres conegudes. Un substanciós article de Joan Vilà n'analitza el contingut geogràfic i, a les pàgines finals encara, s'han afegit unes postil·les de M. Mercè Gras sobre la vida i la producció de Pere Gil. No puc ocultar que la proporció d'errades d'impresma, sense ésser greu, supera l'habitual dels llibres que duen el marxamo de l'Institut d'Estudis Catalans.

Concloent, ara disposem d'una obra significativa i singular que, si no és una geografia, és un testimoni valuós de l'erudició del final del segle XVI que delegava als historiadors o cronistes l'obligació d'un capítol o llibre introductori, el rètol del qual s'ha consagrat com a ,història natural', tot i que tenia una finalitat més aviat econòmica. El tombant moralitzador propi del temps s'accentua al manuscrit inacabat d'un il·lustre membre de la Companyia, tocat per l'amor a la terra. La divisió territorial historicista –per no dir feudalitzant– que ha estat aduïda com un dels valors estelars de l'obra egidiana, no cal que la manegem el segle XXI, traient-la de context. Qui pot defensar a hores d'ara una divisió que ja era ,arqueologia' els anys nou-cents?

Vicenç M. Rosselló

Política, religió i vida quotidiana en temps de guerra (1705-1714). El dietari del Convent de Santa Caterina i les Memòries d'Honorat de Pallejà. Edició a cura de Joaquim ALBAREDA I SALVADÓ (Col·lecció Jaume Caresmar, 14). Vic, Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives / Eumo Editorial, 2001, 153 p.

El volum *Política, religió i vida quotidiana en temps de guerra (1705-1714)* treu a la llum i analitza per primer cop dos textos que permeten copsar el panorama viscut durant la Guerra de Successió a Catalunya, les dues cares del conflicte: d'una banda, el *Dietari del Convent de Santa Caterina* i, de l'altra, les memòries del felipista Honorat de Pallejà. El llibre compta amb un breu pròleg de Josep M. Sans i Travé (p. 5-7) al qual segueix la introducció (p. 9-34) i l'edició dels dos textos esmentats (p. 35-152), a càrrec del prof. Albareda.

La situació actual dels estudis pel que fa a la Guerra de Successió és per a Albareda quantiosa i vàlida, tot i que remarca que queda encara nombrosa documentació de caràcter institucional i informacions de caràcter privat (dietaris, correspondència, llibres de comptes, versos) per exhumar i treballar (p. 9). Així, la present edició respon a la necessitat de difondre alguns d'aquests textos.

El *Dietari* i les *Memòries* ens han pervingut per via manuscrita. Els volums que els reporten provenen, respectivament, de l'Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives de la Universitat Pompeu Fabra (IHJVV, Fons Crexell, Col·lecció Crexell, s. XVIII/1) i de l'Arxiu Nacional de Catalunya (ANC, Fons Llinatge Pallejà (Saleta), núm. 399), dos fons encara no explorats en la seva totalitat i en ambdós casos mancats d'una catalogació definitiva; la notícia de la pertinença als esmentats fons (p. 6 i 11 i p. 6-7 i 22) és acompanyada d'una breu descripció dels volums (p. 11 i 22).

Malgrat que es tracta de textos coetanis, *Dietari* i *Memòries* dibuixen uns punts de vista de natura molt diversa durant els anys de la Guerra; d'aquesta perspectiva oposada dels seus autors neix, precisament, la seva complementaritat i l'encert de l'editor de publicar-los conjuntament. Per bé que divergents, ambdues narracions comparteixen entre elles la vivesa del relat viscut i la implicació directa dels seus autors en els fets narrats.

Del *Dietari* sabem per Albareda que formava part d'una obra major (com es dedueix de la paginació: f. 316-365) i que segurament es tracta "d'una part del primer esborrany de la crònica extensa del *Lumen Domus* o *Annals del convent de santa Caterina de Barcelona, de l'orde dels predicadors* inclosa en el volum III, manuscrit 1007, de la Biblioteca Universitària de Barcelona, que abasta el període 1701-1801" (p. 11). Tot i que hi ha fragments pràcticament calcats en ambdós textos, el *Lumen domus* és més extens i complet, i incorpora documents, impresos i manuscrits, que no figuren al primer; per contra, en algun cas comptat, certes anotacions del *Dietari* no queden reflectides al *Lumen domus*.

L'anàlisi del *Dietari* pel curador de l'edició comença amb una breu contextualització històrica: Albareda recorda la importància del convent de Santa Caterina a la Barcelona de l'Edat Moderna, la rellevància dels dominics en la vida social i política de la ciutat, així com la vinculació dels burgesos a la confraria del Roser; les seves cel·les van ser punt de trobada per a les reunions d'austriacistes i molts dominics eren seguidors de l'arxiduc Carles, raons que expliquen el càstig posterior de les tropes de Felip V i l'elecció com a prior del pare Tomàs Carreter, felipista confès, que havia de servir per apaivagar les ires dels guanyadors contra el convent. El 'dietarista anònim' no només es fa ressò de la vida conventual i ciutadana sinó que també detalla els avatars polítics i militars de la Guerra: la repressió contra els felipistes després de la presa de Barcelona per Carles d'Àustria el 1705 i les divisions socials que provocà el conflicte, paleses també en la vida de la comunitat, la política de duresa de l'Arxiduc envers els eclesiàstics, la penúria econòmica, que queda reflectida en dosis més escasses de menjar i en l'empenyorament del convent, així com una presència cada cop més elevada d'actes religiosos en la vida ciutadana, entre moltes altres dades.

Pel que fa a l'altre text exhumat, Albareda ha començat reconstruint la biografia d'Honorat de Pallejà més enllà de les dates que abracen les *Memòries*: des dels primers temps de la guerra i el suport a Velasco fins a l'ocupació de Barcelona per l'arxiduc i fugida cap a Perpinyà (1705), els anys en aquesta ciutat —on havia nascut el seu pare— i els nomenaments com a jutge de confiscacions de la Cerdanya (1710-1713) i jutge d'apel·lacions (1712), i la tornada a Barcelona un cop ja instaurat el règim borbònic (1714), on ocupà diversos càrrecs (fou un dels administradors enca-

rregats de gestionar l'Ajuntament, oïdor català de l'Audiència, etc.); un any abans de morir, i en recompensa pels seus serveis, va rebre els privilegis de cavaller i de noble. De les idees polítiques de l'autor de les *Memòries*, Albareda remarca que tot el que trobem al text és l'argument de fidelitat al rei, però que sobretot el que traslluen els mots de Pallejà és «la figura d'un home rudimentari i pusil·lànim —als antípodes dels herois austriacistes de la guerra [...]— només preocupat —ultra que per la família, cal reconèixer-ho— per assolir càrrecs i obtenir prebendes com a recompensa per la lleialtat» (32-33); la imatge immediata de Pallejà pel lector és conduïda pel curador de la mà de Francesc de Castellví, que, a l'altre bàndol, ja és de preveure que no n'havia de tenir una gran opinió. Independentment de les simpaties que despertí, les notes de Pallejà són el testimoni únic d'un felipista que va viure a la pell la persecució dels inicis de la Guerra: dona testimoni de primera mà d'alguns dels qualificatius dels quals era objecte per part dels austriacistes (traïdor, botifler, bugre, gitano), del protagonisme dels eclesiàstics en els esdeveniments, del saqueig i la repressió; dibuixa amb precisió els nuclis de poder d'ambdós col·lectius, els austriacistes i els felipistes; es fa ressò del càstig exemplar que infligien els felipistes als pobles ocupats o de la fama de lladres dels miquelets.

Tant en el cas del *Dietari* com de les *Memòries*, el curador ha contrastat les dades fornides amb les que recullen altres fonts documentals i literàries, algunes de les quals inèdites, que ajuden a completar i refer el context històric. Entre els fons on ha anat a buscar les primeres destaquen l'ADPO (Archives Départementales des Pyrénées Orientales, Perpinyà), ANC (Arxiu Nacional de Catalunya, Sant Cugat), AHN (Archivo Histórico Nacional, Madrid) i SHAT (Service Historique de l'Armée de Terre, París). Pel que fa a les literàries, remarquem l'esmentat *Lumen domus o Annals del convent de Santa Caterina* —especialment per al *Dietari* però també per a les *Memòries* de Pallejà—, així com les *Narraciones históricas* de Francesc de Castellví, el *Diari* de Manuel Mas i Soldevila, o part de les *Memòries de la família Bellsollé*.

La introducció també proporciona al lector els criteris d'edició seguits (p. 10-11); hi som advertits, a més, que en tots dos manuscrits els primers fulls es troben en mal estat: en el cas del *Dietari* s'ha optat per no transcriure, per la seva dificultat, els dos primers folis (p. 11), mentre que per la mateixa raó l'edició de les primeres pàgines de les *Memòries* és incompleta (22).

Amb aquest estudi Albareda s'ha endinsat en un gènere literari de difícil definició, la 'memorialística' o 'dietarística'. El curador situa sota l'etiqueta «informacions de caràcter privat» el gruix de literatura format per «dietaris, correspondència, llibres de comptes, versos» (9), mentre que Sans, en aquest mateix volum, prefereix la de 'narracions autobiogràfiques' per comprendre-hi «dietaris, memòries, relats genealògics, llibres d'administració i altres tipologies» (5). Aquesta situació pot suggerir-nos la conveniència d'establir una tipologia i una terminologia que sigui acceptada per tots els estudiosos pel que fa a la literatura d'àmbit privat o particular, tot i que ara no sigui el moment de solucionar-ho.

El primer aspecte que voldria comentar de l'edició d'Albareda és la 'transcripció dels textos' establerta. A la feina de transliteració de M. Ferrer hauria calgut sumar-hi uns criteris d'edició rigorosos i coherents; precisament per tractar-se d'una col·lecció de caràcter divulgatiu, com afirma el curador, no dirigida únicament a un públic especialitzat, s'agrairia certa uniformitat en les pautes a seguir: els criteris de regularització d'acord amb la normativa actual no són sempre observats de la mateixa manera, així com tampoc el desenvolupament de les abreviatures, i, a més, en alguns casos es restitueixen alguns noms de personatges i en altres més difícilment identificables no; les rúbriques no responen a allò que trobem en el manuscrit, de vegades es marquen els espais en blanc o llacunes i en d'altres això no passa, etc.

Dels dos textos editats, centrem ara l'atenció en alguns aspectes del primer, el *Dietari del convent de Santa Caterina*. El manuscrit on es troba es guarda en bon estat, tot i que ja ha estat assenyalat que la foliació indica que falten almenys els 315 primers folis; es conserva juntament amb documentació i altres textos, aquests del segle XVIII, entre els quals destaca un volum miscel·lani de manuscrits i impresos sobre la mort de Carles II que, segons les notes de Crexell, possiblement formava part de la biblioteca d'Antoni de Bofarull. El *Dietari* no està enquadernat i es troba protegit amb un f. amb notes de Crexell (veg. 11, ed. Albareda) i acompanyat d'una transcripció mecanografiada fragmentària de l'original. El text és farcit de notes al marge i a la interlínia, i cal assenyalar que, a banda dels fragments més elaborats, hi ha papers reaprofitats amb anotacions, etc.

El curador ha triat la primer rúbrica conservada (*Dietari del siti de Barcelona de l'any 1705*) per encapçalar la narració, una opció si més no desorientadora perquè fa únicament referència a la informació continguda als ff. 316-317 del manuscrit, que recullen precisament les notícies del setge que, com indica el mateix Albareda, no són editades; tot i això, queda explicat que la narració s'allarga fins a 1714.

D'altra banda, l'editor ha optat per modificar les rúbriques del *Dietari* (en negreta a l'edició), afegint-ne de noves i sense deixar-ho indicat. La decisió em sembla també qüestionable, sobretot pels problemes d'ordenació que presenta el recull, i que, d'aquesta manera, es fan difícils de solucionar sense anar a la font.

Algun dels problemes que es detecten a l'edició haurien pogut ésser resolts amb l'acarament sistemàtic del *Dietari* amb el *Lumen domus*; malgrat que aquest no era l'objectiu perseguit per Albareda en una edició d'aquestes característiques, pel que fa a la possible solució d'alguns problemes del text o d'interpretació, es troba a faltar. El *Lumen domus*, en tres volums (BUB, ms. 1005-1007), és un d'aquests dietaris de l'Edat Moderna citats pels historiadors amb freqüència però encara poc estudiat (és útil la descripció que en va fer Francesc Miquel, *Inventario general de manuscritos de la Biblioteca Universitaria de Barcelona*, Madrid, Direcciones Generales de Enseñanza Universitaria y de Archivos y Bibliotecas 1961, vol. III, p. 11-14, amb un llistat dels impresos intercalats, i també, pel que fa al primer volum, E. Duran *et al.*, *Repertori de manuscrits catalans (1464-1620)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2000, vol. II.1, p. 273-279). Fou iniciat de manera oficial el 1603 per Francesc Camprubí i continuat per diversos frares al llarg dels segles XVII-XIX; l'any 1743 el bibliotecari del convent, Pere Màrtir Anglès, va prendre'n les regnes per encàrrec del prior Josep Mercader i va continuar-lo, va ordenar els dos volums anteriors i va redactar els índexs del primer, que completà amb materials procedents d'altres obres sobre la mateixa temàtica. Es va fer, explica, «ab la incumbència no sols de remplassar y addicionar los dos tomos precedents en todas aquellas cosas que havían estadas en ellos omisas o bé tractadas diminutas, sí també de continuar dit *Lumen Domus* o *Annals* des de l'any 1700 no complert fins a l'any 1743, y més avant [...]. Lo que executarà no sols inseguint e imitant los precedents [volums], sí també segons lo verdader orde chronològic, ephímero, diari e historial, posant y notant exactament y ab tota fidelitat las notícias segons que las anirà adquirint o jasía de papers y authèntics instruments o jasía de fidedignas personas segons que aquellas hauran vist o oït a dir o altres a las quals se'ls puga y se'ls dega donar fe» (BUB, ms. 1007, f. [3]).

Segons una nota de Crexell, al llom del manuscrit de l'IHJVV figurava l'anotació *Tomo XXII. Notícias de 1716 a 1744*; per un altre costat, i gràcies a les dades que reporta el ms. 1007 de la BUB, deduïm que hi havia, almenys, vint-i-sis volums de notícies —alguns dels quals en més d'una part— de les mateixes característiques que el que tractem ara. Aquestes notícies, i d'altres, devien ser les esmentades per Anglès com a base per a la redacció del *Lumen domus*.

La manca de notícies referents als anys 1705-1706 al *Dietari* és paral·lela a la que presenta el *Lumen domus* per aquests anys —fet que en confirma la relació de dependència, tal i com afirma Albareda—; el redactor d'aquest últim mirà de justificar aquestes mancances amb diverses notes i inserint documentació complementària («En est present any 1705 no-s troba notada altra cosa si sols uns papers estampats, los quals assí incerits podrà vèurer lo lector la matèria de què tràctan [.]. En est present any 1706, des de lo mes de janer fins al 10bre del matex any no-s troba cosa què notar per trobar-se lo siti de dit any 1706 —lo qual comensà a 31 de mars y durà fins als 13 de maig que fou la retirada— imprès y así inserit, com ho podrà vèurer lo lector [...], y los demás papers impresos que aquí no van incerits per no aboltar se trobaran en las remiccions del present tomo»: BUB, ms. 1007, f. [101-101v]), i allargà com va poder les dades de què disposava.

L'acarament amb el *Lumen domus* hauria, a més, solucionat els esmentats errors d'ordenació del recull —que, d'altra banda, fan evident que la numeració antiga que abarca la totalitat del volum (ff. 316-365) ha de ser posterior al procés d'escriptura—. Albareda remarca que manté la cronologia del *Dietari* (11): no reordena les notes consignades posteriorment al text i que fan referència a un esdeveniment concret que ja ha estat relatat, o a un dia la informació del qual no s'havia omplert i ha estat completada posteriorment, un fet ben habitual en la literatura d'aquestes característiques (veg., per exemple, l'anotació del dia 12 de gener de 1708, que ha estat afegida posteriorment al ms. —40 de l'ed.; f. 325v del ms.—; o la dels 2-7 de maig de 1708, a

continuació d'altres del mateix 7, i les del 8-9 de maig, també més tardanes —49; f. 344v—) i que fa que comparteixi del tot la decisió del curador. Ara bé, una cosa ben diferent és no qüestionar-se l'ordenació dels quaderns i folis que conformen el manuscrit.

Es fa poc còmode, per exemple, seguir el fil narratiu dels mesos de maig-novembre de 1712: tot i que les rúbriques del manuscrit permeten no perdre el fil del relat, hauria calgut veure que el bifoli que reporta la informació (f. 345-346 —62-64 de l'ed.—) ha estat mal plegat, i que cal llegir-lo a la inversa (f. 346 + 345) i editar-lo, doncs, en conseqüència; d'altra banda, el fragment de notícia que falta corresponent al dia 19 de novembre de 1712 caldrà anar a buscar-lo al *Lumen domus* (BUB, ms. 1007, f. [126]).

Però aquest, poc important, no és l'únic problema d'ordenació: segons llegim a l'edició el dia 14 de setembre de 1711 «lo P. Fr. Massanes ha perduda la càtedra de Teologia vacant per lo P. Abad i l'ha obtinguda un agostino» (59), i el 18 de juny de 1712 «és mort en esta casa lo P. M. Fr. Anton Abad, regent que fou de la Minerva, prior i catredàtic de teologia en esta ciutat» (p. 63); d'entrada, no sembla versemblant que la càtedra vaqui quan la mort del titular encara no s'ha produït (fora del cas que s'hagués produït per alguna raó convincent, com malaltia o vellesa del titular). L'anotació transcrita aquí com a pertanyent a l'any 1711 és en un f. reaprofitat que va ser relligat sense ordre i que invita a pensar en uns apunts més que no pas en una redacció definitiva; on diu: ,agost de 1711' i ,setembre de 1711' —afegit per l'editor— hi hauríem de llegir agost i setembre de 1712 (les notícies anteriors, a partir del 16 de juliol de 1711 —59— també són de l'any següent), com confirma la comparació amb el *Lumen domus* (BUB, ms. 1007, f. [124v-125]).

A més dels exemples adduïts, la confrontació d'IHJVV amb BUB hauria permès completar llacunes, establir amb més precisió la cronologia (a més de les vacil·lacions esmentades, n'hi ha també que afecten els dies) i també afinar algunes lectures (,regent del rei' i no ,regiment del rei'; ,donar casulla' i no ,donar cogulla', etc.: 59 de l'edició). Per tancar, voldria fer una precisió d'ordre lèxic. Albareda comenta el substantiu “bugre” remetent al diccionari de Pere Labèrnia («sodomita, qualificatiu que s'aplica comunament per despreci, sense l'idea de sodomia», 29). El DECLC (*s.v.* ,bútxara') el documenta en ambients populars barcelonins i assenyala que hi ha tres substantius d'arrel llatina comuna —el nom nacional BÚLGARUS— el significat dels quals s'ha confós: el primer, «home que fa la seva a ultrança sense respectes humans», que ens vingué a través d'Itàlia i que sembla l'accepció que encaixaria més bé en el context on som ara; el castellà ,bujarrón' (català ,bujarró'), ,sodomita', l'etimologia del qual coincideix amb el primer en el fons però no amb el seu significat, tret del matís pejoratiu; i, finalment, “bugre”, de sentit també insultant. Els dos últims mots, a diferència del primer, entren a través del francès (,bougeron' i ,bougre'). Tampoc no resulta baldera la informació del *Diccionario de Autoridades*: «Voz puramente francesa, en cuyo idioma significa lo mismo que puto en castellano; y de oír esta palabra la gente común, vulgar y licenciosa a los mismos franceses, sin saber su significado, los llaman bugres».

Eulàlia Miralles i Jori

Francisco de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, Volumen III: *Año 1710-Año 1711-Año 1712-Año 1713*. Volumen IV: *Años 1714-1724*. Edición al cuidado de Josep M. MUNDET I GIFRE y José M. ALSINA ROCA, Madrid, Fundación Francisco Elías de Tejada y Erasmo Pèrcopo 1999-2002, 872 i 835 pp.

La publicació dels dos darrers volums de l'obra de Francisco de Castellví, *Narraciones históricas*, la millor crònica de la guerra de Successió a Catalunya —essencial, també, per interpretar el conflicte a escala hispànica— culmina un treball tan complex per part dels autors de l'edició com esperat pels especialistes del tema. En els dos primers volums Castellví (tal com vam exposar en la ressenya feta a «Arxiu de Textos Catalans Antics», XVIII (1999), 862-865) ens explicava amb tota mena de detalls per quins camins els catalans havien abraçat la causa de l'arxiduc Carles d'Àustria (Carles III) a la vegada que descrivia els avatars i els problemes derivats de la guerra fins a l'any 1709. Ara, en els dos següents, que completen l'obra, ens ofereix una visió directa i impli-

cada sobre el tomb definitiu dels esdeveniments a partir de 1710 que van culminar amb el setge de Barcelona durant catorze mesos i la ruptura política que va significar la caiguda de la ciutat enfront de les tropes borbòniques l'11 de setembre de 1714.

En el tercer volum, que abasta el període de 1710 a 1713, Castellví percep amb clarividència una qüestió que sovint ha passat desapercibuda als historiadors de la guerra de Successió (sobre la qual van cridar l'atenció les historiadores Linda i Marsha Frey dins *The Treaties of the War of the Spanish Succession*, Greenwood Press, 1995). En morir l'emperador Josep I (17 d'abril de 1711) que propicià l'accés al tron imperial de Carles III, l'arxiduc (un fet que sol explicar-se com a decisió per justificar la sortida de la guerra dels britànics), ja feia un any que aquests negociaven secretament amb els francesos les contrapartides que obtindrien en cas que la pau es materialitzés. Com diu Castellví «esta muerte varió del todo el sistema de Europa y dio al ministerio inglés ocasión, sin tanta nota, para practicar desde luego el proyecto convenido con la Francia, de obrar con esfuerzo a fin de que el rey Felipe conservase el cetro español». (III, 221). I, en un altre lloc, parla de «la clandestina negociación de paz que el Ministerio de Inglaterra tenía con la Francia, que es la intriga más enorme que da horror a todo el género humano» (III, 296). Sense cap mena de dubte, la seva interpretació del cas dels catalans coincideix amb la dels whig i la historiografia posterior d'aquesta tendència: «después de esta prueba de total submisión del Ministerio británico a la corte de España y que los puntos de honor y de conciencia fueron manchados con tan feo borrón que la diuturnidad de los siglos no olvidará, les era difícil a los ministros ingleses ocultar los deseos que tenían de sacrificar prontamente aquellos pueblos, así por lo que tenían convenido como porque las voces lastimosas de aquella nación no encendieran más el fuego que ardía en Inglaterra por el común descontento de la paz» (III, 524). Castellví, a l'hora d'analitzar aquesta qüestió fonamental per a entendre el canvi de rumb dels britànics i, en definitiva, de la guerra, fa una anàlisi profunda de la pugna dels partits whig i tory que va menar als acords entre França i el Regne Unit, plasmats en els tractats d'Utrecht.

Alhora, ens descriu el desgovern que patia Catalunya en aquells anys, fruit de la precarietat econòmica i de la incapacitat financera de Carles III, l'arxiduc, per fer front a les despeses de la guerra, la qual provocà constants abusos per part de les tropes damunt la població i les lògiques protestes dels municipis i de les institucions catalanes.

D'altra banda, en el volum hi són ben exposats els fets de guerra: la recuperació de Saragossa per part dels aliats i la conquesta efímera de Madrid l'any 1710 —imposada pels britànics—, on Carles III l'arxiduc fou mal rebut; la contraofensiva de Felip V per Valladolid i els triomfs borbònics de Brihuega i Villaviciosa; l'ofensiva del duc de Noailles al davant dels exèrcits francesos per l'Empordà i la rendició de Girona; l'atac filipista de Prats del Rei, la caiguda de Morella, de Miravet i de Tortosa; la repressió borbònica a l'Aragó; els enfrontaments entre els dos exèrcits a les terres de Lleida i Balaguer; la retirada de les tropes britàniques i portugueses el 1712, en virtut dels acords amb França.

Un altre episodi decisiu esplèndidament reflectit per Castellví és el virregnat d'Starhemberg, un cop l'emperadriu ja havia marxat a Viena. El 17 d'abril de 1713 els diputats rebien notícia del tractat d'evacuació —en compliment dels acords d'Utrecht— en un ambient d'una radicalització extremada en el qual els partidaris de negociar amb els borbònics vivien amenaçats («no se oían por las calles otras voces que privilegios o morir», escriu Castellví, III, 581).

Exposa que hi va haver reunions de partidaris de la rendició a casa de Francesc Copons, animats per Starhemberg i pel cardenal Benet Sala i Caramany. En aquest context, l'autor remarca la seva actitud constitucionalista, partidària de no negociar amb els militars borbònics sense convocar la Junta de Braços (o *estados generales*), coincidint amb Sebastià Dalmau i Manuel Ferrer i Sitges. Mentre Starhemberg preparava l'evacuació, les autoritats catalanes s'esforçaven per mantenir l'ordre públic mitjançant l'aplicació de severes mesures repressives en un ambient impregnat d'una religiositat exacerbada. Entretant, arribaven informacions preocupants de la cort reial: «los catalanes que se hallaban en Madrid siguiendo el partido del rey Felipe avisaban repetidamente que todo se debía esperar de la clemencia del rey Felipe. Esto no obstante, se tuvieron avisos secretos de Madrid que no había que pensar en privilegios» (III, 562). En aquest context d'incerteses, el juliol de 1713, es celebrà la Junta de Braços que, després de reticències inicials del Braç militar, acabà optant per la resistència. Castellví, amb molt d'encert, reproduceix algunes de

les intervencions més remarcables que hi van tenir lloc, que ens il·lustren de les diverses actituds dels representants estamentals en aquell moment tan crític (entre les quals hi ha la cèlebre del cavaller Emmanuel Ferrer i Sitges). De fet, l'estiu de 1713 els exèrcits borbònics ja dominaven pràcticament tot Catalunya i es preparaven per al setge de Barcelona. S'havia produït l'evacuació de Tarragona per part dels imperials i Mataró aixoplugava una munió de nobles, eclesiàstics i burgesos que no veien viable la resistència. L'expedició del diputat militar Berenguer per intentar alçar el país i trencar el setge de Barcelona va fracassar alhora que s'enduria la repressió per part dels borbònics.

El quart volum cobreix el període 1714-24. Aporta informació sobre els tractats de Rastatt i Baden. Exposa la divisió en les files resistents a Barcelona, on els grups populars van assolir un protagonisme cada cop més gran —de fet, la Coronela va esdevenir la principal força armada—, en un procés que va conduir a principis de 1714 a la cessió del comandament de la Diputació del General —que ja no controlava el territori ni disposava de recursos— a la Ciutat.

En ell, Castellví analitza els ressorts complexos que van menar la ciutat de Barcelona a una resistència a ultrança, en els quals van influir les cartes de suport de l'emperador i de l'emperadriu del 23 d'abril, de les quals es van escampar còpies impreses per la ciutat i se'n van fer 1000 exemplars per a ésser distribuïts per Catalunya. L'autor de les *Narraciones...* i protagonista dels esdeveniments analitza la negociació del comerciant Sebastià Dalmau amb el ministre de Felip V, Jean Orry, que s'havia desplaçat a Barcelona amb plens poders del Consell d'Estat de Felip V a fi d'assolir la rendició de la ciutat i estalviar, així, al rei d'Espanya haver de demanar ajut al seu avi Lluís XIV en un moment difícil en la relació entre els dos monarques. Joan Francesc Verneda, el cunyat de l'influent Secretari de Despatx Universal de l'Imperi, el marquès de Rialp, culpà la ciutat de no haver sabut aprofitar l'avinentsa de la negociació. Castellví, tanmateix, en fa responsables les cartes de Viena. Les seves crítiques sovint s'adrecen al marquès de Rialp, tant per haver donat esperances falses com per haver menystingut els ambaixadors catalans (que el nostre autor no deixa d'elogiar). Aquesta independència de criteri diu molt a favor de Castellví ja que, com és sabut, el 1726 va fer cap a Viena on va rebre una pensió de l'emperador que li serví, tal com explica, per redactar les *Narraciones...* que havia iniciat el 1705. Tanmateix, i malgrat les crítiques als ministres imperials, Castellví exalta l'actitud de l'emperador envers els catalans al llarg del conflicte.

Ens parla, també, de la protesta popular contra les noves contribucions imposades per Pòpuli, sorgida arreu de Catalunya entre finals de 1713 i principis de 1714 —de fet, fou la darrera—, que donà lloc als intents frustrats per part dels austriacistes per a recuperar Mataró, Vilassar i El Masnou, i va provocar la reacció filipista dirigida pel duc de Pòpuli, que va dur a terme accions repressives brutals a Arbúcies, Viladrau, Espinelves o Manresa.

Castellví mostra fins a quin punt el context internacional, torna a jugar un paper determinant en el desenllaç del conflicte. Així, analitza les disposicions del govern britànic per subjectar Barcelona, preses a instàncies de Felip V mitjançant les gestions del general Patricio Lawles a Londres, que es van concretar en l'ordre de Bolingbroke a l'almirall Wishart de sotmetre els catalans. De Viena estant, el marquès de Rialp, assabentat de l'assumpte per l'ambaixador a Londres Dalmases, donà instruccions secretes al marquès de Rubí (virrei de Mallorca) i a Verneda (a qui havia enviat a Barcelona) a fi que intentessin que Catalunya i Mallorca restessin en dipòsit sota els britànics, els quals havien de garantir la suspensió d'armes. Tal com exposa Castellví els britànics van ser ben rebuts a Barcelona el 22 i 23 desembre de 1713, amb crits de 'visca la nació anglesa' (IV, 136). Però aquests, finalment, —en un context polític incert per la salut crítica de la reina Anna i gràcies a les instàncies realitzades pel marquès de Rubí davant els militars britànics— van optar per no manifestar-se ni a favor ni en contra de Barcelona. El caràcter envitricollat de l'afer, fa exclamar a l'autor de les *Narraciones*: «¡Oh cuán difícil es saber la verdad, aún en el tiempo mismo que suceden los hechos!» (IV, 135).

Castellví descriu, a continuació, amb tota mena de detalls, la resistència tenaç dels barcelonins durant el setge, agreujada per la fam i les estretors econòmiques que portà a la renúncia d'Antoni Villarroel com a comandant en cap i a l'adopció de la Mercè com a general, per part dels resistents. Proporciona un balanç precís dels morts i ferits, la relació dels oficials defensors, la d'assetjats i d'assetjats, la relació d'esvorancs oberts en la muralla. També relata en primera

persona la reunió feta al Consell de Cent per deliberar sobre la capitulació. Castellví explica que, en els darrers moments del setge, féu explicar al coronel Joan Francesc Ferrer la proposta del marquès de Rubí, seguint les instruccions del marquès de Rialp, que havia de fer als borbònics abans de la caiguda de Barcelona i que consistia a lliurar Mallorca i Eivissa al duc de Berwick a canvi que respectés les Constitucions i privilegis tant de Catalunya com de Mallorca i Eivissa. A la fi, Ferrer, en el moment de la capitulació, la va proposar a Berwick que la rebutjà per tardana. En tot cas, la lentitud en la presa de decisions per part dels resistents i la persistència de l'esperança fins al darrer moment en una intervenció dels aliats —que es produí massa tard, en morir la reina Anna i accedir Jordi I al tron i els whig al govern— queda ben reflectida en la descripció dels fets. A tall d'exemple, el dia 12 de setembre es trobaven reunits, alhora, per debatre la capitulació, els consellers i la Junta de guerra; els diputats; i el braç militar. El temor a la repressió inevitable, en cas de capitular, esdevé, sens dubte, un altre element a tenir en compte a l'hora d'intentar explicar el radicalisme dels resistents de Barcelona.

El testimoni que proporcionen les *Narraciones* dels esdeveniments que van succeir l'endemà de la caiguda de la ciutat és precís i punyent alhora. Parlen del nou govern interí, del capteniment correcte dels soldats francesos —que frenaven el desig de venjança dels castellans— i l'autor mostra, per aquest motiu, admiració pel duc de Berwick. La represa de la normalitat el dia 14 de setembre, que pot deduir-se de l'activitat dels menestrals i botiguers, va acompanyada d'un seguit de mesures repressives: la liquidació de les institucions de govern, l'exoneració dels càrrecs dels representants institucionals, la detenció dels militars que havien restat a la ciutat, el desterrament de molts austriacistes, l'obligació de lliurar les armes, el pes feixuc de la fiscalitat percebuda, 'manu militari', la confiscació dels béns dels austriacistes, el clima de terror i de delació regnant...

Castellví també explica com la imminència de l'ocupació de Mallorca per part dels britànics (la qual va tenir lloc el juliol de 1715), mobilitzà de nou la cort vienesa en unes negociacions fallides —sense el suport britànic— amb la cort de París mitjançant el comte Juan Amor de Soria, secretari del marquès de Rialp, per tal de restablir les *Constitucions de Catalunya* i les de Mallorca.

L'enderrocament d'una part important del barri de la Ribera per tal de construir-hi la Ciutadella, la imposició del cadastre, els decrets de Nova Planta i la creació de la Universitat de Cervera també són ben analitzats per Castellví, així com l'alçament dels Carrasquets que es va produir el 1719, en el context de la guerra de la Quàdruple Aliança contra el govern espanyol. En aquesta ocasió el cronista es mostra crític amb 'un ministre de la cort de Viena' per haver proposat a l'exiliat Antoni Desvalls que aixequés els catalans, per considerar que una nova revolta seria contraproduent i desencadenaria una altra onada repressiva, tal com, efectivament, va succeir. Tanmateix, Castellví no estalvia els elogis a Carrasquet, el director de l'aixecament.

Aquestes són algunes de les aportacions remarcables de l'extensa narració de l'historiador austriacista montblanquí, entre moltes d'altres que és impossible de detallar. Es tracta d'una narració acompanyada, sovint, de reflexions prou interessants, com la que dedica al component de guerra civil d'aquell conflicte internacional, moment en què, per reforçar el seu argument, cita una frase del tinent general borbònic Juan de Acuña (de qui diu que era «hábil general y político muy inclinado a la nación catalana»), que pronuncià amb motiu de la caiguda de Barcelona: «Hoy se acabó del todo la libertad de la monarquía» (IV, 295), en unes paraules que semblen evocar Villalar. O bé, quan Castellví es dol que la història l'escriuen els vencedors: «Si el autor hubiera escrito de las guerras de la nación portuguesa, estados generales de las Provincias Unidas y sucesos del reino de Suecia, reinos y provincias que en el pasado y presente siglo restablecieron la libertad en sus patrias, sin duda hubiera escrito con la modestia y verdad que se debe de los hechos porque, ayudados de la suerte, mejoraron de fortuna. Las operaciones de los catalanes en la resolución de defensa, y hechos que siguieron, les critica con todo género de injurias con sólo el motivo de no haber sido vencedores, acto que manifiesta la mayor bajeza en el ánimo del que los refiere». La crítica l'adreçava a Quincy (*Histoire militaire du règne de Louis le Grand-*) i Tricaud de Belmont (*Histoire de la dernière revolte des catalans et du siège de Barcelona*) (IV, 19).

Penso que no cal insistir en el valor excepcional de les *Narraciones...*, que combinen bé una explicació ponderada dels fets per part d'un contemporani —malgrat la seva clara adscripció política austriacista— amb l'ús de diverses fonts d'informació (bibliografia francesa, britànica, castellana, catalana...) i de testimonis de primera mà (com cartes o memòries que no s'han conservat o loca-

litzat com les de Joan Francesc Verneda), que s'afegeixen a la narració de cada any. També cal remarcar la utilitat de l'índex onomàstic general que es troba en el quart volum. Per tant, cal felicitar entusiàsticament tant l'editorial com els curadors d'aquesta magna i imprescindible obra (encara que aquests darrers s'entestin, en la introducció, a afirmar que aquella guerra internacional i civil fou per motius religiosos).

Joaquim Albareda Salvadó

José Francisco SÁEZ GUILLÉN, *Catálogo de manuscritos de la Biblioteca Colombina de Sevilla*. Elaboración de índices de Pilar JIMÉNEZ DE CISNEROS VENCELÁ, José Francisco SÁEZ GUILLÉN. Siendo Director de la Biblioteca el Excmo. Dr. D. Juan GUILLÉN TORRALBA. Sevilla, Cabildo de la Santa Metropolitana y Patriarcal Iglesia Catedral de Sevilla - Institución Colombina 2002, 770 pp.

José Francisco SÁEZ GUILLÉN, *Catálogo de manuscritos de la Biblioteca Colombina de Sevilla. Índices*. Elaboración de índices de Pilar JIMÉNEZ DE CISNEROS VENCELÁ, José Francisco SÁEZ GUILLÉN. Siendo Director de la Biblioteca el Excmo. Dr. D. Juan GUILLÉN TORRALBA. Sevilla, Cabildo de la Santa Metropolitana y Patriarcal Iglesia Catedral de Sevilla - Institución Colombina, 2002, X + 771-1168 pp.

La considerable quantitat de llibres manuscrits d'alguna manera relacionats amb els Països Catalans i ara conservats en la biblioteca esmentada en el títol justifica la inclusió d'aquests dos volums en la nostra secció de recensions; la relació del dit grup de manuscrits amb les nostres terres té, encara, una torna en el fet que les anotacions de Fernando Colón fan constar haver estat comprats a Barcelona (cf., p. e., 987), exemplars que ni són d'autor ni de tema català; són, almenys, els descrits sota els números d'ordre 15, 29, 35 (d'aquest consta, de més a més, que tingué un posseïdor que es deia Joan Rovira), 37, 61, 124, 240, 241, 391, 414 i 554, de cada un dels quals l'anotació del comprador fa contar la data i el preu de l'adquisició, i així sabem el valor que hom donava a aquell exemplar en el mercat de llibres de Barcelona, cap al 1536, extrem que no és pas normal de trobar en les descripcions d'altres fons de manuscrits (i, doncs, és doblement d'agrair).

A fi, però, de precisar el camp, al qual s'estén, però també es limita el catàleg que ens ocupa, cal tenir present allò que diuen els autors en la primera pàgina de la introducció: «Los manuscritos recogidos en este catálogo son todos aquellos adscritos a la Biblioteca Colombina, atendiendo únicamente al factor espacial (que esté materialmente localizado entre los libros que pertenecieron a Hernando Colón), a sabiendas de que en muchos casos un libro de la sección Capitular se encuentra dentro del fondo ,fernandino' » (9); i així s'explica que no es trobin en aquest catàleg, per exemple, els volums gironins amb pràcticament les *Opera Omnia* de Nicolau Eimeric (cf. ATCA, XVII (1998), 295-380), entrats en la Capitular no fa gaires decennis i que, per tant, no es deuen ni s'han de trobar entre els fons d'Hernando Colón.

La informació sobre els ,nostres' texts en volums de la Colombina seguirà l'ordre en què els trobem en aquest catàleg, i així, després del corresponent número d'ordre farem constar dins parèntesis ( ) la signatura i tot seguit els extrems del volum descrit que han de constar en les nostres pàgines.

Ja el núm. 4 (7-2-29) ens ofereix les *Introductiones physicales* del metge (valencià?) Jeroni Pardo, seguides de les *Introductiones librorum de anima* del mateix, 32-33; dins el núm. 5 (5-1-2) trobem les *Medicationis parabolae* i els *Aphorismi de ingeniis nocivis*, de o atribuïts a Arnau de Vilanova, pp. 33-34; en el núm. 9 (5-1-7) és assenyalada una traducció castellana del *Llibre de paraules e dites de savis e philòsophis*, de Yahudà ben Astruc, 37, i en el núm. 11 (5-1-9), dos texts d'astronomia, un *Tractat en lo qual se tracta de disposició de celestial spera...* i una traducció catalana de Bernat de Trília, *Qüestions sobre la spera*, 38-39. El primer dels texts copiats en el núm. 18 (5-1-16) enceta un conjunt de sermons de sant Vicent Ferrer de procedència italiana, 46. El ms. 21 (5-1-19), adquirit a Pàdua, és encapçalat així: *Questiones supra librum Physicorum compilata a domino Ioanne Mabre magis-*

tro in artibus de Cathelonia, 53. Un tractat pseudolul·lià compareix en el volum 27/8 (5-1-25): *Ars quaedam Raimundi de secretorum secretis*, p. 59-60, i una obra autèntica, *Tractatus novus de astronomia*, en el núm. 30 (5-1-28), p. 64; i al núm. 44 (5-1-42), almenys dos textos del mateix Llull, *De consilio* i *Ars iuris*, aquesta incompleta, i quatre o cinc que semblen explicacions d'escola lul·liana (de Barcelona?), volum comprat a Valladolid, on ja era a darreries del s. XV (74-75). En el núm. 47 (5-1-45) trobem dos tractats de Joan Jaume i vuit de o atribuïts a Arnau de Vilanova, pp. 80-83, i un altre pseudo-Llull en el volum 48 (5-1-46), *Liber de lumine*, pp. 83-84. El volum 58 (5-2-10/1), conté *Pràctiques i costums de la rectoria de Badalona*, del 1493 (95); en el 73 (5-2-23), hi ha còpia de la *Rosa philosophie*, de Pere Ramon (al qual foren dedicades algunes pàgines en el volum XVII d'aquest anuari (1998), 554-569), pp. 111-112. El núm. 98 (5-2-48) conté el *De actione missarum* de Florus de Lió, en còpia gairebé contemporània, de mitjan segle IX (137-138).

El volum núm. 115 (5-3-14/3) té el *Tractatus de divite christiano*, de fra Pere Tomàs, pp. 154-155; i el núm. 143 (5-3-25/18), la *Introductio in sapientiam* de Joan Lluís Vives (176). El volum 146 transmet tres tractats pseudolul·lians ben coneguts: el *Testamentum*, la *Practica Testamenti* i la *Cantinela*, 178. El volum 161 (5-3-42) conté el *Llibre de solitud* o *De religione* de l'abbas Isaac', seguit de *La laor de la cel·la*, després de la qual venen tres texts en castellà i al final *L'epístola quel glorioso confessor sant Uicent enviò a Pedro de Luna quando era papa*, de *Anticristo e de la fin del mundo*, 199-200. El volum 185 (5-4-22/2), és tot ell dedicat als *Usatici Barchinone*, seguits d'un grup de *Constitucions de Catalunya*. 220-223. Un *Llibre de concordances*, apellat *dicionari*, de Jaume Marc, es troba en el volum 190 (5-4-29), seguit de dues oracions, una d'elles atribuïda a Pere Torroella, 226;

El *Llibre de menescalia* i el *Llibre de les mules*, de Manuel Dies, són en el volum 207 (5-4-46), 238; el primer dels sis texts aplegats en el volum 209 (5-4-48) és el *De levitate et ponderositate elementorum* de Ramon Llull (240), i el 212 (5-5-3) és el Valeri Màxim, *Factorum et dictorum memorabilium*, retraduint al castellà a partir de la versió catalana de fra Antoni Canals, 242-243; en canvi, el 214 (5-5-5) és la traducció catalana dels *Disticha Catonis* (345); en el núm. 234 hi ha tres fulls de receptes en català, 270; l'aplec de tractats mèdics del volum 237 (5-5-21) conté el *Liber Avicenne de viribus cordis et medicinis cordialibus...*, traduït per Arnau de Vilanova a Barcelona, 275/32; el volum 239 (5-5-23) és un altre aplec, ara de tractats de moral i dret canònic; hi figura la *Summula de Summa Penitentiae* de sant Ramon de Penyafort, 285/11; també és un aplec, aquesta vegada de texts religiosos, el volum 242 (5-5-26); conté, entre d'altres coses, ultra el *Compendi historial*, una traducció catalana dels llibres III i IV dels Reis i del I i II de les *Cròniques*, 290/4-5 (cf. les pàgines de Jaume de Puig, ATCA, XXI [2002], 621-640); el volum 243 (5-5-27) és un aplec de peces de dret canònic, entre les quals hi ha el *De boris canonicis* de Pero de Luna i el *Manipulus curatorum* de Guiu de Montroquer, 290-293/14 i 19. El volum 247 (5-5-31) és el *Compendium Constitutionum Catalonie* de Narcís de Sant Dionís, seguit dels *Usatici Barchinone* i de quatre documents de concòrdia sobre punts de jurisdicció, pp. 300-301; el volum 266 (5-6-10) conté una *Història del Vell Testament* en llengua catalana, pp. 318-319. En el volum 284 (5-6-28/2) hi ha les *Regulae Cancellariae* de Calixt III, pp. 345-346 (repetides en el núm. 522 [7-5-26/2], pp. 607-608). Una *Vita magistri Vincentii Ferrerii* es troba en el vol. 288 (5-6-32), p. 349; l'*Ars iuris* i l'*Ars brevis, que est de inventione iuris*, ambdós títols de Ramon Llull, són els dos texts primers del núm. 291 (5-6-35), pp. 351-352.

El volum 329 (7-1-13) és un recull poètic de Francesco Filelfo; algunes de les peces (les 1, 3 i 31) foren dedicades a Alfons IV Trastàmara, i una (la núm. 6), al conseller reial Joan Olzina, 389-393. El volum núm. 342 (7-1-26) és una gramàtica, l'incipit de la qual: «Deus, cum tui infinita gratia et bonitate, ut melius de grammaticalibus doctrinam ...», la faria d'escola lul·liana i caldrà comparar-la amb els exemplars de la Biblioteca Vaticana, Ottob. lat. 1250, i de Munic, BSB, Hisp. [Cat.], 63, 409-410. El volum 346 (7-1-30) reproduïx els *Costums de la batllia de Miravet*, 416. El núm. 353 (7-1-35) és un aplec de lletres d'Andrea Contrario, entre les quals n'hi ha tres d'adreçades al cardenal de Lleida, [Antoni Cerdà], nús. 5-6, i 12; a Alfons IV Trastàmara, nús. 9, 18; i quatre himnes destinats a l'ofici litúrgic de sant Vicent Ferrer, nús. 73-76. El volum 364 (7-1-46), conté dos escrits de Joan Serra, *De agro noviter sato* i *Ars nova epistolandi*, amb nota de possessió de Pere Miquel Carbonell. En el volum 367 (7-1-49), aplec de texts de Giovanni Aurelio Augurelli, trobem un *Epitaphium trium regum Aragonensium per Cantalygium Episcopum*,

núm. 54; i *De morte illustrissimi Iohannis Aragonei*, núm. 57, pp. 437-441. El primer dels texts copiats en el volum núm. 372 (7-2-1) és els *Aphorismi de conservanda memoria* d'Arnau de Vilanova, 448-450. El volum 376 (7-2-5), de Godofridus de Trano, porta al final una *Tabula super summam Raymundi {de Penyaforti}*, 452-453.

El framenor fra Ponç Carbonell tingué ,ad usum' el volum 408 (7-2-26), que, per tant, almenys durant la temporada de l'ús es trobà a Sant Francesc de Barcelona, 480-482. El núm. 409 (7-2-27) és el *Liber de fine* de Ramon Llull, 482-483. El núm. 417 (7-2-35) conté les dues summes de sant Ramon de Penyafort, 496, repetides en el núm. 421 (7-2-39), 501, i en el 587 (7-7-3), 682-683. El núm. 426 (7-3-3/1), ultra les dues summes esmentades, conserva dos texts complementaris: «Nota qualiter confessor se debet habere...» i «He sunt consultationes fratris Raimundi de Pennaforti facte a fratribus», i encara: «Hi sunt casus qui inducunt irregularitatem...», no atribuït, 506-507. En el núm. 438 (7-3-13) tenim les *Formalitates seu de distinctione praedicamentorum*, de fra Pere Tomàs, 527-528, el volum 440 (7-3-15), transcriu el *Contra Iudaeos* de Jerónimo de Santa Fe, que havia pertangut al convent dominicà de Mallorca, 528-529. El volum núm. 470 (7-4-5) s'intitula *Felicitis philosophi peregrinatio e meraviglie in dialogo de la grandezza de Dio e de la natura* i és en realitat almenys una traducció italiana de Ramon Llull, el *Fèlix o llibre de meravelles*, 552-553. En el volum 493 (7-4-27) hi ha dos tractats d'Antoni Ricart en català; i també en romanç el *Macer de les virtuts de les herbes*, el *Plateari* i receptes, 577-578. El volum següent, núm. 494 (7-4-28/7) porta una còpia del *Liber rabi Moysi Egipci de securibus operationibus medicorum et de regimine sanorum et egrotorum et specialiter de asmate*, en traducció d'Ermengol Blasi, 578-579.

El volum núm. 505 (7-5-9) és una tria dels capítols de *El cristià* de Francesc Eiximenis, el text dels quals hi és copiat, 595-596 (cf. «ATCA» 20 [2001], 453-477). El volum núm. 526 (7-5-28) és la part del *Dyalogus* de Guillem Occam, *De haereticis*, copiat a Roma per a Joan Falcó, abat de Sant Bernat de València (a un doctor Joan Falcó, de la facultat de Medicina de Montpeller, és atribuïda una *Quaestio medicinalis de somniis* en el volum núm. 555 (7-6-12/5), 644-645); el volum 584 (7-6-11) conté còpia de quaranta-tres tractats de Ramon Llull, 673-678. El volum núm. 590 (7-7-6) ens ha conservat la *Bíblia rimada* i una transcripció del *Saltiri* traduït per fra Romeu Sabruquera, 685-686 (cf. p. 21); el volum núm. 592 (7-7-8), finalment, conté una còpia de Ramon Llull, *Liber de ascensu et descensu intellectus*, 687.

* * *

No cal malgastat paraules per a subratllar ni galejar la riquesa i la importància d'aquest conjunt, la utilització del qual és facilitada per una sèrie de taules: d'autors i d'obres anònimes (769-872), de títols (875-954), de matèries (957-967), de llocs (971-972), d'escriptors (975-977), de propietaris (981-983), de poblacions, on els llibres foren comprats (987-988), d'incipits (991-1095), de primers versos (1099-1139), de dades cronològiques (1143-1146), de llengües (1149-1150), de suport material (1153-1154) i de signatures anteriors (1157-1166).

No puc posar punt final a aquesta ja prou llarga recensió sense agrair les dues referències a la meva persona (9 i 12), oi més, perquè les considero immerescudes, car no recordo haver ajudat a l'elaboració del present catàleg: per aquest, sobretot, i per les dues referències, grans gràcies! Bo i esperant que sense haver de trigar gaire tinguem un altre volum dedicat a la descripció dels manuscrits de la Biblioteca Colombina de Sevilla.

Josep Perarnau

Albert ROSSICH (coord.), *El teatre català dels orígens al segle XVIII*. Actes del II Col·loqui Problemes i Mètodes de Literatura Catalana Antiga: «Teatre català antic». Girona, 6 al 9 de juliol de 1998. Edició a cura d'Albert ROSSICH, Antoni SERRÀ CAMPINS i Pep VALSALOBRE; amb la col·laboració de David PRATS VIDAL. Kassel, Reichenberger, 2001, 512 pp.

No sempre resulta fàcil acostar-se a les actes d'un congrés, col·loqui o simposi. Sovint s'ha aprofitat un tema genèric per agrupar diversos treballs, de caràcter i qualitat desiguals, i, lluny de potenciar una lectura global del volum, han esdevingut una mera aglutinació de materials sense una gradació clara. No és aquest el cas de les actes del II Col·loqui *Problemes i Mètodes de Literatura Catalana Antiga*, organitzat per la secció Francesc Eiximenis de l'Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona, que constitueixen un veritable model metodològic: aquell que s'hi apropi podrà submergir-se en un univers complet i realitzar-ne una lectura com si d'un tot unitari es tractés. A aquest fet, hi contribueixen factors com la qualitat (avalada per les dilatades trajectòries investigadores dels participants) i l'ordenació cronològica de les aportacions.

Encarregades als màxims especialistes de cadascun dels períodes, sis ponències de caràcter general se succeeixen en perfecta progressió cronològica i reflecteixen l'evolució produïda des del teatre medieval fins a la consolidació de les dramaturgies nacionals. Es tracta de revisions panoràmiques que enllacen les manifestacions dramàtiques amb els densos entramats ideològics, culturals, socials, etc., del moment, i mostren la vitalitat d'un gènere amb representació dels diversos territoris de parla catalana. «No volia que aquesta ponència es convertís en un eixut catàleg d'obres» (pàg. 59), ens diu un dels curadors del volum, Albert Rossich; però aquest és un parany en què no cau cap de les contribucions.

Josep Romeu i Figueras, figura cabdal i capdavantera en els estudis del teatre català antic, s'ocupa del teatre català medieval des del segle XII fins al 1500. La ponència se centra en el pas del drama litúrgic als misteris que s'inicien en el segle XIV. Després d'assenyalar els principals trets de la dramaturgia medieval postlitúrgica, com a espectacle visual i auditiu global, agrupa les obres en relativament pocs cicles temàtics, cosa que en facilita l'estudi: el veterotestamentari, el de Nadal, el de la Passió, el de l'Assumpció de la Verge, l'hagiogràfic i el cicle de la vida pública de Jesús. I relacionada amb aquests cicles hi ha la processó de Corpus, concebuda com una exaltació de l'Eucaristia. Contràriament al que s'ha pretès fins ara, «[...] la història del teatre medieval no pot ésser objecte vàlid de la història general de la literatura» (pàg. 5), perquè el text era un simple fil conductor de l'acció i la pretensió literària no arribarà fins a l'aparició del teatre humanístic. És per aquest motiu que Romeu dedica força ratlles a la complexa posada en escena que exigia la dramaturgia medieval, amb una clara funció doctrinària: el lloc teatral, l'escenografia (que garantia una estreta comunicació entre l'espectacle i l'espectador), els actors, el vestuari, el trucatge, etc. I clou la seva intervenció amb unes breus indicacions sobre teatre profà medieval, malgrat l'escassetat de textos que ens n'han pervingut.

Considerant-lo no com a epígon del teatre medieval sinó com una mostra de gran importància cultural, Joan Mas i Vives constata el moment d'esplendor viscut pel teatre en català de temàtica religiosa durant el segle XVI. En primer lloc, en destaca diversos elements externs o contextuals: a) l'escassa evolució culta d'aquestes pràctiques teatrals (a causa de la manca d'incidència de les formes renaixentistes, com a conseqüència de l'activitat de la cort, una de les vies de castellanització més importants, i per la competència del teatre castellà en els àmbits populars, lligada a l'aparició de companyies ambulants); b) la procedència dels textos i de les informacions (apreciació general que no sempre ha estat tinguda en compte); c) els espais teatrals emprats per a la representació; i d) els cicles segons l'època de l'any i la celebració litúrgica corresponent. Quant als elements interns, és a dir, els que es desprenen de l'anàlisi de les peces conservades, reflexiona entorn dels sistemes de redacció (la modificació de materials dramàtics preexistents, tradicionals o cultes) i entorn de la necessitat de valorar les qüestions ideològiques (que enllacen les obres amb formes de devoció tradicional i deixen entreveure les crisis espirituals pròpies de l'època). Per acabar, ofereix de manera esquemàtica els models dramàtics més evidents, seguint una gradació de menor a major complexitat.

De manera paral·lela, es generava als Països Catalans un teatre profà caracteritzat per l'oscil·lació entre diversos corrents de força. Josep Lluís Sirera presenta en el seu estudi una imprescindible contextualització d'aquestes manifestacions essencialment en un univers festiu ampli, que condicionarà els trets de les obres. Partint d'una periodització en tres etapes, analitza les causes del fracàs de les temptatives de mantenir la tradició medievalitzant i de construir una dramaturgia basada en l'herència autòctona, de manera similar al que es produïa a la resta d'Europa, i n'exposa els principals resultats teatrals. En les primeres dècades, destaquen les entrades reials,

les processons rituals de caire cívic i els carnavales, que acomplien determinades funcions sociològiques i ideològiques. Tres foren les vies de circulació i evolució teatral, segons Sirera: la primera, el teatre cortesà (durant el segon terç del segle, la festa esdevé privativa dels nobles i les representacions tenen lloc a la cort reial o a les corts de grans senyors, com la dels ducs de Calàbria, marc de *La visita*, de Joan Ferrandis d'Herèdia); la segona, el teatre escolar (les universitats i, més endavant, els col·legis jesuítics esdevingueren l'àmbit en què es representaven peces erudites, escrites preferentment en llatí, com a activitat pedagògica); i la tercera, el teatre populista (caracteritzat per la castellanització potenciada per un públic d'extracció baixa, que havia optat pel teatre populista castellà, d'una banda, i per motius econòmics que van empènyer les companyies teatrals a dur només obres en castellà, de l'altra, (amb l'excepció que ens ha pervingut d'*En Cornei*). En conclusió, s'observa un gran contrast entre el vigor del teatre religiós autòcton en llengua catalana i la final imposició del teatre profà en llengua castellana; amb tot, una assimilació que no arribà a anorrear per complet la tradició pròpia.

Com a conseqüència directa dels processos de castellanització iniciats durant el Cinccents, la producció teatral de l'etapa posterior quedarà marcada per la influència i l'entronització de les formes dramàtiques pròpies de la literatura castellana. Albert Rossich estudia el teatre barroc del segle XVII, i ho fa esmicolant la realitat de manera molt precisa. Després de remarcar el naixement d'un important nou costum, el de llegir teatre, postula la diferència sociològica existent entre teatre profà i teatre religiós, cosa que li permet definir els trets caracteritzadors: immobilitat i continuïtat, quant al religiós; perfeccionament i substitució (també lingüística), per al profà. Tres blocs diferenciats articulen el seu discurs, dedicats al teatre religiós, al teatre profà i al teatre breu. D'una banda, assenyala els aspectes menys coneguts de la tradició teatral catalana (essencialment de tipus culte) durant el barroc i, de l'altra, remet als textos més estudiats (com la *Comèdia de santa Bàrbara* (1617), entre les comèdies hagiogràfiques, *La famosa comèdia de La gala està en son punt* (1630), primera mostra conservada del teatre burlesc peninsular, o la *Tragicomèdia pastoral d'Amor, Firmesa i Porfia* i *Lo Desengany*, per citar un parell d'obres de Francesc Fontanella, considerat com l'inaugurador del teatre culte en català). També s'ocupa de les Passions, del teatre de tema històric i del teatre breu, ço és, aquelles composicions dramàtiques més breus que completaven la representació de la peça central (lloes, balls, entremesos o passos de comèdia, actes sacramentals, etc.).

En el segle XVIII, culminen tots aquests processos i la castellanització esdevé quasi absoluta en l'àmbit teatral. Pep Vila dedica la seva ponència al teatre de l'època de la Il·lustració. Després de fer unes consideracions teòriques prèvies sobre alguns elements ideològics que afavoriren la «descatalanització» de l'escena i sobre qüestions estètiques generals (centrant-se en algunes peces profanes deutes del barroc), el ponent constata la «mediocritat de la major part de l'escena catalana setcentista» (pàg. 87), salvada només per l'«arxipèlag de llum» que representen les obres pròpiament il·lustrades. És entorn d'aquestes manifestacions que girarà el seu treball, resseguint-les i llistant-les amb un criteri geogràfic. Primer, caracteritza l'activitat teatral del Principat; entre altres fets, exposa la proliferació d'escenaris particulars i clandestins, amb una programació al marge de l'escena oficial. El teatre culte en català a Menorca i al Rosselló, per les particularitats històriques i socioculturals d'ambdós territoris, fou el més innovador tant literàriament com ideològicament parlant. D'entre l'aportació menorquina, destaquen les obres de Joan Ramis i les adaptacions de Vicenç Albertí; al Rosselló, les traduccions al català del francès (en especial, de tragèdies bíbliques franceses del segle XVII) i de l'italià (com, per exemple, les d'obres de Metastasio) i les pastorals, impulsades pel grup de Tuïr.

La tradició popular, al marge de l'escriptura, també ocupa un lloc en aquestes actes: Antoni Serrà Campins parla de les *Formes dramàtiques de composició oral*. Tot i que, pel tipus de peces, s'ha de basar en indicis i fer-ne una aproximació indirecta, en basteix una panoràmica acurada i d'allò més ben travada. I ho fa a partir dels dos procediments de composició, que pot ser prèvia o simultània a la representació. Amb el primer mètode, han estat creats diverses comèdies hagiogràfiques, entremesos, balls parlats...; *all'improvviso*, molts monòlegs i diàlegs basats en arguments i personatges ficticis o inspirats en persones i esdeveniments reals (aleshores amb un alt contingut satíric), com sermons burlescos, pastorades o testaments satírics, entre altres. No s'oblida tampoc d'un gènere fronterer entre la poesia i el teatre, els combats de corrandistes, glosadors o enversa-

dors, tençons populars que donaven lloc a veritables diàlegs teatrals, posant a prova la capacitat d'improvisació d'aquells que hi participaven.

Malgrat la progressiva castellanització constatada en l'esfera teatral, els ponents presenten uns textos que, per l'ambició i eficàcia literària, poden igualar-se a les obres castellanes de més renom, exposen els factors que condueixen al desenvolupament d'un teatre professional modern en llengua catalana i recullen una nòmina d'autors (com Joan de Timoneda, Joan Ferrandis d'Herèdia, Francesc Fontanella o Joan Ramis, per anomenar-ne els més coneguts) i d'obres que justifiquen la vitalitat d'aquest gènere en llengua catalana en el decurs de l'edat mitjana i l'època moderna. No es podrien justificar, si no, les diverses pàgines que, al final de les actes, recopilen una completa i utilíssima *Bibliografia sobre teatre català antic (segles XIII-XVIII)*, fixada a finals de 1999, a cura d'Albert Rossich i Pep Vila. Desglossada en dues parts (el «repertori bibliogràfic» pròpiament dit i un «índex de les edicions d'autors i obres anònimes en llengua catalana»), recull tant estudis sobre teatre català antic com edicions crítiques de textos dramàtics d'aquest període.

A continuació de les ponències, més d'una vintena de comunicacions aporten informacions complementàries d'una manera, podríem dir-ne, caleidoscòpica. Des d'una multiplicitat d'òptiques i perspectives, és analitzada la complexitat del fet teatral en tots els seus aspectes: a) històrics o contextuals (fonts documentals, fets historicopolítics o socioculturals), b) literaris (datació de peces a través de criteris filològics, recerca de fonts tradicionals o literàries, edició de textos, transmissió i còpies), c) teatrals (espectacularitat de l'escenografia, interpretació simbòlica dels elements escènics, evolució teatral) i d) musicals (melodies); i tot sovint s'esquitxen dades sobre alguns aspectes litúrgics, antropològics i festius. Tots aquests factors demostren la necessitat de tractar de manera interdisciplinària l'estudi del gènere teatral.

Són força nombrosos els treballs que tracten de qüestions contextuals. N'hi ha de relacionats directament amb les fonts documentals (inventaris, dietaris, crònics...): Gabriel Llopart edita en annex un parell de *Fonts menors i mínimes del teatre medieval mallorquí*, un procés criminal i un memorial de comptes, i presenta un breu estat de la recerca duta a terme als arxius municipals i a l'Arxiu de la Catedral de Mallorca; Ramon Miró ressegueix la vitalitat de diverses activitats para-teatrals i rituals de temàtica pasqual a les terres de Lleida a partir de les despeses específiques que generaren; i Jordi Roca edita en annex un parell de documents siscentistes conservats a l'Arxiu Diocesà de Girona que fan referència explícita a la Processó de Verges i a la seva confraria organitzadora.

Enric Querol fa una panoràmica de la *Pervivència del teatre a la ciutat de Tortosa en els segles XVI i XVIII* a través de les institucions i entitats que promogueren aquestes activitats: l'Estudi de Gramàtica de la ciutat, el Capítol, els Reials Col·legis de Sant Domènec i Sant Jordi, els gremis i les confraries i el Consell General o Ajuntament. Dedicada a una altra entitat, la Casa de les Comèdies d'Alacant (1616-1793), el primer local estable del País Valencià consagrat exclusivament a l'espectacle dramàtic, es troba l'extensa contribució de Jaume Lloret, qui en reconstrueix l'organització de l'activitat escènica.

Dues de les comunicacions aporten notes de caràcter històric sobre el *Descendiment*: Felip Munar s'ocupa del Davallament i les representacions de Setmana Santa a diverses poblacions mallorquines, centrant-se en la transformació de la celebració fins a esdevenir una cerimònia muda; Joan Armangué parla, al seu torn, del Desclavament a la catedral de l'Alguer, de les passions sardes i del procés de simplificació paral·lel al que s'esdevingué a Mallorca.

Diverses intervencions prenen com a matèria primera els textos dramàtics. Gabriel Ensenyat i Pep Vila descriuen, analitzen i editen dues de les peces més antigues del cicle de teatre passional català, el parell de fragments exhومات per Josep Maria Quadrado a l'Arxiu del Regne de Mallorca. L'edició i estudi del *Col·loqui per a la festa de Nostra Senyora de la Esperança en lo any 1730...* és l'eix central del treball de Gabriel Sansano, que destaca la peculiaritat d'un text que empra la tècnica del *contrafactum* o paròdia religiosa amb una clara finalitat didàctica.

L'anàlisi de les peces dramàtiques segons el gènere al qual pertanyen i la recerca de les fonts literàries són el fonament dels estudis de Joan F. Alcina (que proposa una breu presentació dels gèneres que es conrearen en el teatre humanístic, aplicada especialment als inicis del teatre neollatí a Barcelona i a València, i centrant-se en l'estudi literari de la tragèdia *Galathea* d'Hèrcules Florus) i de Josep Solervicens (que dedica la seva comunicació, en canvi, a la comè-

dia del Renaixement i, més en concret, a la caracterització dels personatges dels criats i dels senyors en dues peces emblemàtiques de la dramaturgia civil: *La vesita* de Joan Ferrandis d'Herèdia i l'anònima *En Corneï*.

Algunes vegades s'ha optat per presentar la història literària a partir d'uns quants autors i de la seva obra o obres fonamentals. Hi ha comunicacions que també segueixen aquest esquema: Maria Mercè Miró planteja algunes reflexions sobre la *Diversitat de temes i de registres en el teatre de Francesc Fontanella*, que passen per la defensa de la llengua i teatre catalans, el bucolisme, la burla i el grotesc i el teatre religiós, entre altres; Vicent de Melchor fa una nova aportació a l'estudi de la *Lucrecia o Roma lliure* (1769) de Joan Ramis i la qualifica de «clàssic menor de la literatura catalana» (n'analitza els models literaris i l'adhesió plena a la preceptiva neoclàssica, i recorre a la literatura comparada per situar l'obra dins la història de la literatura europea). Menys conegut que els anteriors és el religiós barceloní Pau Puig, autor de la comèdia de sants intitulada *Lo clarí d'Aquitània i martell de l'beretgia, sant Hilari*, i de tres entremesos, que són comentats per Maria Rosa Serra.

També cal incorporar a la història del teatre català *Les traduccions teatrals dels il·lustrats menorquins*. Aquesta és la proposta que fan Josefina i Maite Salord, amb una visió diacrònica de les adaptacions realitzades per erudits aixoplugats sota la Societat Maonesa de Cultura, com Joan Soler i Sans o Pere Ramis i Ramis, per Vicenç Albertí i per Antoni Febrer i Cardona. I a l'anvers d'aquest teatre culte, Antoni-Joan Pons analitza la tradició i modernitat del teatre popular a la Menorca dels segles XVIII i XIX, i, en concret, l'abundant presència d'obres barroques en el fons teatral d'Es Migjorn Gran.

L'anàlisi dels aspectes teatrals pren com a fonts bàsiques els textos i documents escrits i la iconografia de l'època (retauls, miniatures en còdexs, etc.). Antoni I. Alomar ens ofereix una sucinta descripció de les representacions fetes en la festa del patró protector de la ciutat de Mallorca, l'Àngel Custodi, i aporta dades inèdites (també contextuais) sobre elements teatrals de la processó del Corpus Christi. En un suggerent estudi, Francesc Massip descriu detalladament els elements que caracteritzen l'aparició de *L'infern en escena* en el teatre medieval europeu, amb la corresponent interpretació simbòlica: el decorat extern (la boca de drac), el decorat intern (amb tots els ginys escenotècnics que permetien aconseguir els efectes visuals, sonors i odorífers pertinents) i la caracterització d'una variada tipologia demoníaca europea.

Les dues consuetes del manuscrit Llabrés dedicades a la resurrecció de Llätzer i les representacions de la *Comèdia de santa Àgueda* des del segle XVI al XX, són objecte d'estudis literaris i escenogràfics, a càrrec de Pere Santandreu i Ramon Díaz, respectivament.

Dels aspectes musicals, se n'ocupa Maricarmen Gómez en la seva recerca de *Les arrels del Cant de la Sibila a la Península Ibèrica*; al final del treball presenta un parell de taules que contenen els manuscrits, conservats a tot Espanya, que recullen la música dels versos sibil·lins, tant versions llatines com en vulgar, entorn dels quals fa diverses apreciacions (com les peculiaritats de la melodia o la interpretació dels versos).

L'única comunicació que s'escapa de la classificació precedent, pel seu caràcter bibliogràfic, és la de Joan Castaño, que presenta un estat de la qüestió de la rigorosa tasca investigadora que s'ha dut a terme entorn de la *Festa o Misteri d'Elx* en els darrers cent trenta anys, exposant-ne els antecedents, dividint la recerca en etapes i evocant les diverses línies d'actuació empreses fins al moment.

No em sembla adequat, donada l'envergadura de l'obra, cercar-li les mancances (pràcticament imperceptibles, ben segur). Ja ha estat constatada en un altre lloc la utilitat que hauria tingut un índex de noms i una llista dels arxius i fons documentals on s'ha dut a terme la investigació. M'hi adhereixo. Prefereixo, però, remarcar-ne breument alguns dels encerts generals: s'ordenen les informacions disperses per configurar un estat de la qüestió dels coneixements actuals i es para esment en aspectes desatesos fins ara; es prenen en consideració totes les obres d'autors pertanyents a l'àmbit català, escrites en l'idioma que sigui, i se'n fa una valoració crítica recorrent sovint a la literatura comparada; es desfan errors de la historiografia literària catalana, es matisen tòpics i s'eliminen prejudicis, argumentant de forma sòlida l'opció per la qual s'ha acabat prenent partit i treient a la llum dades inèdites, bo i admetent la provisionalitat d'algunes de les conclusions.

I no només es mostra el camí recorregut sinó també el que encara queda per caminar: es posa en relleu la necessitat d'inventariar els manuscrits que contenen els diferents textos teatrals, a fi de facilitar l'elaboració d'una posterior edició crítica amb el major nombre de testimonis possible i d'un estudi aprofundit, i es remarca la productivitat científica d'alguns terrenys poc fressats. Tot això evidencia uns buits en la investigació que cal cobrir. Aquest volum omple «el buit del que algun dia haurà de ser la primera història del teatre català antic completa i solvent» (pàg. 2), amb el desig de servir de punt d'arrencada de la revisió dels estudis dedicats al teatre català i d'impuls per a noves investigacions i noves troballes que ampliïn el camp d'anàlisi.

Mireia Campabadal i Bertran